

2751/948

AKADÉMIAI

ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
VOINOVICH GÉZA
FŐTITKÁR

[Handwritten signature]

LVI. KÖTET — 480. FÜZET

[Handwritten date: 69 264/948]

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1948.

[Faint purple stamp at the bottom]

AKADÉMIAI ÉRTEŚÍTŐ

Szerkeszti: VOINOVICH GÉZA.

LVI. KÖTET – 1948.

L

Az Akadémia belső tagjai. (Az 1948. évi nagygyűlés után.)

Elnökség:

Elnök: Kodály Zoltán t. tag.
Másodelnök: betöltetlen.
Főtitkár: Voinovich Géza t. tag.

Igazgató-tanács:

Kodály Zoltán t. t., elnök,
Másodelnök:
Voinovich Géza t. t., főtitkár.

I. osztály:

Pais Dezső r. t.
Németh Gyula r. t.
Eckhardt Sándor r. t.
Ligeti Lajos r. t.
Turóczy-Trostler József r. t.
Zilahy Lajos l. t.
Gazd. szakértő: Bisztray Ferenc Ferenc.

II. osztály:

Heller Farkas r. t.
Lukinich Imre r. t.
Alföldi András r. t.
Prohászka Lajos l. t.
Szász István l. t.
Varga István l. t.
Gazd. szakértő: Navratil Ákos r. t.

III. osztály:

Bay Zoltán r. t.
Erdey-Grúz Tibor r. t.
Fejér Lipót t. t.
Zemplén Géza t. t.
Buzágh Aladár r. t.
Egerváry Jenő r. t.
Gazd. szakértő: Kárász Artúr.

IV. osztály:

Mansfeld Géza r. t.
Andreánszky Gábor l. t.
Beznák Aladár r. t.
Jávorka Sándor r. t.
Manninger Rezső r. t.
Rusznay István r. t.

I. osztály.

Tiszteleti tagok:

Herczeg Ferenc	Zolnai Gyula
Ravasz László	Förster Aurél
Voinovich Géza, főtitkár	Kodály Zoltán elnök
Szász Károly	9. Schöpflin Aladár
Láng Nándor	

A) Nyelvtudományi alosztály.

Rendes tagok:

Melich János	Moravesik Gyula
Németh Gyula oszt. titkár	Zsirai Miklós
Husztai József	Bárcezi Géza
Pais Dezső oszt. elnök	Kniezsa István
Lazicius Gyula	10. Ligeti Lajos

Levelező tagok:

Mészöly Gedeon	Marót Károly
Zichy István	Fokos Dávid
Klemm Antal	Beke Ödön
Nagy J. Béla	Szemerényi Oszvald
Sági István	Gyóni Mátyás
Tamás Lajos	Hadrovics László
Ivánka Endre	Lakó György
Gáldi László	17. Rubinyi Mózes
Csefkó Gyula	

B) Széptudományi alosztály.

Rendes tagok:

Horváth János	Márai Sándor
Zsigmond Ferenc	Rédey Tivadar
György Lajos	Alszeghy Zsolt
Gulyás Pál	Turóczy-Trostler József
Eckhardt Sándor	10. Zolnai Béla

Levelező tagok:

Várgha Damján	Zilahy Lajos
Thienemann Tivadar	Illyés Gyula
Pukánszky Béla	Sik Sándor
Csathó Kálmán	Pátzay Pál
Brisits Frigyes	Keresztury Dezső
Áprily Lajos	Borbíró Virgil
Tamási Áron	Szabolcsi Bence
Koltay-Kastner Jenő	Tolnai Gábor
Galamb Sándor	18. Waldapfel József

*II. osztály.**Tiszteleti tagok:*

Balogh Jenő	Vámbéry Ruzstem
Finkey Ferenc	Szladits Károly
Dománovszky Sándor	Lukács György
Baranyai Lipót	Molnár Erik
Polner Ödön	11. Fogarasi Béla
Bolgár Elek	

A) Bölceleti és társadalomtudományi alosztály.

Rendes tagok:

Angyal Pál	Tomesányi Móric
Kolosváry Bálint	Bartók György
Heller Farkas oszt. eln.	Holub József
Schütz Antal	Buza László
Navratil Ákos	11. Laky Dezső
Moór Gyula	

Levelező tagok:

Balogh Artur	Abay Gyula
Dolányi Alajos	Boér Elek
Czettler Jenő	Gajzágó László
Dékány István	Molnár Kálmán
Kováts Ferenc	Heller Erik
Vinkler János	Szászy István
Kuncz Ödön	Varga István
Irk Albert	Theiss Ede
Vladár Gábor	Szemere Samu
Marton Géza	Horváth Barna
Nizsalovszky Endre	Bibó István
Prohászka Lajos	Mátrai László
Tury Sándor Kornél	Erdei Ferenc
	27. Szalai Sándor

B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Szentpétery Imre	Tóth Zoltán
Lukinich Imre oszt. titkár	Szekfü Gyula
Gerevich Tibor	Mályusz Elemér
Eckhart Ferenc	Alföldi András
Hajnal István	10. Révész Imre

Levelező tagok:

Bruckner Győző	Biró Vencel
Nagy Miklós	Szabó István
Divéky Adorján	Szilágyi Loránd
Szabó Dezső	Balla Antal
Miskolczy Gyula	Ember Győző
Márkó Árpád	Genthon István
Lepold Antal	Deér József
Fekete Lajos	Kumorovitz Bernát
Fettich Nándor	Wellmann Imre
Házi Jenő	Ortutay Gyula
Balanyi György	Supka Géza
Váczy Péter	Kerényi Károly
Jánossy Dénes	26. Fülep Lajos

*III. osztály.***Matematikai, fizikai, kémiai és műszaki tudományok osztálya.***Tiszteleti tagok:*

Mauritz Béla	Fejér Lipót
Hevesi György	Zemplén Géza
Vendl Aladár	6. Zechmeister László

Rendes tagok:

Rybár István	Szentpétery Zsigmond
Riesz Frigyes	Egerváry Jenő
Gróh Gyula	Gombás Pál
Vendel Miklós	Papp Simon
Bay Zoltán oszt. elnök	Szókefalvi Nagy Gyula
Schulek Elemér	Tárczy-Hornoch Antal
Széki Tibor	Varga József
Békésy György	Csűrös Zoltán
Buzágh Aladár	19. Erdely-Grúz Tibor oszt. titk.
Doby Géza	

Levelező tagok:

Oltay Károly	Kotsis Iván
Cholnoky Jenő	Szókefalvi Nagy Béla
Pekár Dezső	Müller Sándor
Fröhlich Pál	Borbély Samu
Császár Elemér	ifj. Bruckner Győző
Telegdi Roth Károly	Bulla Béla
Gyulai Zoltán	Detre László
Mihailich Győző	Schay Géza
Prinz Gyula	Jordán Károly
Verebély László	Novobátsky Károly
Schréter Zoltán	Hajós György
Tokody László	Verő József
Romwalter Alfréd	Bognár Rezső
Jáky József	Turán Pál
Maucha Rezső	Freund Mihály
Pattantyus Ábrahám Géza	Alexits György
Plank Jenő	Selényi Pál
Cotel Ernő	36. Vadász Elemér

*IV. osztály.***Biológiai és orvosi tudományok osztálya.***Tiszteleti tagok:*

Zimmermann Ágoston	3. Szent-Györgyi Albert
Marek József	

Rendes tagok:

Gelei József	Haynal Imre
Manninger Rezső	Jancsó Miklós
Herczog Ferenc	Mansfeld Géza oszt. elnök
Dudich Endre	Rusznayák István
Illyés Géza	Sántha Kálmán
Jávorka Sándor	Wolsky Sándor
Soós Lajos	Mócsy János
Issekutz Béla	Törő Imre
Miskolczy Dezső	Ernst Jenő
Beznák Aladár	20. Baló József

Levelező tagok:

Csiki Ernő	Ivanovics György
Bodnár János	Tóth László
Györfly István	Straub Brunó
Varga Lajos	Csik Lajos
Fekete Zoltán	Környey István
Johan Béla	Lengyel Géza
Balogh Ernő	Soó Rezső
Andreánszky Gábor o. titkár	Haranghy László
Entz Béla	Krompecher István
Surányi János	Szentágothai János
Ábrahám Ambrus Andor	Kerpel-Fronius Ödön
Kotlán Sándor	Went István
Kuthy Sándor	Gimesi Nándor
Laki Kálmán	Lissák Kálmán
Mendöl Tibor	31. Rapaics Raymund
Frigyesi József	

CVIII. Nagygyűlés.

1948. június 30—július 4.

gyűlésének július 2-án tartott összes üléséről.

- a) A bizottságok javaslatai a jutalmi érmekek dolgában.
- b) Az I. osztály javaslatot tesz a Nagyjutalom és Marczibányi-jutalom odaítélése tárgyában.
- c) Egyetemi hallgatók könyvjutalma.
- d) Szavazás az osztályokba ajánlott tiszteleti, rendes és levelező tagokra.

II. nap (1948. július 2.) Összes ülés.

J e g y z ő k ö n y v

a Magyar Tudományos Akadémia 1948. évi CVIII. nagygyűlésének július 2-án tartott összes üléséről.

Elnök: Kodály Zoltán t. tag. Jelen vannak: Ravasz László, Láng Nándor, Polner Ödön, Fejér Lipót, Zimmermann Agoston, Marek József t., Melich János, Horváth János, Németh Gyula, Huszti József, Pais Dezső, Moravcsik Gyula, Zsirai Miklós, Gulyás Pál, Eckhardt Sándor, Kniezsa István, Túróczi-Trostler József, Ligeti Lajos, Szentpétery Imre, Lukinich Imre, Heller Farkas, Gerevich Tibor, Eckhart Ferenc, Hajnal István, Tomcsányi Móric, Riesz Frigyes, Vendel Miklós, Buzágh Aladár, Szentpétery Zsigmond, Tárcezy-Hornoch Antal, Csűrös Zoltán, Dudich Endre, Illyés Géza, Jávorka Sándor, Mansfeld Géza, Mócsy János széket foglalt r. tagok, Márai Sándor, Rédey Tivadar, Egerváry Jenő, Papp Simon r. és Ember Győző, Kumorovitz Bernát, Erdey-Grúz Tibor és Maucha Rezső l. tagok.

A jegyzőkönyvet a főtítkár vezeti.

I. Az elnök az ülést megnyitja és felszólítja a főtítkárt jelentéseinek megtételére.

II. A főtítkár jelenti, hogy a jelen ülés feladata a másodelnöki tisztség betöltése. Az osztályok az alapszabályok értelmében megtették ajánlásaikat. Az I. osztály Gombás Pál és

Schulek Elemér r. tagokat jelöli, a II. osztály Gombás Pál és Jávorka Sándor r. tagokat, a III. osztály Gombás Pál r. és Marek József t. tagot, a IV. osztály Gombás Pál és Manninger Rezső r. tagokat.

Az alapszabályok 40. §-a alapján a választás titkos szavazással, kétharmad többséggel történik a soron levő osztályok rendes tagjai közül. A szavazólapok kiosztatván, a szavazás megtörténik. Eredménye: 4 szavazat érvénytelen, 4 esett Manninger Rezsőre és 4 Schulek Elemérré, 9 Marek Józsefre, 18 Gombás Pálra. A kétharmad többséget egyik jelölt sem nyervén el, újra szavaznak. A szavazatok ismét megoszlanak.

Az elnök fölteszi a kérdést: kívánnak-e a tagok még egy szavazást, mire a jelenlevő 29 szavazati joggal bíró tagból 19 még egy szavazást kíván. Az is eredménytelen lévén, a 4. szavazáson a szavazatok következőképpen oszlottak meg: a beadott 26 szavazat közül Gombás Pálra 18, Manninger Rezsőre 3, Schulek Elemérré 4 szavazat esett, 1 lap üres volt. Így Gombás Pál a kétharmad többséget elnyerte.

Az elnök Gombás Pál r. tagot megválasztott másodelnöknek jelenti ki.

III. A főtitkár előterjeszti az előző nap délután az osztályüléseknek a jutalmakról hozott határozatát. E szerint a Nagyjutalmat Moravcsik Gyula „Byzantino-turcica“ című két-kötetes munkájának, a Marczibányi-jutalmat Ligeti Lajos „Le Kanjur mongol imprimé“ c. munkájának javasolja kiadni. A Révai Miklós-jutalmat Beke Ödön gazdag munkásságának, a Sámuel-jutalmat Horváth Károlynak, az Arany János-érmet Szerb Antal „Gondolatok a könyvtárban“ c. művének és „A világ-irodalom története“ második kiadásának, a Gyulai Pál érmet Kozoca Sándor „Az orosz irodalom magyar bibliográfiája“ c. munkájának. — A II. osztály a Szalay László-éremre Szladits Károlyt találta méltónak, a Horváth Mihály-éremre Kosáry Domokos „Kossuth Lajos a reformkorban“ c. munkáját. — A III. osztály az Eötvös-éremre dr. Barnóthy Jenőt és dr. Barnóthy Jenőné dr. Forró Magdolnát ajánlja, a Bolyai-éremre dr. Hajós Györgyöt. — A IV. osztály a Semmelweis-éremmel dr. Gerendás Mihályt kívánta kitüntetni, a Kitaibel-éremmel Csiki Ernő bogártani nagy munkáját.

Az összes ülés az osztályok javaslatait elfogadja.

Az Akadémia régi hagyományaihoz képest a nevelésügynek ezúttal 16 munkása részesült a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által felajánlott jutalomban; ezek a június 25-i összes ülésben átadattak.

Neveik: tanítók: Sugár Béla (Bpest), Briesztyenszky Jó-

zsef (Gönyü), Süle Sándor (Kerta), Vihar Béla (Bpest), Deli Lajos (Vásárhelykutas), Péterhidi József (Bpest), Kvassay Sándor (Martonvásár), Földvály Rudolf (Vác). Polgári iskolai tanárok: Csoma Gyula (Szeged), Bor Pálné Gerő Józsa (Bpest), Fazekas István (Jászládány), Morvay Gyula (Nagykanizsa), Kiss Gergely (Hódmezővásárhely). Gimn. tanárok: Závodszy Ferenc (Bpest), Kassai Ernő (Debrecen), Gábor Katalin (Gyön-gyös).*

Könyvjutalomban részesültek a következő egyetemi hallgatók: a Pázmány Péter-Tudományegyetem ajánlotta Erdélyi Istvánt és Orosz Lászlót, a Műegyetem Major Tamást és Fekete Józsefet, a szegedi tudományegyetem Orosz Sándort és Pásztor Emilt, a debreceni tudományegyetem Lőrinczy Évát és Hidvégi Andreát, a pécsi tudományegyetem Temesi Imrét és Gödöny Józsefet. — Tudomásul szolgál.

IV. A főtítkár jelenti, hogy a szabadságévek emlékére hirdetett pályázatokból a „Társadalom és iskola a XIX. század első felében“ c. pályatételre négy pályamű érkezett (Dolgos műveltség, Népet kell teremteni lélekben..., Lecsendesítő istenküldötte a magyar háborgó tenger sajkájában jeligékkal, a negyedik Csapodi Csabától); „Társadalmi osztályok részvétele a magyar szellemi élet fejlődésében“ c. pályatételre 3 munka érkezett (Nyelvében él a nemzet, Mikor a valóság órája üt jeligékkal és Szomorú Lászlótól Diósgyőrből). A tehetségkutatási pályatételre Magyar Árpád küldött dolgozatot. Mindezek bírálatra kiadattak.

Nem érkezett pályamű az alábbi pályatételekre: „A magyar társadalom története a XIX. század derekán“ és „Az egyetemi ifjúság szerepe a XIX. század magyar politikai, társadalmi és szellemi mozgalmában“.

V. A főtítkár előterjeszti az *ünnepélyes közülés tárgyisorát*:

1. Elnöki megnyitó. — Tartja Kodály Zoltán t. tag, elnök. 2. Főtítkári jelentés. Előterjeszti Voinovich Géza t. tag, főtítkár. 3. Eötvös Loránd egyénisége és munkássága. Írta és felolvassa Rybár István r. tag. 4. Elnöki zárszó.

Tudomásul szolgál.

VI. Az összes ülés áttér a *tagválasztásra*.

A III. osztályba levelező tagul ajánlott dr. Varga László ajánlását ajánlóí visszavonták. A szavazás kiosztott szavazólapokkal történik, melyeken valamennyi ajánlott neve fel van sorolva. Ha egy tag valakire nem kíván szavazni, kitérli a beadott névsorból. A szavazólapok beadatván, az elnök megbízza a négy osztálytitkárt a szavazatok összeszámlálásával. A bizottság átvonul az elnöki szobába s megszámlálják a szavazatokat. Ennek eredménye a következő:

Megválasztottak

az I. osztályban tiszteleti taggá:

Schöpflin Aladár	az osztályülésen: 24 szóval 3 ellen	az összes ülésben: 34 szóval 1 ellen
------------------	--	---

levelező taggá:

az A) alosztályba:

Gyóni Mátyás	az osztályülésen: 26 szóval 1 ellen	az összes ülésben: 35 szóval egyhang.
Hadrovics László	25 szóval 2 ellen	35 szóval egyhang.
Lakó György	26 szóval 1 ellen	34 szóval 1 ellen
Rubinyi Mózes	21 szóval 6 ellen	30 szóval 5 ellen

a B) alosztályba rendes taggá:

Zolnai Béla	az osztályülésen: 26 szóval 1 ellen	az összes ülésben: 34 szóval 1 ellen
-------------	--	---

levelező taggá:

Borbíró Virgil	az osztályülésen: 19 szóval 8 ellen	az összes ülésben: 32 szóval 3 ellen
Keresztury Dezső	25 szóval 2 ellen	35 szóval egyhang.
Szabolesi Bence	23 szóval 4 ellen	32 szóval 3 ellen
Tolnai Gábor	23 szóval 4 ellen	32 szóval 3 ellen
Waldapfel József	23 szóval 4 ellen	27 szóval 8 ellen

A II. osztályban tiszteleti taggá:

Fogarasi Béla	az osztályülésen: 16 szóval 1 ellen	az összes ülésben: 26 szóval 9 ellen
Lukács György	17 szóval egyhang.	28 szóval 7 ellen
Molnár Erik	17 szóval egyhang.	28 szóval 7 ellen
Szladits Károly	17 szóval egyhang.	33 szóval 2 ellen

az A) alosztályba levelező taggá:

Erdei Ferenc	az osztályülésen: 15 szóval 2 ellen	az összes ülésben: 32 szóval 3 ellen
Mátrai László	17 szóval egyhang.	34 szóval 1 ellen
Szalai Sándor	15 szóval 2 ellen	24 szóval 11 ellen

a B) alosztályba levelező taggá:

Fülep Lajos	17 szóval egyhang.	33 szóval 2 ellen
-------------	--------------------	-------------------

*A III. osztályban**tiszteleti taggá:*

	az osztályülésen:	az összes ülésben:
Zechmeister László	17 szóval egyhang.	35 szóval egyhang.

rendes taggá:

	az osztályülésen:	az összes ülésben:
Erdey-Grúz Tibor	13 szóval 4 ellen	31 szóval 4 ellen

levelező taggá:

	az osztályülésen:	az összes ülésben:
Alexits György	16 szóval 1 ellen	29 szóval 6 ellen
Bognár Rezső	14 szóval 3 ellen	31 szóval 4 ellen
Freund Mihály	13 szóval 4 ellen	30 szóval 5 ellen
Hajós György	14 szóval 3 ellen	33 szóval 2 ellen
Selényi Pál	12 szóval 5 ellen	29 szóval 6 ellen
Száva-Kováts József	11 igen 6 ellen	
Turán Pál	16 szóval 1 ellen	31 szóval 4 ellen
Vadász Elemér	14 szóval 3 ellen	29 szóval 6 ellen
Verő József	14 szóval 3 ellen	33 szóval 2 ellen

*A IV. osztályban**rendes taggá:*

	az osztályülésen:	az összes ülésben:
Baló József	14 szóval egyhang.	34 szóval 1 ellen

levelező taggá:

	az osztályülésen:	az összes ülésben:
Gimesi Nándor	14 szóval egyhang.	32 szóval 3 ellen
Haranghy László	13 szóval 1 ellen	35 szóval egyhang.
Kellner Béla	8 igen 5 ellen	
Kerpel-Fronius Ödön	14 szóval egyhang.	33 szóval 2 ellen
Krompecher István	13 szóval 1 ellen	34 szóval 1 ellen
Lissák Kálmán	12 szóval 2 ellen	32 szóval 3 ellen
Rapaics Raymund	10 szóval 4 ellen	28 szóval 7 ellen
Szentágothai János	14 szóval egyhang.	34 szóval 1 ellen
Went István	13 szóval 1 ellen	33 szóval 2 ellen

külső taggá:

	az osztályülésen:	az összes ülésben:
Julian Huxley	14 szóval egyhang.	34 szóval 1 ellen

Az elnök azokat, akik a szavazásnál a kívánt számú szavazatot elérték, az Akadémia megválasztott tagjainak jelenti ki. (Ezúttal valamennyi ajánlott megválasztatott.)

VIII. A főtítkárr jelenti, hogy *Melich János főkönyvtárnok beadta lemondását.* Az Igazgató-tanács megállapította a főkönyvtárnok úr távozásának körülményeit, a Könyvtári Bizottság

június 25-én ülést tartott, amelyen sajnálattal vette tudomásul a nagyérdemű főkönyvtárnok távozását s minthogy az Ügyrend értelmében a főkönyvtárnoki tisztségre a Könyvtári Bizottságnak kell utódot javasolnia, a maga részéről Keresztury Dezsőt hozta javaslatba.

Az összes ülés sajnálattal fogadja a főkönyvtárnok úr távozását, megemlékezik érdemeiről az ostrom alatt a könyvtár értékeinek mentése tekintetében, valamint a könyvtár rendezésének megindítása körül kifejtett buzgóságáról; a Könyvtári Bizottság ajánlását készséggel fogadja. A megejtett szavazáson 1 szavazólap üres volt, kettőn Melich János r. tag neve állott, 30 szavazat Keresztury Dezsőre esett.

Igy az elnök Keresztury Dezső l. tagot az Akadémia megválasztott főkönyvtárnokának jelenti ki.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja, a jegyzőkönyv hitelesítésére felkérve Jávorka Sándor és Moravcsik Gyula r. tagokat.

Jegyezte:

Voinovich Géza s. k.
főtitkár.

Hitelesítésül:

Kodály Zoltán s. k.
elnök.

Hitelesítők:

Jávorka Sándor s. k.
Moravcsik Gyula s. k.

1946-ban az itt felsorolt tanítók nyertek hasonló kitüntetést: Radó Ernő, Fodor Jenő, Bakó József, Kerék Péter, Havassy János, Kovács Pál, Jéki Antal, Érsek Imre, Wéber József, Köteles Ernő.

Ünnepélyes közülés.

1948. július 4-én, vasárnap d. e., az Akadémia heti üléstermében.

Tárgysora:

1. Elnöki megnyitó. — Tartja Kodály Zoltán t. tag, elnök.
2. Főtitkári jelentés. — Előterjeszti Voinovich Géza t. tag, főtitkár.
3. Eötvös Loránd egyénisége és munkássága. — Írta és felolvassa Rybár István r. tag.
4. Elnöki zárszó.

Kodály Zoltán elnök megnyitó beszéde.

Mai összegyűvételünk 108. közlése az Akadémiának. 1830. óta a 118. lehetne, ha nem szünetelt volna működése egy évtizeden át, az abszolutizmus korában.

Akadémiánk azon kevés intézmények közé tartozik, amelyeknek nem kellett nevüket megváltoztatni, mert sohasem viselte a királyi címet. Nem fejedelmi kegy hozta létre, mint Európa legtöbb akadémiaját, sőt József császár elutasította Bessenyei tervezetét. A M. Tud. Akadémia tisztán a nemzet akaratóból jött létre, azért legigazibb jelképe mai napig a nemzet magasabb kultúrára való törekvésének.

Ha 120 éves történetén végigtekintünk, szembetűnik alkalmazkodó képessége. A kor változó kívánalmaihoz képest változik, igyekszik az élettél kapcsolatot tartani. Míg pl. a 40 tagú francia akadémia alapszabályai 300 év óta alig változtak, a M. Tud. Akadémia több ízben változtatott szerkezetén, mindannyiszor, hogy a tudomány fejlődésével lépést tartson, újabb tudományágaknak helyet adjon.

Ezt tette már 1846-ban, mikor különválasztotta az osztályokat, s az eredetileg pusztán a „nyelv kifejtésére“ alakult intézmény lassanként áttért a tudomány minden ágának önálló művelésére. A mult század második felében a történelmi tudományok kerültek előtérbe. Ez részben az önkényuralom visszahatása volt, amint hogy az abszolutizmus éveiben az Akadémia

lett a szellemi ellenállás központja. A századforduló felé a természettudomány nagy fellendülése tükröződik az Akadémián is. Ekkor viseli Eötvös Lóránd 16 évig az elnökséget. A természettudomány további fejlődése tette szükségessé, most két éve, egy IV. osztály létesítését, hogy helyet találjanak a nagy jelentőségre jutott biológia jeles magyar munkásai.

Végül szükségesnek mutatkozott a II. osztály kibővítése, hogy a társadalom- és közgazdaságtudomány újabb irányai előtt is megnyíljanak az Akadémia kapui. Ezzel odajutottunk, hogy nyugodtan elmondhatjuk: alig van a tudománynak érdemes magyar művelője, aki nem tagja az Akadémiának, éppen csak a legifjabb, de jogosult várományosokat nem tekintve, akik azonban rövidesen szintén bejutnak, mihelyt az újonnan megállapított taglétszám megengedi.

Bár külön művészeti osztálya nincs, I. osztályában művészeknek is helyet ad, ezzel is a kultúra egységét hirdeti. Mert nemcsak a tudomány különféle ágai tartoznak össze és mindegyik megsínyli, ha túlságosan bezárkózik szakmája szűk körébe, hanem a tudomány és művészet sem lehet el egymás nélkül. A tudós annál különb, minél több van benne a művészből és viszont. Intuíció, fantázia nélkül a tudós legfeljebb téglahordója lehet tudományának. Művész pedig, szoros belső rend, szerkesztő logika nélkül, megreked a művészet peremén. Bach Sebestyén partitúrái éppúgy remekei a szinte matematikai tiszta koncepciónak, mint az érzéskifejezésnek. Eötvös Loránd szavai szerint: „A tudomány emberének érzelmi világa a költőtől alig különbözik egyébben, mint abban, hogy eszményeit versekben kifejezésre juttatni nem képes.“

Egy nemzet kultúráját elsősorban tudománya és művészete állapotáról ítélik meg. Nem akarom ezzel a közoktatás és köznevelés jelentőségét kisebbiteni. Hisz jómagam is időm és erőm tekintélyes részét fordítottam rá, éppen mert megláttam, mennyi még e téren is a pótolni valónk.

De mindent el kell követnünk, hogy tudományos és művészeti kultúránk színvonala ne süllyedjen. Már pedig ennek a veszedelme fennforog.

A tudományos és művészeti munkának anyagi és szellemi feltételei vannak. Tudósaink és művészeink közül egyesek úgy érzik, hogy munkájuk feltételeit e hazában nem találják meg s kénytelenek azokat másutt keresni. Hasonló jelenséget tapasztalhattunk az első világháború után.

A tudományos élet fellendítésére elsősorban az Akadémia hivatott. Azt kell tehát olyan karba hozni, hogy hivatásának megfélemlhessen. Az első világháború után Kosztolányi Dezső

egy akadémiai jutalom összegén alig tudott egy villamosjegyet venni. Ma már vagyunk annyira, hogy egy érem jelképezi az Akadémia elismerését és megvan a reményünk, hogy a közeli jövőben a tudomány létének anyagi feltételeiről is gondoskodik a kormányzat.

Hogy a tudományos munka mégsem akadt meg teljesen, arról a jutalmak javaslataiban olvasható áttekintés tanúskodik. Ékesen bizonyítja, hogy az igazi tudós, akár a művész, nem hagyja, nem tudja abbahagyni a munkát, a legrosszabb körülmények közt sem.

És itt eshetik szó a munka lelki feltételeiről. Azok közt leglényegesebb az alkotók teljes szellemi szabadsága s a befogadó közösség érdeklődése és elfogulatlansága.

A magyar köztudat a művészetben még mindig a romantika elmúlt kliséjét keresi, az önmagával és a világgal meghasonlott, terhelt és kótyagos, beteg vagy iszákos furcsa bogarat. A tudós típusát a bogaras magántudósban látja, kiről egyszer Babits adott kitűnő jellemzést. Ezt kiegészíti a német élelapok esernyős, szórakozott tudós karikatúrájával.

Meg kell adni, van ebben a látásban egy adag valóság-megfigyelés. Bővülködünk hóbertos félművészekben és bogaras magántudósokban. De sokan talán azért lettek olyanokká, mert nem találtak megértő környezetre. Közönségnevelésben még sok a tennivalónk. E részben csak sajnálhatjuk, hogy a nálunk sokat olvasott Mann legújabb regényében, a Doktor Faustusban olyan művésztípust ábrázol, amely a magyar közönség művészképét inkább megerősíti, mint helyesbíti.

A letűnt korszakban tudomány és művészet nem részesült a jelentőségéhez mért megbecsülésben. Nem is csoda: kultúránk gondozói sebtiben igyekeztek megalkotni a kultúra kezeit. Hogy azok lassú, szerves fejlődés útján tartalommal is megteljenek, arra nem volt elég idő. A legjobb intézmények hatás nélkül maradtak, nem volt kire hassanak, a talaj nem volt előkészítve.

Kulturális légkör megteremtése elsőrendű feladata ma minden köznevelési tényezőnek s ebből az Akadémiának is ki kell vennie részét.

A népi demokrácia Akadémiája nem szorítkozhatik a tiszta tudomány, a specializált szakkutatás művelésére. Foglalkoznia kell a tudományos eredmények népszerűsítésével is. Ezt nem lehet kontárokra és féltudósokra bízni. A legjobbak éppen elég jók rá.

Régebben, ismert piros és zöld vászonkötésű sorozataival derekas munkát végzett az Akadémia e téren is. Hogy ez abba-

maradt, nagyrészen oka izoláltságának az utóbbi évtizedekben, s ennek folytán vált mindinkább jogos és jogtalan, sokszor méltatlan támadások célpontjává. De csak eszükvesztett képrombolók hirdethették, hogy az Akadémia felrobbantása haladás volna. Hisszük, ma már felülkerekedett az a nézet, hogy ezzel pótolhatatlan erkölcsi tőke menne veszendőbe.

A nemzet csak önmagát becsüli meg, ha nem enged elsorvadni egy olyan intézményt, amelyet legjobbjai hoztak létre, hogy általa kifejezzék magasabb kultúra felé törekvésüket és amely egy századon át híven teljesítette kötelességét.

Lehettek, voltak időnként méltatlan tagjai, akik gátolhatták ideig-óráig a fejlődést. De mindig volt elég tagja, merem mondani: ma is ez a többség, akik előtt az Akadémia legnagyobb korszakainak példája lebeg, s akikben meg is van a képesség és akarat, hogy újra régi magasságára emeljék.

Mínthogy a kormányzat ismételten kifejezett jóakarattal az anyagi feltételek megadását kilátásba helyezte, az Akadémia multjához méltó jövője reményében nyitom meg 108. ünnepi közüését.

Főtitkári jelentés.

Ezévi nagygyűlését Akadémiánk Eötvös Loránd emlékének szenteli, születésének százéves fordulóján. Azon ritka nagyságaink közé tartozik, kiknek tudományos érdemeit az egész közvélemény ismeri és elismeri. 1889-től 1905-ig, tizenhat éven át elnöke volt az Akadémiának. Elnökeink sorában az első, akit közéleti háttér nélkül, tisztán tudományos érdemei emeltek erre a polcra. Fénykorát élte akkor az Akadémia; tagjainak névsora szinte csupa maradandó nevet mutat fel. Eötvös tudóshoz méltón jelölte meg az Akadémia céljait és feladatait. Széchenyi alapító levelére hivatkozott, mely azt írta elő, hogy ezen magában álló, csupán tudományos intézet „ártatlan tudományos foglalatosságait ... magában, csendben folytassa“; később hozzátette: „mákszemet mákszemhez hordva“. Időnként a körülmények szerint mégis más és más feladat lépett előtérbe. Az alapítás idején a nyelv kiművelése, az ötvenes években a történet és irodalom multjának felmutatása, erőforrásul. A nyolevanas évek békés levegőjében Eötvös Loránd ismételten hangoztatta: „Akadémiánk fölvirágzása ma már különösen a szakszerű munkásság fejlődésétől függ“. Maga járt elől példájával, mikor egész életét csendben kutatásai és nagy felfedezései között töltötte. A tudományos munkát világ-közösségbe kapcsolódva tekinti: „Nem különböző tudományokon dolgoznak a nemzetek; egy az

épület, melynek építésén mindannyian közreműködnek“. „Csak az az igazi tudomány, amely világra szól.“ Kívánatosnak tartotta, hogy a tudomány minden ága lépést tartson a fejlődésben: „A tudomány nemtője csakúgy nem hagyja magát igába fogni, mint a költő Pegasusa. Azok, akik ezt tenni mégis szeretnék s a tudományokat az anyagi hasznosság mértékével mérik, a humanistikus tudományok rovására rendszeren a természet-tudományokat magasztalják. Észre sem veszik, hogy ilyenkor nem is ezekre, csak alkalmazásaikra gondolnak, a tiszta tudományt pedig ... haszontalannak mondják. Pedig tudomány nélkül nincs gyakorlat“. Rámutatott, hogy az emberiség nem azoknak köszön sokat, akik a bölcsek követ meg a perpetuum mobilét keresték. „A tudományos törekvések meg nem becsülése — mondja máskor — nemcsak az emberiség legmagasabb eszményét rontaná le, hanem meddővé tenné magát a gyakorlatot is.“

„Munkásságát, mint mindenki, aki dolgozik, az Akadémia is bizonyos elzárkózottságban végzi.“ Tisztában van vele, hogy a csendes munkát nálunk nem sokra becsülik. „Nem vagyunk népszerűek — mondotta — látjuk ezt egyrészt a közönyösségből, mellyel a nagyközönség és a sajtó tudomást vesz, ha vesz, a mi munkásságunkról, másrészt a majdnem gyermekesnek mondható örömből, ... mikor apró bajok érnek bennünket.“ Hozzáteszi: „Más művelt nemzetek sorában is alig találunk egyet-kettőt, ... mely ne neheztelne bizonyos mértékben tudós testületeire, illetén elzárkózottságuk miatt. Sajnos, hogy így van, már azért is, mert a tudomány embere csak embertársainak elismerésében találhatja jutalmát“. „Pedig ezek a csendes munkások azok, kiknek férfiasan kitartó szorgalmától egy nemzetnek műveltsége, gazdagsága s ezek által nagyrésztben hatalma függ.“ A tudomány művelése önfeláldozással jár. Elismerésre ritkán számíthat, a hangos siker elkerüli. „Pedig kit ne kecségtetne a siker vagy az örökzöld babér.“ Csakhogy „a népszerűség oly kincs, melyet ép az nem szokott megtalálni, aki legtürelmetlenebbül keresi“. „A népszerűség tündére még senkivel sem kötött életfogytig tartó hitvesi frigyet.“ Annál gyakrabban látogatják kétségek és csalódások. Nagy tudósa a maga szakjának, azt vallotta: „Bármennyire fejlődnek is fizikai ismereteink, mégis mindig oly feltevésekre fognak támaszkodni, melyek tovább nem bizonyíthatók“. De mondotta azt is: „Nemes érzés és eszményi felfogás nélkül nem létesült még semmi a földön“. Ez a felfogás Eötvös József fiára vall, épúgy, mint ez a másik gondolat: „A bizalom, a hit nem állnak erősen, ha csak az okoskodásra épülnek“. Fiatal korában verseket írt s a költői szemlélet később sem pártolt el tőle, nem egyszer ihlette elgondolásaiban. „A titkok honában többre megy a költő, mint a természettudós“

— mondotta. Megjelölte a különbséget: „A tudós is a fellegekben jár néha, mint a költő, de meg tudja mondani mindig, mily magasra emelkedett“.

A természet titkai előtt az a meghatottság fogta el, mint a költőt az elébe lépő gondolat előtt. Midőn ingájával a Balaton jegén végzett kísérleteket, egy villanásra feltűnt előtte a jég és víz alatt a szem-nem-látta meder, mint Jókainak a komáromi földrengés leírásánál a Duna fölemelkedett teknője.

Eötvös mondatainak e törmeléke is sok arany-szemcsével gazdag. E gondolatok sok tekintetben utat jelölnek Akadémiánk elé ma is, sőt különösen ma, mikor a természettudomány tere annyira kibővült Akadémiánkban. Ép ily szükséges kiszélesíteni a szellemi tudományok körét. A tudományok úgy egybe tartoznak, mint a kézen az ujjak, egynek híja az egész kezet erőtlenebbé teszi, együtt eszközei a munkának. A természettudomány közelebb hozza egymáshoz és ösztönzi a szellemtudományokat is, a társadalom-tudomány és közgazdaság egyenest arra van hivatva, hogy a természettudomány gyakorlati eredményeit széjjelossza.

Az idei nagygyűlés épen ezt tartotta szem előtt. A nevek, melyekkel az Akadémia évkönyve most bővült, nagyrészt közismertek, nem szorultak futólagos jellemzésre, az idő nem is engedné meg. A nyelvtudományi osztály tiszteleti taggá választotta Schöpflin Aladárt, egy egész nemzedék méltányoló kritikusát; levelező tagokká Gyóni Mátyást, a bizanci krónikák magyar vonatkozásainak kutatóját, Rubinyi Mózeszt, a nyelvészeti kezdeményezőjét nálunk, Hadrovits Lászlót, a szerbhorvát, Lakó Györgyöt, a finn-ugor nyelvek tudósát; a széptudományi osztály rendes taggá Zolnai Béla I. tagot, a korok lelkeségének feltáróját, levelező tagokká Keresztúry Dezsőt, átfogó irodalmi kérdések vizsgálóját, Tolnai Gábort, irodalmi korszakok finom elemzéséért, Szabolcsi Bencét, a zenetörténet kitűnő kutatóját és íróját, Waldapfel Józsefet, az irodalomtörténet élesszemű bűvarát, Borbiró Virgilt, az építéstörténet kiváló szakértőjét. A bölcséleti és történeti osztály t. tagokká választotta Szladits Károlyt, régi kitűnő rendes tagját, a jogtudomány nagynevű munkását, Lukács Györgyöt, az európai hírű bölcselőt és eszetenkust, Molnár Eriket, a magyar társadalomtörténet mélyreható vizsgálóját, Fogarasi Bélát, az értékelmélet s a módszertani problémák tüzetes elemzőjét. Levelező tagokká Mátrai Lászlót, filozófiai és kultúr-kérdések boncolóját, Fülep Lajost, az olasz művészet és irodalom magyarázóját, Szalai Sándort, a filozófia és a tudományos szociológia munkását.

A természettudományi osztályokban új tagok: tiszteleti tag Zechmeister László eddigi r. tag; rendes tag Erdey-Grúz Tibor eddigi l. tag, a III. osztály titkára, Baló József, a központi idegrendszer kórtanának kutatója, Veró József, a mérnöki tudományok tanára a Műegyetemen, Vadász Elemér, a föld- és őslénytan kutatója, Alexits György, kiváló vizsgálatok folytatója a halmaz-elmélet terén, Hajós György matematikus, Selényi Pál, sokoldalú fizikus, Turán Pál, a tiszta matematika művelője, Bognár Rezső, a szerves kémia munkása, Rapaias Raymund, a magyar flóra tudósa, Haranghy László, a kórbonctan művelője, Kerpel-Fróniusz Ödön gyermekgyógyász, Szentágothai János és Krompecher István anatómusok, Gimesi Sándor, a növényélet kutatója, Went István és Lissák Kálmán biológusok. — Az Akadémia azzal a biztos reménnyel köszönti kebelében új tagjait, hogy munkásságukat az Akadémia körében fogják folytatni, egész tudományos életünk gazdagítására.

Az utóbbi években szűkös anyagi viszonyai folytán az Akadémia kevés jelét adhatta munkásságának. Ülési komoly munkáról tettek bizonyosságot, — de nyilvánosságra ez nem jutott, könyvkiadása és folyóiratai szüneteltek, anyagi eszközök híján. Feladatának tekintette mindig jeles művek jutalmazását, ha egyes tudományágak művelésében hézagokat észlelt, pályázatok kiírásával igyekezett pótlásukról gondoskodni. Ma ez sincs módjában, mégis legalább elismerését kívánja kifejezni egyes jelentős munkák iránt; érmeket alapított, melyeket az idén ad ki először. A *Nagyjutalom* aranyérmével Moravcsik Gyulát kívánta kitüntetni, a bizantinológia magyar vonatkozásainak eredményekben gazdag kutatóját, az ezüst *Marczibányi*-éremmel pedig Ligeti Lajost, kiváló mongol és afganisztáni kutatásaiért. Az *Arany János*-érmet a korán elhunyt, kiváló Szerb Antalnak nyújtja, a *Gyulai Pál*-érmet Kozocsa Sándornak, „Az orosz irodalom magyar bibliográfiája“ c. kötetéért. A nagy nyelvtudós, *Révai Miklós* nevét viselő érmet Beke Ödön nyelvtudományi munkásságának, a szintén nyelvészeti *Sámuel*-érmet Horváth Károly középiskolai tanárnak. A jog- és történeti tudományok osztálya *Szalay László*-érmével Szladits Károlyt tiszteli meg, a *Horváth Mihály*-éremmel Kosáry Domokos történettudós Kossuth-életrajzát tüntette ki. A matematikai és fizikai osztály az *Eötvös Loránd*-ról nevezett érmet Barnóthy Jenőnek és nejének, Forró Magdának, a kozmikus sugárzás jeles kutatóinak, a *Bolyai*-érmet pedig Hajós György matematikusnak ajánlotta. A biológiai és orvosi osztály a *Kitáibeli*-érmet Csiki Ernőnek, a magyarországi bogárvilág fáradhatat-

lan kutatójának ítélte, a *Semmelweis*-érmert Gerendás Mihály-nak, a nagysikerű kutatónak.

Jutalomban szokta részesíteni az Akadémia évenként a nevelésügy néhány érdemes munkását; e jutalmát az alapítvány elvesztésével saját erejéből is fenntartotta, ameddig lehetett; néhány éven át ezt is szüneteltetni volt kénytelen. Ezidén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jóvoltából 16 érdemes tanerő részesült ilyen erkölcsi és anyagi jutalomban, a júniusi összes-ülésem. Szintén régi szokás szerint könyvjutalmat juttat az Akadémia kiváló egyetemi hallgatóknak.

A szabadságévek emlékére kitűzött két pályatételre július 1-ig 7 pályamű érkezett; két pályázat meddő maradt.

Kár, hogy a jutalmazott érdemes munkák az Akadémia körén kívül jelentek meg, egy részök egyenest külföldön; ilyenekből ered az a félreértés, hogy egyesek szemében az Akadémia működése meddőnek látszik s ezért, mint Eötvös mondotta, közönnel vagy rosszakarattal néznek reá. A rábizott javakkal az Akadémia a háborús években sem sáfárkodott rosszul, azokat a lehetőségig megőrizte. A háború káraitól nem maradhatott ment, főképp anyagiakban; szellemi értékekben igyekezett megmenteni, amit lehetett. A veszteségekről s azok lehető elhárítására irányuló intézkedésekről az Akadémia folyvást tájékozva volt, közölte kárát a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal is. Legutóbbi üléséből az Igazgató-tanács bizottságot küldött ki, mely a most már végleg számbavehető károkat az Akadémia és a közvélemény megnyugtatóására felülvizsgálja, a mentő intézkedésekkel együtt. A jelentést az Akadémiai Értesítő legközelebbi füzeté közzélni fogja.

Idei nagygyűlésünkön változás történt az Akadémia egyik fontos tisztségében. Elhagyja helyét Melich János főkönyvtárnok. Az ostrom idején a könyvtár értékeinek mentésében, azóta a könyvtár helyreállításának elindítása körül sok érdemet szerzett. Az Igazgató-tanács, az egész Akadémia sajnálattal és maradó tisztelettel kíséri távozását s azzal a reménnyel, hogy a hivataltól való megpihenés fokozni fogja nagyrabecsült tudományos munkásságát.

Helyére Keresztúry Dezsőt választottuk meg, aki munkás és eredményes írói, tanári és közéleti pálya tapasztalatait s a fiatalság erélyét hozza magával.

Midőn az esztendő eseményein végig gondolunk, feltűnnek előttünk kidőlt társaink alakjai, kiknek munkája folytatóra vár. Neveik, melyek nem múltak el velők, a következők: Szinnyei Ferenc, az irodalomtörténetnek, kivált a szabadságharcot követő korszaknak jeles bűvára; Szidarovszky János, az összehasonlító indogermán nyelvészet művelője; Erdélyi László, régi

oklevelek hitelességének élesszemű vizsgálója, művelődéstörténetünk adatainak lelkes gyűjtője; Balás P. Elemér, a magánjognak nemzetközileg elismert művelője, a kiskorúak védelmezője; Vitális István, a földtan tudományának gyakorlati művelője, az ország szénkészletének felkutatása és megállapítása által. Egy cipruságot teszünk sírjukra. Folyvást cseng fölöttünk a lélekharang: *Successere novi, veteres migrate coloni*. Előn vagy holtan sorban elhagyjuk helyünket, megértve a természet példáját, ahol új lomb hajt a hervadó helyében.

Akinek ma emlékét ünnepeljük, Eötvös Loránd példája is bizonyosság, hogy ami az egyén életében, munkájában érték volt, megmarad. Ebben áll az Akadémiának, ebben minden intézménynek élete: egyesek halála — s örök virulata a közösségnek.

Eötvös Loránd egyénisége és munkássága.

Rybár István r. tagtól.

Eötvös Lóránd a magyar természettudománynak, közelebbről a magyar fizikai tudománynak legnagyobb mestere. Születésének századik évfordulója ünnepe a Magyar Tudományos Akadémiának, de ünnepe az egész magyar nemzetnek is. Eötvös nagyértékű alkotásaival hírt és dicsőséget szerzett a magyar tudománynak, s ezzel nagy szolgálatot tett az egész magyarságnak is. Még többen vannak az idősebb korosztály tagjai között, akik emlékeznek az ő személyére, de kevesen, már csak ketten élünk azok közül, akiket az a szerencse ért, hogy mellette évek hosszú során át dolgozva, tanúi voltunk tudományos munkásságának, láttuk, miként keletkeztek tudományos problémái, hogyan oldotta meg azokat és ezek mellett az ő, munkatársaival szemben tanúsított közlékenysége folytán megismerhettük fennkölt egyéniségét, őt, az igazi nagy embert. Megemlékezésemben szeretnék rámutatni arra, hogy mily harmonikus volt élete. Megmutatni azt, hogy minden cselekedetében, tudományos célkitűzésében, problémáinak megoldási módjában, előadásaiban, közérdekű beszédeiben épúgy, mint magánéletében, megnyilvánulnak azok az erős lelki tulajdonságok, amelyek egyéniségét alkották.

Eötvös ízig-vérig tudós volt. A tudományos pálya nála nem eszköz, hanem cél, hogy valami hatalmasat alkosson, amelylyel dicsőséget szerezhet és hasznára lehet hazájának. Bár kétségtelen, hogy családi otthonának magas tudományos légköre tudományos egyéniségének kialakulására nagy kihatással volt, de a tudós hajlam mégis veleszületett lelki tulajdonság,

nála egyike azoknak a titokzatos erőknek, amelyek az embert gondolataiban és cselekedeteiben egész életén át irányítják.

Mint nagy köztisztviselőben álló család tagja, kultusz-miniszternek, az egész országban nagy megbecsülésben álló író, költő, politikusnak fia, abban az időben könnyen érvényesülhetett volna, de ő nem a könnyű sikerekre törekedett, hanem olyan babérokra, amelyeket kizárólag saját munkájával és erejével érdemelhet ki. Bámulat tölt el mindenkit, aki olvashatta édesapjához írott leveleit, hogy a pályaválasztás előtt álló alig 17 éves ifjú, mily éleslátással és szilárd elhatározással tűzte ki életcélját. „Az ambíció és kötelességérzet“ — írja — „amely nemcsak egy privilegizált nemzet, hanem az egész emberiség irányában köt le, velem született; e két indulatot kielégíteni és pedig kielégíteni úgy, hogy a mellett egyéni függetlenségemet is megtartsam: életcéloom, és eddig úgy találtam, hogy annak leginkább akkor felelhetek meg, ha tudományos pályára lépek“.

A nagy hazaszeretet, a kiolthatatlan tudományszomj, az akadályokat nem ismerő hatalmas akaraterő voltak azok a veleszületett misztikus erők, amelyek gyermek-ifjú korában talán még csak ébredve, tétován, de később annál hatalmasabban, fanatikus erővel hajtották őt a tudomány ismeretlen területeire az örök természeti törvények kiderítése és megismerése felé.

A tudomány iránti vágyódása vitte őt Heidelbergbe, majd Königsbergbe, Helmholtz, Kirchhoff, Franz Neumann és Bunsen, a fizika, illetve a kémia világhírű nagyjai mellé és „boldognak“ érezte magát „már azért is, mert ugyanazt a levegőt szívhatta, mint azok a tudós férfiak, akiknek híre oda vezérelte“. Itt megtalálta mindazt, amit tudományszomjas lelke keresett. Különösen a szemináriumi gyakorlatok voltak áldások tudományos kiképzésében. Ismereteinek gyarapodása ön-bizalmát növelte és tudásának, akaraterejének gyönyörűséges érzése töltötte el lelkét, amikor első tudományos munkája elkészült, s azt tanára, Kirchhoff, külön dícséretben részesítette, majd mikor tanárai elengedték kezét és a maga erejéből elindulhatott a tudomány ismeretlen tájai felé.

Gazdag ismereteivel hazatérve, rövidesen a budapesti egyetemen az elméleti, kevéssel később a kísérleti fizika tanára lett, majd a Magyar Tudományos Akadémia is beválasztotta tagjai közé. Sikerei nem kapatták el. Mindezeket nem a maga érdemeinek tekintette. Akadémiai székfoglalójában írja: „Ifjan, komoly akaratral, de személyes érdem nélkül törekedtem hazánk tudományos munkásságának terére lépni, s előttem minden ajtó mintegy varázsszóra megnyílt, mindenütt baráti karokra találtam, melyek első lépéseim támogatására ajánlkoztak.

A szó, melynek ezt köszönhettem, boldogult atyám neve, e név, mely legnagyobb öröklött kincsem, s mely folyton arra int, hogy erre munka által érdemessé váljak“.

E fogadalom nála nem könnyelműen kimondott pusztá ígéret, hanem szilárd elhatározás, melyet ő a legnagyobb mértékben beváltott: örökéletű alkotásaival hírt és dicsőséget szerzett az Eötvös névnek.

Eötvös igazi otthona a laboratórium volt. Ha bezárult mögötte a laboratórium ajtaja, megszűnt előtte a külső világ. Nem törődve a külső élet zajával és eseményeivel, minden gondolatát csakis a megoldandó probléma kötötte le. S mikor keresve-kutatva a probléma megoldásának lehetőségeit, felvillant előtte a célhoz vezető gondolatnak még csak halvány fény-sugara, megindult a lázas munka, éjjeleit is nappalokká téve, heteken, sőt hónapokon át szakadatlanul dolgozott, amíg eljutott a teljes megoldáshoz. Ilyenkor határtalan gyönyör és boldogság sugárzott arcáról, a földi boldogság legnagyobbika, mely csakis azoknak az igazi nagy alkotóknak jut osztályrészül, akik nagy eredményeikhez maguk által kijelölt célkitűzéssel, saját gondolatukkal, munkájukkal és erejükkel minden mellékérdek nélkül, csakis az alkotás vágyától hajtva jutottak el.

Eötvös csak ritkán lépett a nyilvánosság elé. Dolgozatai tömörek. Az olvasó sokszor nem is sejti, hogy egy-egy mondatában hosszú hetek, hónapok munkája rejtőzik.

Ez ünnepi ülésen nem lehet céлом, hogy Eötvös tudományos munkásságát értékének megfelelő részletezésben ismeressem, meg kell elégednem azzal, hogy megállapítsam tudományos kutatásainak irányát és vázoljam vizsgálatainak legfőbb eredményeit.

Eötvös idejében a fizikai kutatás iránya mélyreható változásokon ment át. Tanuló korában és tanári működésének elején hatalmas átfogó elméletek alakultak ki, amelyek az eddig egymástól függetleneknek látszó jelenségeket s a szerteágazó fizikai tudományt nagy egységekbe foglalták. Ez elméletek kiépítéséhez nem állítottak fel hipotéziseket, hanem csak arra törekedtek, hogy a jelenségek törvényszerűségét matematikai formákba öntsék. Úgy látszott, hogy a fizikai jelenségek nagyjában már mind ismereteseek, s hogy a fizikai tudományt már csak az elmélet viheti előre. Ezért a kísérleti kutatások csak a fizikai állandók pontosabb meghatározására és főleg arra irányultak, hogy az elméletek érvényességét igazolják és hogy az elméletekből esetleg még kihozható eredményeket kibogozzák. E kutatásokat az analízis szellem jellemezte.

De a múlt század két utolsó évtizedében és a jelen század elején a fizikai kutatásban mélyreható változás ment végbe.

Az addigi analizáló irányt szintetikus váltotta fel, amelyben az intuíciónak döntő szerep jutott. E kutatási módszer intuíciónal megalkotott mechanikai elképzeléssel és értelmezéssel, mechanikai modellek mechanizmusával iparkodott a természet titkaihoz hozzáférni. Ez új irány rendkívül termékenynek bizonyult. Egymásután következtek a nagyszerűbbnél nagyszerűbb felfedezések és a fizikai tudomány páratlanul álló szédültes fejlődésében óriási jelentőségű és soha nem remélt eredményekkel gazdagította a tudományt.

Eötvös élénk figyelemmel és érdeklődéssel kísérte a fizika e fejlődését, de bármily csábítónak és sikeresnek ígérkezett is, Eötvös nem kapcsolódott be e kutatásokba. Pedig, ha megtette volna, bizonyosan itt is nagy sikereket ért volna el. De ő élete végéig hű maradt azokhoz a tudományos törekvésekhez, amelyeket tanárainál, az analizáló szellem legkiválóbb képviselőinél, Kirchhoffnál, Helmholtznál és Franz Neumannnál megismert. Ez az analizáló szellem felelt meg legjobban az ő egyéniségének is, amely mindenkor az örök igazság megismerésére törekedett, nem pedig olyanokra, amelyek feltevéseken alapulnak, tehát változók. De szerény véleményem szerint lehetett ennek még más oka is. Eötvös, aki mások dolgaiba soha bele nem avatkozott, aki mindenkor és mindenben csakis a maga gondolataira és erejére támaszkodott, az ő rendkívül finom gondolkozásával képtelen lett volna bekapcsolódni mások által kezdeményezett kutatásokba még akkor is, ha ezek tanulmányozása közben eredeti gondolatai származtak volna, mert úgy gondolkozott, hogy az illetők a feladatokat maguknak tűzték ki és azokkal maguk akarnak foglalkozni.

Eötvös maga kereste és tűzte ki problémáit, amelyeket előtte senki sem látott meg, amelyekre előtte senki sem gondolt. Az anyagi részecskék között működő három erő: a kapilláris, a nehézségi és a földmágneses erő képezte kutatásának tárgyát.

E három erő annyira természetes, megnyilvánulásaik annyira közismertek, hogy még a legnagyobb tudósok is elmentek mellettük a nélkül, hogy valami új, megoldandó kérdést ismerhettek volna fel bennük. Eötvös éles analizáló szellemének kellett jönnie, hogy ott, ahol senki semmi újat már nem remélt, a tudománynak gazdag forrása fakadjon.

Mindenki előtt ismeretes, hogy a pohárba öntött víz felszíne a pohár fala közelében felfelé görbül; hogy vékony, ú. n. hajszálcsövekben a víz nem áll egyenlő magasságban, hanem annál magasabban, minél vékonyabb a cső; hogy a közvetlenül a földre épített házak falai nedvesek, mert a falak hajszálrepedései felszívják a talaj vizét; hogy a szappanbuborék, a csepp alakja gömbölyű s í. t.

Mindezek a jelenségek ú. n. kapilláris jelenségek. E jelenségeket a folyadék részecskéi között működő vonzóerő, az ú. n. kohézió erő okozza. Ennek következménye, hogy a folyadék felszíne olyan, mint egy kifestített rugalmas hártya, amely össze akar húzódni. Ez összehúzó erőnek mértéke a felszíni feszültség, ami alatt értjük azt az erőt, amely a folyadékfelszín határvonalának 1 cm hosszú darabját hozza befelé.

Eötvös analógián alapuló okoskodással fontos összefüggést állapított meg a folyadék felszíni feszültsége, a folyadék molekuláris viszonyai és hőmérséklete között.

A folyadékfelszínnek, e kifestített hártyának energiája van, ami abban nyilvánul meg, hogy ha a folyadékfelszín összehúzódik, munka végzésére alkalmas. Nevezük azt az energiamentyiséget, amely akkora felületdarabra esik, amely átlagban egyetlen egy molekulát borít, molekuláris felületi energiának. Eötvös kimutatta, hogy a molekuláris felületi energia a hőmérséklettel változik, de úgy, hogy e változásnak 1 C° hőmérséklet emelkedésre eső értéke a folyadék anyagi minőségétől független. Ez az ú. n. Eötvös-féle kapilláris törvény.

Az Eötvös-féle törvény nagy analógiában van az általános gáztörvénnyel, amely kimondja, hogy a gázok molekuláris térfogati energiájának 1 C° hőmérsékletemelkedésre eső változása minden gázra nézve ugyanaz. S így az Eötvös-féle törvény jelentősége a folyadékok esetében ugyanaz, mint ami az általános gáztörvényé a gázokra nézve.

Eötvös e törvényének megállapításával kapilláris vizsgálatait befejezte s azóta élete végéig kizárólag a nehézségi és a földmágneses erővel foglalkozott.

Nehézségi erő, vagy egyszerűen nehézség alatt értjük azt az erőt, amelyet egy gramm tömegű test a vízszintes lapra gyakorol. Ez az erő oka annak, hogy a testeknek súlyuk van s hogy ha a testet eleresztjük, az a föld felé esik. Ez az erő a földön minden testnek megszabja a helyét. A nehézségi erő a föld különböző helyein más és más. E változás azonban rendkívül csekély: a vízszintes síkban cm-ként az egész nehézségi erő egy billiomoda. Tíz-százezerszer kisebb a legkisebb porszem súlyánál. Ez az erőváltozás oly kicsiny, hogy senki sem gondolt ennek létezésére és a nehézségi erőt kisebb térben, például egy szoba terében, mindenütt ugyanakkorának, azaz a teret homogénnek tekintették. Eötvös halhatatlan érdeme, hogy észrevette e parányi kis erő jelenlétét és meg is tudott szerkeszteni egy olyan bámulatosan érzékeny készüléket, amellyel a nehézségi erő czen változását nemcsak kimutatni, hanem pontosan meghatározni is tudta. Ez a készülék a világhírű Eötvös-féle torziós inga.

E torziós inga szerkezete rendkívül egyszerű. Maga Eötvös

mondotta róla egyik akadémiai előadásában: „egyszerű, mint Hamlet fuvolája, csak játszani kell tudni rajta, s úgy mint abból a zenész gyönyörködtető változatokat tud kiesalni, úgy ebből a fizikus, a maga nem kisebb gyönyörűségére, kiolvashatja a nehézségnek legfinomabb változásait“. Igen, az Eötvös-féle torziós inga rendkívül egyszerű. Eötvös szavai szerint „a Coulomb-féle mérleg különös alakban, ennyi az egész“. De hogy mit tud az inga, mit olvashatunk ki belőle, annak felismeréséhez egy Eötvös Lorándnak kellett születnie. Eötvösnek a jelenségek mélyére látó analízáló szelleme meglátta, hogy az inga rúdjai a végükön lévő súlyokkal belenyúlnak a nehézségi erő terébe, s mint csápok, kitapogatták azt. Kiolvasta az ingából, hogy egy és ugyanazon helyen különböző azimuthban elfoglalt egyensúlyi állásaiból kiszámítható, hogy „merre és centiméterenként mennyivel változik a nehézség, azt is, hogy mennyivel hajlik el iránya, mikor magasabbra emelkedünk“ és megállapította „milyen az alakja a földfelület bár csak tenyérnyi nagyságú részének“. Egyszersmind a részletekre kiterjedő elméleti meggondolásokkal kiépítette azt a módszert, amellyel a torziómérések eredményeinek felhasználásával a nehézség térbeli eloszlása, továbbá a földfelület alakja meghatározható az egész észlelt területen.

Eötvös ezen vizsgálatainak rendkívül nagy a tudományos jelentősége, mert nagy területen rendszeresen végzett mérésekkel megállapítható földünk alakja és azon a nehézség eloszlása. Megoldható az a kérdés, amely a geodéziának egyik legfontosabb feladata. Így az Eötvös-féle torziós inga a geodéziának legfontosabb alaplétesítőjévé vált.

De Eötvös e vizsgálataival tovább ment. Megmutatta, hogy a „nehézségnek és a föld alakjának ilyen finom és részletes vizsgálata egyszersmind mély betekintést enged azon tömegek elhelyezésébe, amelyek az erőre és alakra befolyhatnak“. Megmutatta, hogy mikép lehet a torziós inga-mérések felhasználásával kiszámítani a nehézségi erő azon rendellenességeit, az ú. n. subterrán anomáliákat, amelyeket a földalatti tömeg-egyenletlenségek okoznak.

Eötvös egyik akadémiai beszédében költői szavakkal emlékezik meg ezirányú vizsgálatairól. „Azzal a kíváncsisággal, amellyel az utazó ismeretlen vidékekbe jutván, annak hegyeit és völgyeit kutatja, jártam én is a Balatont. Az én ismeretlen vidékem ott feküdt mélyen, a jég síma tükre alatt, nem láttam és nem is fogom látni soha, csak eszközöm érezte meg és mégis mily nehezen váltam el tőle, mikor a jég olvadása gyorsan partraszállásra kényszerített“.

„Amikor onnan eljöttem s különösen amikor megfigyelé-

seim adatait rendezve, az ilyenmő kutatások helyességéről meggyőződtem, akkor egy új, nagyobb vállalkozás érlelődött meg agyamban.“

„Itt lábunk alatt terjed el, hegyek koszorújával övezve, az Alföld rónasága. A nehézség azt lesimítván, kedve szerint formálta felületét. Vajjon milyen alakot adott neki? micsoda hegyeket temetett el és mélységeket töltött ki lazább anyaggal, amíg létrejött ez az aranykalászokat termelő, magyar nemzetet éltető róna?“

„Amíg rajta járok, amíg kenyerét eszem, erre szeretnék még megfelelni.“

Eötvös e szavai, különösen beszédének utolsó mondata, elárulják nagy tudományszomja mellett a magyar föld szeretetét is, rajongását az igazi magyar tudományért.

Eötvös óhaja teljesült. A magyar tudomány bőkezű mecenásának, Semsey Andornak, majd a Magyar Tudományos Akadémiának és később a magyar kormánynak anyagi támogatásával az Alföldnek és Erdélynek nagy területeit mérte fel ingájával tisztán tudományos szempontból. Halála után e vizsgálatokat az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet folytatta nagy alapossággal, tudományos, de már gyakorlati célkitűzéssel is. Ezen kívül alakultak magán kutató vállalatok is, amelyek a magyar állam hozzájárulásával az ország különböző területein végeztek Eötvös-féle torziós ingával vizsgálatokat. E kutatások eredményeképpen ma már hazánk hatalmas területét hálózák be Eötvös-féle torziós inga-állomások és nagykiterjedésű területeken ismeretes a nehézség eloszlása: a föld alakja és azon a nehézség térbeli változása.

De az Eötvös-féle nehézségi vizsgálatoknak nagy a gyakorlati jelentősége is. Bár a subterrán anomáliák és az azokat okozó földalatti tömegegyenetlenségek között nem áll fenn egyértelmű vonatkozás, s így az anomáliákból minden esetben biztosan nem állapíthatjuk meg a földalatti anyageloszlást, mégis ott, ahol akár fúrásokból, akár geológiai vizsgálatokból nagyjában ismeretesek a lehetséges geológiai viszonyok, tájékozódást szerezhetünk a földalatti geológiai alakzatokra. Ez az oka annak, hogy a geológia nagy érdeklődéssel kísérte és mindinkább fokozottabb mértékben alkalmazta és alkalmazza az Eötvös-féle nehézségi vizsgálatokat, úgy, hogy az Eötvös-féle torziós inga ma a gyakorlati geológiának egyik legfontosabb kutató eszköze.

Az első világháború befejezése óta a petróleumért folyó lázas versengésben Eötvös nehézségi módszerének nagy a jelentősége, mert kétségtelen, hogy az olajat tartalmazó földalatti geológiai alakzatok felderítésére az e célra szolgáló egyéb fizikai módszerek közül ez vezet a legtöbb és a legjobb eredmények-

hez. Hatalmas pénzesportok nagy összegeket fordítanak e célra és a világ legkülönbözőbb részein végeztek és végeznek ma is méréseket az Eötvös-féle torziós ingával nagy sikerrel.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az Eötvös-féle torziós inga-mérések hazánkban is nagy gyakorlati eredménnyel jártak. Az European Gas and Electric Company, amely ma Magyar Amerikai Olajvállalat r. t. név alatt ismeretes, a Dunántúlon végzett Eötvös-féle torziós inga-mérésekkel találta meg azokat a földalatti geológiai alakzatokat, amelyek a dunántúli gazdag olajfeltárásokhoz vezettek.

Eötvös e nagyjelentőségű vizsgálataival kapcsolatban számos részleteredményhez is eljutott, amelyeknek önmagukban is nagy tudományos jelentőségük van.

Igy egy igen érzékeny készüléket szerkesztett, az ú. n. gravitációs kompenzátort, amelynek érzékenysége szinte a végtelenségig fokozható. — E készülék nagy érzékenységét mutatja az, hogy Eötvös e készülékével attól néhány méter távolságban ülő ember tömegét meg tudta mérni, kizárólag a vonzóerő alapján, amelyet az illető testének tömege a készülékre kifejt. Ugyancsak a Magyar Tudományos Akadémia pincéjében felállított e kompenzációs készülékével ki tudta mutatni a Duna szintjének változását is.

Eötvösnek a jelenségek mélyére tekintő analízáló elméje észrevette, hogy a torziós inga lengésideje inhomogén erőterben függ attól az azimuthtól, amely körül mint egyensúlyi helyzete körül végzi lengéseit. Ennek alapján érzékeny kísérleti módszert dolgozott ki a gravitáció állandójának meghatározására, amelyben éppen a lengésidő ezen változását használta fel ez univerzális állandó megállapítására.

A fizika fejlődésének, a fizika-filozófia szempontjából igen nagyjelentőségű Eötvösnek a gravitációs és a tehetetlen tömeg arányosságának kísérleti kimutatása.

A testek tömege a fizikai jelenségekben kétféle jelentésben szerepel. Egyesekben, mint a testek anyagi mennyisége, másokban mint a testek tehetetlensége. Az a vonzóerő, amelyet egy test egy másik testre gyakorol, különben azonos körülmények között a testek anyagi mennyiségeivel arányos. Két test tömege tehát akkor egyenlő, ha mindegyik test egy harmadik testre ugyanabból a távolságból ugyanakkora erőt fejt ki. Ha a test tömegét e vonzóerővel határozzuk meg, a testnek ú. n. gravitációs tömegét kapjuk.

Ha azonban a test mozgásban van, akkor a test tömege tehetetlenségében nyilvánul meg. Newton axiómája értelmében a test tömege a testre működő erő és az általa létesített gyorsulás viszonya. Két test tömege ezek szerint akkor egyenlő, ha

ugyanazon erő mindkét testben ugyanazt a gyorsulást létesíti. A testnek e dinamikus úton definiált tömegét a test tehetetlen tömegének nevezzük.

Kizárólag elméleti úton nem állapíthatjuk meg, hogy egy testnek a tömegvonzás alapján definiált gravitációs tömege és a dinamikus úton meghatározott tehetetlen tömege között van-e kapcsolat, s hogy a különböző anyagok egyenlő tehetetlen tömegei egyenlő vonzóerőt fejtenek-e ki, azaz gravitációs tömegük is egyenlő-e?

Eötvös eredeti elgondolással kísérleti módszert dolgozott ki, amellyel kimutatta, hogy ha a föld vonzóereje a különböző anyagú testekre különböző volna, akkor e különbségnek kisebbnek kell lennie, mint az egész vonzó erő 200 milliomoda.

Ennek alapján a gravitációs tömeget a tehetetlen tömeggel arányosnak, vagy ha az egységet alkalmasnak választjuk, akkor a két tömeget egyenlőnek kell tekintenünk.

E kérdés megoldásának jelentőségét mutatja az a tény, hogy Einstein e kísérleti megállapításra építette fel az általános relativitás-tan és a gravitáció elméletét. Mindenesetre érdekes, hogy a nagy konstruktív gondolkozású fizikus, Einstein, az analízis szellem nagy képviselőjének, Eötvösnek megállapítására építette fel elméletét.

Tudományos szempontból jelentős Eötvösnek az a vizsgálata is, amely a földön mozgó testek nehézségére vonatkozik. A Galilei—Newton-féle mechanikából következik, hogy a földön mozgó test nehézsége nagyobb, ha az keletről nyugat felé mozog, mint akkor, ha a mozgás nyugatról keletre történik. Eötvös kísérleti módszert dolgozott ki, amellyel kimutatta e hatás jelenlétét. E hatásnak, amelyet az irodalom „Eötvös-effektus“-nak nevez, jelentősége abban van, hogy a földforgássebességhez és a test tehetetlenségéhez még a nehézséget is hozzákapcsolja.

Nehézségi vizsgálataival párhuzamosan földmágneses kutatásokat is végzett. A gravitációs állomásokon mindenütt meghatározta a földmágneses erő elemeit is, sőt sok helyen az abszolút méréseket sűrűn észlelt relatív mérésekkel kötötte össze. E mérésekhez részben az e célra szolgáló készülékeket tökéletesítette, részben új, eredeti magnetométereket szerkesztett és használt. Mérési eredményeinek feldolgozásában eltért az addig alkalmazott eljárásoktól, mert itt is, a nehézségi vizsgálatainál alkalmazott eljárásának megfelelőleg, az anomáliákat, azaz az észlelt és a normális értékek különbségét számította ki, s azok ekvipotenciális görbéit szerkesztette meg. E görbék a földalatti mágneses kőzetek és az esetleg előforduló földáramok hatását adják.

A földmágneses erő inhomogenitásának meghatározására

a nehézségi variometeréhez hasonló szerkezetű mágneses translatométert szerkesztett, amelyet gyengén mágneses kőzetek mágneses momentumának meghatározására, továbbá a földáramok tanulmányozására is felhasznált.

Ez érzékeny translatométerével évszázados téglák és edények mágneses momentumát is meg tudta mérni. Mivel ezek égetésük alkalmával az akkor uralkodó földmágneses erőt, mint remanens mágnességet megtartották, mivel továbbá a rajtuk található nyomokból megállapítható volt, hogy azok égetésük alkalmával mikép feküdtek a kemencében, e téglák és edények mágneses momentumából következtetni tudott az égetésükkor uralkodó földmágneses erő irányára.

Ily irányú vizsgálatok az archaeologia tudományában is értékes szolgálatot tehetnek, mert ha a múltba visszamenőleg ismerjük a földmágneses erőt, akkor e mérések alapján e téglák és edények égetésének idejére nézve is lehet következtetni.

Eötvös alkotásai eredetiek és örökéletűek. Nagy tehetséggel és akaraterejével elérte azt, amit ifjúkorában maga elé tűzött: hírt és dicsőséget szerzett a magyar tudománynak.

De Eötvös tudományos munkáján kívül sokat tett a magyar tudományos élet élesztéséért és általában a magyar műveltség fokozásáért is.

Szívéhez, kedvelt laboratóriuma után, legközelebb a Magyar Tudományos Akadémia állott. Ide hozta alkotásainak gyöngyeit, innen, az elnöki székből intézte az egész nemzethez tanításait és buzdító szavait. E közgyűlések évről-évre megismétlődő ünnepei voltak az Akadémiának. Beszédei változatos tartalmúak, de csaknem minden beszédéből kicsendült nagy igyekezete, hogy a magyar tudományos munkát minél nagyobb lendületbe hozza, s a tudományt magas színvonalra emelje. Fájalta, hogy „nemzetünk a tudományos világban még nem foglalta el azt az állást, amely őt számának arányában és politikai súlyának megfelelően a többi nemzetek között megilleti, s amelyet sokoldalú képességével, ha komolyan hozzálátna, bizonyára rövid idő alatt el tudna foglalni.“ Tudósokra van szükségünk, komoly, igazi tudósokra, akik az emberiség fennkölt törekvéseinek titkát, mint Eötvös mondotta, „nem furfanggal“ keresik, hanem „tiszán a tudományért való lelkesedésből“. A tudományban, mondja Eötvös, „haladni csak az tud, aki az igazságot magáért az igazságért és nem mellékérdekből keresi. A tudomány, még az oly tudomány is, amely alkalmazásaiban anyagi hasznot hajt, csak úgy haladhat igazán, ha munkásai az igazságot nem mellékérdekből, hanem tudásvágyuktól indítva, magáért az igazságért keresik“. „Miért nem elégszik meg a tudós“, mondja Eötvös „a neki adott leírhatatlan gyönyörűséggel, melyet

minden, még a legcsekélyebb igazságnak felfedezése is nyujt?" Majd így folytatja: „Enyészet vesz körül minden oldalról, alig van időnk arra, hogy a virág megnyílásában gyönyörködhesünk s azt már is fonnyadni látjuk, hogyne kecsegtetne ebben a múltékony világban az örökzöld babér“.

„Akár költő és művész, ki képzeleteinek sugallatára alkotja műveit, akár a higgadtabb és gondolkozásának fegyelmezett-ségére büszke tudós is egyaránt ilyent vár jutalmul, a maga alkotását s azzal a maga nevét az enyészettől megóvni törekszik“.

Ezekkel a szavakkal jelölte meg Eötvös a költő, a művész és a tudós jutalmát, amit alkotásaikkal várhatnak és elérhetnek.

Mindenki, aki végig tekinti a tudomány fejlődését, látja, hogy az csak nehezen, sok-sok zökkenővel halad előre. A tudós kemény munkával küzdve, zeg-zugos utakon járva jut el az igazság megismeréséhez.

A tudomány féltve őrzi titkait. Mintha valami láthatatlan, titokzatos hatalom zárná el a tudomány birodalmát az emberiség elől és mintha igazságait mindenféle csalafintasággal rejtegetné el az azok megismerésére törekvő kutató elől. Szinte bujócskát játszik a tudóssal, s amikor a tudós már-már azt hiszi, hogy fáradságos munkájával megtalálta az igazsághoz vezető titkos zár kulcsát, ismét elrejtí az, hogy újult erővel kutasson utána. De ha végül is a tudós megtalálja és felnyitja vele a titkok szentélyét, az igazság megismerésének határtalan gyönyöre és boldogsága tölti el lelkét. De ez eredmény csak az emberiség fennkölt törekvése iránti lelkesedéssel és fáradságot nem ismerő munkával érhető el. Ezt a gondolatot Eötvös e költői szavakkal fejezte ki: „A tudomány, mint féltékeny kedves, csak annak homlokára nyomja osókját, ki minden percét neki szenteli“.

Ha nem mondja is ki, beszédéből kiérezhető, hogy a tudomány hatalom, melynek harcossai és hősei az igazi tudósok. A tudományban, mondja „még ma is, nem a seregek sokaságától, hanem egyes hősoktól függ a diadal, ilyen hősoekre van szükségünk, hogy nekünk magyaroknak a tudomány világában országot hódítsanak“. „Szeretnők már egyszer hallani a diadalmi harsonát, mely a magyar tudomány dicsőségét hirdetve, világra szólna“, s „ne nyugodjunk addig, míg a műveltségükben nagy nemzetek mindennapi köntösünkben is nem tekintenek minket az emberiség nagy eszményi feladatainak megoldásában velük egyenrangú tényezőkknek.“

Ily és hasonló költői szavakkal szítja Eötvös a lelkesedés tüzét a magyar tudományért. Szándékosan idéztem Eötvös beszédéből szóserinti szemelvényeket, mert e szavak amily iga-

zak voltak akkor, amikor azok elhangzottak, époly igazak ma is és igazak maradnak mindaddig, amíg magyar él e hazában.

De aki ennnyire át van hatva az igazság megismerésének vágyától, aki ily lelkesedéssel éleszti a magyar tudományt, s akiben annyi költői lélek lakozik, az a tudomány tanításában és terjesztésében is magasra emelkedik.

Népszerű előadásai legszebb példái annak, miként lehet elvont tárgyú fizikai kérdéseket világos okfejtésekkel nem szakemberek előtt is élvezhető formában és könnyen érthető modorban előadni.

Tudományos alkotásai után egyetemi előadásai azok, amelyek leginkább tükrözik vissza Eötvös tudományos egyéniségét. Klasszikusan felépített előadásait a mélyen járó analízáló szellem jellemezte. A bonyolult fizikai jelenségeket analizálta, részekre bontotta, míg végső elemzésben eljutott a tiszta igazsághoz: a fizika exakt törvényeihez. Került minden feltevést, minden hipotézist, csakis a változatlan örök fizikai törvényekkel magyarázta a jelenségeket. Ezek nála nem ad hoc érvényes eredmények voltak, hanem a fizika általános igazságának megnyilvánulásai. A jelenségeket nagy csoportokba foglalta, s azokat összekapcsolva építette fel a fizikai tudomány egységes épületét. Nem volt abban semmi ellentmondás, semmi dissonantia, hanem olyan volt, mint egy pompás palota, amely minden feltűnésre törekvő cifraság nélkül alapjától a csúcsáig, legkisebb zugában is egyszerűen finom, egységes vonalvezetésével káprázatosan harmonikus egészet alkotott.

Eötvös sokat tett a tudósképzés és általában az egyetemi oktatás terén is.

Tanítványait belevonta saját vizsgálataiba s lelkesítésével és buzdításával serkentette őket a tudományos munkára. Közülük többeknek munkái az ő vizsgálataihoz kapcsolódtak. Nyílt leveleiben és egyetemi rektori székében elhangzott beszédekben szólt az egyetemi oktatás színvonalának emelése érdekében. Hirdette, hogy az egyetem maradjon a tudomány iskolája, ahol a tudósok az igazi tudományt tanítsák. Tudományos szellem hassa át az oktatást. A pap, jogász, orvos, vagy tanár csakis akkor fog hivatásának magaslatán állani, ha önállóan és hozzá tudományosan gondolkodik, mert ilyen könnyebben és jobban fog hivatásának teljesítése közben az eléje kerülő problémákban eligazodni, mint az, aki „egész életén át csak tanulta a tudományt“. Hangsúlyozta, hogy minél több művelt és tehetséges ifjú jöjjön az egyetemre és hogy azok minden idejüket a tanulásra fordítsák. Hogy a tehetséges, de szegénysorsú ifjakknak is meg legyen ehhez a lehetőségük, rövid ideig tartó kultuszminisztersége alatt az atyjáról elnevezett Eötvös József

Kollégiumot alapította a tanári pályára készülő hallgatók részére, hogy annak tagjai anyagi gond nélkül, kitűnő tanárok vezetésével minden idejüket tanulmányaiknak szenteljék. Ő maga, mint e Kollégium kurátora, élénk figyelemmel kísérte e kollégium növendékeinek munkáját és boldog volt, amikor valamelyiknek sikeréről értesült. Hogy mily áldásos volt a magyar tudomány szempontjából e kollégium alapítása, semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a mai magyar tudomány legkimagaslóbb személyei közül sokan vannak, akik ott nyerték tudományos kiképzésüket.

De Eötvösben, a tudósban költői lélek is lakozott. Ifjúkorában írt költeményeket is, s akadémiai elnöki beszédében sokszor egyszerű, de költői szavakkal fejezte ki gondolatait. Eötvös szerint a költő és tudós között nincs is különbség. Mindkettőt ugyanaz az ihlet, a szép és nemesért való lelkesedés hatja át, de egyik szép költői nyelvben, versekben fejezi ki gondolatait, míg a másik ugyanazt prózában írja meg.

Eötvösnek tudós és költői lelke, a tudományért való lelkesedése, saját tudományában örök értékű alkotásvágya, az egész emberiség, de főleg hazája iránti szeretete voltak azok a nagy lelki tulajdonságai, amelyek a tudós harmonikus egyéniségét alkotják.

Amily harmonikus volt Eötvös tudós-élete, oly harmonikus volt magánélete is.

Szerette a sportot, magáért a sportért, mert az neki örömet és gyönyörűséget okozott. De itt is megnyilvánult egyénisége. Alpesi túráin nem a mindenki által elvégezhető könnyű feladatokra vállalkozott, hanem olyanokra, amelyeket előtte megoldhatatlannak tartottak, amelyekhez saját bátorságára, erejére és ügyességére volt szükség. Tirolban számos oly hegycsúcs van, amely az ő nevét viseli, Eötvösét, akinek először sikerült azokat megmásznia és a leküzdhetetleneknek tartott akadályokat legyőznie.

Rajongója volt a természetnek. A tanév végén, amikor tanszéki teendőit befejezte, azonnal vonatra ült és sietett kedves Schluderbachjába, hogy ott kipihenje magát és erőt gyűjtsön a következő év munkájához. Szerette a hatalmas hegyeket, az égbenyúló sziklaóriásokat, a sötétzöld fenyveserdőket, amelyek fenséges és áhítatos együttesében megtalálta mindazt, amit ideális lelke keresett. A természet szépségének szemlélete teljes harmóniában állott egyéniségével. Ő, aki minden gondolatával és cselekedetével az igazi nagy és magasztos eredményekre törekedett, aki saját alkotásaival páratlan értéket teremtett, aki másokban és mások munkájában is kizárólag a valódi abszolút

értékeket kereste, az csak ott érezhette igazán jól magát, ahol a természet gigászi erőinek alkotásaiban gyönyörködhetett.

Nemcsak mint tudós emelkedett csak kevesek által elérhető magasságba, nemcsak mint sportférfitű tűnt ki a többiek közül, hanem nagy volt mint ember is.

Azok, akik közelébe jutottak, még azok is, akik csak egyszer találkoztak vele, érezték, hogy egy igazi nagy emberrel állanak szemben. Naggyá tette őt nemes egyénisége, eszményi idealizmusa, fennkölt gondolkozása, nagy igazságérzete és megértő, meleg, jóságos szíve.

Harmonikus és derűs volt élete. Szervezete a sportban kifinomult és erős. De szomorúak és fájdalmasak életének utolsó évei.

Súlyos és fájdalmas betegség támadta meg és fokozatosan örölte fel erős szervezetét. Nagyok voltak fájdalmai. De soha egy zokszó, egy panasz nem hangzott el ajkáról, szótlanul tűrte borzasztó szenvedéseit. Mintha semmi sem történt volna rajta és benne, szakadatlanul tovább kutatott, s mikor ereje elhagyta őt, ágyban fekvé is dolgozott, készítette utolsó munkáját.

Sokszor és sokszor felébred emlékezetemben és soha elfelejteni nem tudom azokat a fájdalmas perceket, amelyeket legutoljára, közvetlenül néhány nappal halála előtt, betegágyánál töltöttem. Arca szürkés, beesett volt, de jóságos szeme a régi fényben ragyogott. Csonttá soványodott kezében reszketett a számításokkal teleírt papír. Gyenge, alig hallható hangon beszélt, magyarázott, elmondotta, mit óhajt még elvégezni. Úgy láttam akkor, hisz abban, hogy felgyógyul, reméli, lemehet még kedvelt laboratóriumába. De mikor távozni készültem, magához szólított, megfogva és hosszan tartva kezemet, az életre atyai tanácsokat adott és elbúcsúzott. Szívet marcangoló fájdalmasak voltak e percek, láttam, tudja, hogy élete végéhez közeledik. Tudnia kellett, mert aki annyira ismerte a természet törvényeit, aki beszédeiben hangsúlyozta, hogy a földön minden mulandó, enyészet vesz körül bennünket, a virágok alig virágzanak és már is fonnyadni látjuk azokat, látva és érezve teljes legyengülését, tudnia kellett, hogy élete utolsó óráit éli. És mégis dolgozott, mert lelkében oly nagy volt a tudományért való lelkesedése, hogy tudományos törekvése halálos ágyában, élete utolsó óráiban is győzedelmeskedve minden földi szenvedésén, fájdalmán, teljes énjét betöltötte. Ily hatalmas volt Eötvös Lóránd tudományos egyénisége.

Az emberek alkotásainak, cselekedeteinek nagysága rendszerint csak bizonyos történeti távlatból állapítható meg valódi értékben. Vannak, akik életükben híresek, de haláluk után nem

hallani róluk semmit. Olyanok, mint az üstökös, amely feltűnik az égbolton s azután eltűnik a világűrben és nem tér soha többé vissza.

De az igazi nagy alkotók neve a halál után is él tovább, mert alkotásaik jelentősége az emberek előtt minden személyes érzelmi és egyéb vonatkozásoktól mentesen valódi, abszolút értékben csak akkor bontakozik ki. Kétségtelen, hogy egy Newton, egy Faraday neve ma a fizikai tudományban összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint volt életükben, mert az egész fizikát átalakító és fejlődését előmozdító hatalmas koncepciójú alkotásaik csak most láthatók valódi értékükben.

Eötvös már életében is világhírnek örvendett. De alkotásainak valódi, iránytadó és átalakító jelentősége a fizikában, különösen a geodéziában és geofizikában, csak halála után, évek múlva derült ki. Eötvös neve vakító csillag a magyar tudomány égboltján, amely folytonosan fokozódó ragyogással időtlen időkig az egész világra szórja sugarait.

Most, Eötvös születésének centenáris ünnepén, mi idősebbek, akik ismertük személyét, szerettük őt és éreztük szeretetének melegét, bámulattal meghajolva tudományos nagysága előtt, mélységes kegyelettel idézzük fel fennkölt személyének emlékeit is.

A fiatalabbak pedig, akik nem állottak személyének váráza alatt, akik csak tudományos egyéniségéről hallottak és alkotásait ismerik, az ő kötelességtudásából és hazafiasságából merítsenek lelkesedést a magyar tudomány műveléséhez.

Álljon előttük Eötvös tudományos egyénisége példaképpen, hogy a tiszta tudományban minél nagyobbat és marandóbbat alkossanak.

Törekedjenek ők, akiktől a magyar nemzet sokat és nagyot vár és remél, arra, hogy Eötvös óhajára szólaltassák meg a diadalmi harsonát, hirdetve az egész világ előtt a magyar tudomány dicsőségét.

*

A felolvasás után az elnök meleg szavakkal emlékezett meg Eötvös Lorándhoz fűződő személyes emlékeiről s Eötvös személyi hatásáról. — Ezzel az ülést bezárta.

A Magyar Tudományos Akadémia 1848—49-ben.

Felolvasás a II. osztály ülésén, 1948. március 8-án.

A Magyar Tudományos Akadémia és a reformkornak a magyar jogrendszer korszerű átalakítására irányuló törekvései közt szoros kapcsolat van. Az Akadémia nem állott ugyan a reform-mozgalmak élére — ez nem is volt hivatása —, de tagjai megállapíthatóan irányító hatást gyakoroltak e kor törvényalkotási munkásságára. E tekintetben elég *Deák Ferenc*nek 1843-i büntetőjogi törvényjavaslataira, *Szalay Lászlónak* és *Eötvös József*nek az esküdtszékekre, a központi parlamentaris kormányrendszerre, a társadalmi jogegyenlőségre vonatkozó, nemkülönben *Frank Ignác*nak, *Szlemenics Pálnak*, *Szemerere Bertalannak*, *Tóth Lőrinc*nek és másoknak magánjogi kérdéseket tárgyaló munkáira hivatkozni, melyek hatása alatt a korszerű reformok mielőbbi megvalósításának szükségessége közmegegyeződéssé vált nálunk.¹

A 40-es évektől kezdve az Akadémia *V. osztályának*, a *törvénytudományi* osztálynak pályatételeiben, felolvasásaiban, értekezéseiben minden olyan kérdést megtalálunk, melyek állandóan foglalkoztatták a Pesti Hírlap által politikai gondolkodáshoz szoktatott magyar értelmiséget. Az ősiség, az örökváltás, a köztelherviselés, az örökösödés, a hitbizományok, az ügyvédi reform, a bírászkodás, a büntetőrendszer és a fogházjavítás, a társadalmi egyenjogúság, a cenzúra stb. kérdései sűrűn, sőt bizonyos tervszerűséggel szerepeltek az Akadémia tudományos programjában. Az Akadémia ebben a korban valósággal a törvényelőkészítés munkáját végezte és pedig a reformkor megalkuvásra nem hajlandó, liberális szellemében és tagadhatatlan nagy hatással.² Ez az évtizedes előkészítés a magyarázata a márciusi napok sikereinek, mert hiszen „régóta elvetett, nagyrészt már ki is kelt magvak gyümölcseit hullatták a márciusi napok nemzetünk ölébe“.³

¹ V. ö. *Magyary Géza*: A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar jogtudomány. Budapest, 1926. 5. s köv. II. Ugyanez megjelent: A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada. Budapest, 1926. I. 58. s köv. II.

² Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. Budapest, 1881. 63—64. ll.

³ *Győry Tibor*: Az orvostudományi kar története. 1770—1935. Budapest, 1936. 471. l.

A márciusi napok egyik krónikása szerint a pestiek kezdetől fogva élénk figyelemmel kísérték a külföldi forradalmi mozgalmakat, melyekről az újságok tudósításai alapján „nyilvános helyeken“ rendszeresen tájékoztatták. Az Ellenzéki Kör tagjai viszont nem elégedtek meg az újsághírek meghallgatásának s legfeljebb talán megvitatásának szerényebb szerepével, hanem „hivatva érzék magokat tényezésre, társadalmi úton lökést adni a törvényhozásnak“. Ezért március 12-én az Ellenzéki Körben tartott népgyűlés elé terjesztették a legsürgősebbeknek tartott követeléseket, — melyeket Irinyi József 12 pontban foglalt össze — s miután azokat hosszadalmas tanácskozások után elfogadták, március 14-én írott falragaszok útján a város közönségének is tudomására hozták.⁴

A március 15-i események tehát nem érték váratlanul a pestieket, de a lefolyt tüntetéseknek, bár azokon nagy tömegek vettek részt, még korántsem tulajdonítottak korszakos jelentőséget. A *Pesti Hírlap* március 16-i számában, a „Fővárosi ujdonságok“ c. rovatban, alig húsz soros hírben számolt be a 15-i eseményekről s csak a 17-i számban ismerte be, hogy március 15-e „históriai nyomokat hagyott maga után; mi kezdetben csak demonstráció színét viselé, később erkölcsi, békés forradalommá alakult“. Az egyetem hallgatói 15-én a délelőtti folyamán még végigtüntették a fővárost, „ez nap délután azonban — mint a bölcsészkar diáriumában olvassuk — a bölcsészeti ifjúságnak nagyobb része az előadásokon megjelent és magát akkép viselte, mintha mi sem történt volna“. Csak másnap eszmélt reá az egyetem rektora, Szabó János orvosprofesszor arra, hogy a 15-én délelőtti lezajlott tüntetések nem hasonlíthatók azokhoz az ifjúsági tüntetésekhez, melyek időnként megmozgatták és felkavarták az alma mater békéjét, hogy azután napirendre térjen felettük mindenki, — hanem olyan társadalmi megmozdulásról van most szó, melynek mélyebb gyökerei vannak és — a *Pesti Hírlap* szavait idézve — szinte szemök láttára „erkölcsi, békés forradalommá alakult“. A rektor tehát március 16-án rendkívüli tanácsulást hívott össze, mely magáévá tette a 12 pontot, az előadásokat azonban bizonytalan időre elnapolta.⁵

⁴ *Kléh István* (A pesti forradalom története 1848-ban. Adatok politikai életünk erkölcstörténetéhez. Pest, 1848. 20—21.) azt írja, hogy „Március 14-én reggel a város főbb helyein kiragasztattak a petitio pontjai, mindenütt nagy néptömeg véve körül a falragaszt“. *Incze Henrik* szerint (Die Geschichte des 15 März 1848 in Buda-Pesth. Budapest, 1899. 101. l.): a 12 pontot több példányban lemásolták és a másolatokat kifüggesztették az utcákon, Kinyomatásuk, mint ismeretes, csak március 15-én történt.

⁵ *Szentpétery Imre*: A bölcsészettudományi kar története 1635—1935. Budapest, 1935. 371—72. ll. és *Klanczay Tibor*: A bölcsészkar naplója

Mikor pedig az egyetemi ifjúság március 17-én arról, a kormány elé terjesztendő és 9 pontból álló petíciójáról is tájékoztatta a rektor útján a tanári testületet, mely petíció az egész egyetemi oktatási rendszert sürgősen új alapokra kívánta helyezni, az egyetem tanári kara fenntartás nélkül csatlakozott a petícióban foglalt követelésekhez.⁶ Mint ismeretes, a pozsonyi országgyűlés március 23-án elfogadta mind a 9 pontot.

Az *Akadémiát* a március 15-i forradalmi megmozdulás közvetlen indító okairól és sikereiről bizonyára azok a tagok tájékoztatták, akik az egyetem tanárai voltak, vagy akik ezekben a történeti napokban irányító szerephez jutottak. Ilyen volt *Kacs Kovics Lajos*, Pest városának főjegyzője, 1837 óta I. tag, aki a március 15-én létrejött 14 tagú állandó városházi bizottság egyik tagja lett.⁷ Mikor március 17-én megalakították „a sajtó útján elkövethető visszaélések és kihágások megbírálása végett rendelt ideiglenes bizottság”-ot, annak 25 tagja közül 10 volt akadémiai tag.⁸ Az Akadémia mindamellet, bár tagjai közül sokan idáig is nem titkolt érdeklődéssel és rokonszenvvel figyelték a liberális mozgalmak útját és kialakulását, — ami miatt Széchenyi már hetekkel előbb bosszúsan „revolutionarius club”-nak nevezte az Akadémiát⁹ — mint testület, eleinte tartózkodóan viselkedett a legutóbb történetekkel szemben. Ezért nem sietett kivilágítani ablakait akkor, amikor a pesti polgárság a sajtószabadság örömeire március 16-án nagy kivilágítást rendezett, pedig ezzel nem kis visszatetszést keltett. A *Pesti Hírlap* meg is csipkedte e miatt az Akadémia titoknokát, *Toldy Ferencet*. „Feltűnő volt — írja —, hogy a magyar tudós társaság

1848 márciusának eseményeiről. Valóság, 1947. 470—72. ll. *Zelovich Kornél*: Az Institutum Geometricum alapításának százötvenedik évfordulója. Budapest, 1932. 42. s. köv. ll.

⁶ A nyilatkozat megjelent a *Pesti Hírlap* 1848. március 18-i számában. A 9 pont *Kléh Istvánnál*: i. m. 36. l. L. azonfelül *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története. I. k. (Genf, 1865.) 33. l.

⁷ *Pesti Hírlap* 1848. március 17-i száma. Továbbá *Kléh István*: i. m. 26. l. *Szilágyi Sándor*: A magyar forradalom története 1848- és 1849-ben. Pest, 1850. 15. l.

⁸ A neveket felsorolja *Kléh István*: i. m. 34. l.

⁹ Gróf Széchenyi István levele Tasner Antalhoz, 1848. március 6. Ebben olvassuk, hogy „az Académia Vörösmarty, Bajza etc. etc. ügysem egyéb, mint egy revolutionárius Club”. Ugyanebben a levélben azt írja továbbá az Akadémiáról: „Fütterungs-Anstalt der verkappten Demagogen”. (Gróf Széchenyi István levelei. Közzéteszi *Majláth Béla*. III. k. Budapest, 1891. 600. l.) Ezeket a kifejezéseket *Szücsi József* is idézi: *Bajza József*. Budapest, 1914. 420. l.

lakásán,¹⁰ hol minden más kivilágítás alkalmával feliratok, transparentek szoktak lenni, most, midőn a sajtószabadság ünnepeletetett, semmi sem volt. Tudtunkra e feliratokat a titoknok szokta rendezni. Vajjon miért maradt el most?¹¹

Az izgatott közhangulatra való tekintettel, mellyel természetesen számolni kellett, Toldy Ferenc szükségét látta annak, hogy a *március 20-án* esedékes heti vagy másképp kis-ülés alkalmával jóvátegye a mulasztást és az Akadémiát is lehetőleg bekapcsolja a kibontakozó új rendbe.

A kis-ülésen nemcsak az Akadémia tagjai vettek részt szokatlan nagy számban (38-an), hanem igen sokan „azok korszorújából, kik a sajtószabadságot tetteleg kivívni segíték“. Az ülést, mely *Fáy András* ig. és tiszt. tag elnöke alatt folyt le, a titkár egy „örömbeszéd“-ben tájékoztatta „a sajtó felszabadítása s általában hazánk politikai viszonyainak gyors és szerencsés átalakulásáról“ és pedig, mint a *Pesti Hírlap* megjegyezte, „teli hálával és elismeréssel azok iránt, kik a szellemi mozgalmat Budapesten előidéztek s hő indulattal azok iránt, kik az évek óta epedve várt állami reformot hosszú küzdés után végtére kivívták“. Beszéde végén azt indítványozta, hogy az Akadémia intézzen „köszönő“ levelet az országgyűléshez, V. Ferdinánd királyhoz és István főherceg nádorhoz, „kik mindnyájan a nemzet részére nyert dicső javak megszerzésében hatalmas részt vettek“, de üdvözlje gróf Batthyány Lajost, „mint hazánk első független felelős miniszterelnökét“ is, felajánlva neki készségét „netáni megbízatásokban erélyesen és híven eljárni“.¹² De elfogadta a kis-ülés *Garay János* l. tag indítványát is, melynek értelmében „a pesti népnek, mely a szabad sajtó kivívásának egyik főszközlője volt, az académiának, mint az irodalom egyik tényezőjének hálája, falragaszok által kijelentessék“.¹³

A kis-ülésen egyéb indítványok is tétettek. *Fáy András* jónak tartotta volna, hogy az Akadémia, mint testület, képviselitet nyerjen az országgyűlésen. Ezt az ötletet azonban elvetették, mivel *Trefort Agoston* szerint „a nemzeti gyűlésen corporatio nem képviseltethetik“. Ellenben élénk visszhangra talált a tagok körében az a többektől hangoztatott kívánság, mely sze-

¹⁰ A Trattner-Károlyi-házban, a Petőfi-utca 3. sz. alatt.

¹¹ *Pesti Hírlap* 1848. március 18. sz. *Kléh István*: i. m. 32. l. Életképek. (Szerk. Jókai Mór.) Pest, 1848. 382. l. *Incze Heinrich*: i. m. 134. l.

¹² Az üdvözlő levelek fogalmazványai megtalálhatók a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalának irattárában.

¹³ A jegyzőkönyv fenti pontjait a *Társalkodó* is közölte. 1848. 13. sz. (márc. 31.)

rint az Akadémiát az új idők szellemének megfelelően át kellene alakítani. *Vörösmarty Mihály* r. tag az elhangzott beszédek hatása alatt azonnal meg is tette erre vonatkozólag indítványát, mire a kis-ülés az osztályok tagjaiból egy bizottságot küldött ki azzal az utasítással, hogy javaslatait minél előbb terjessze elő, hogy azokat a kis-ülésekben, azután pedig a nagygyűlésben és az igazgató-tanácsban megtárgyalva, haladéktalanul életbe léptethessék. Addig is azonban *Zsoldos Ignác* r. tag indítványára elhatározták, hogy „a szavazati jog oly kiterjedésben, mint ez eddig a tiszteleti és rendes tagok által gyakoroltatott, a mai üléstől kezdve a levelező tagokat is megilleti“.

E tekintetben tudnunk kell, hogy az Akadémia érvényben lévő úgynevezett „rendszabásai“-ban a levelező tagoknak jóformán semmiféle jogaik nem voltak. A heti vagy kis-üléseken csak a tiszteleti, továbbá a helybeli és vidéki rendes tagok szavazhattak, a levelező tagok azonban nem, bár az üléseken résztvehettek, fel is szólalhattak s felolvasásokat is tarthattak. Mint-hogy hasonló volt a levelező tagok helyzete a nagygyűléseken is, érthető, hogy ezen változtatni kívántak. Törekvéseikben számos rendes tag is támogatta őket, nemcsak az Akadémia belső békéjének megóvása érdekében, hanem a tudományos munka folytonosságának biztosítása végett is, melyet az elégedetlen levelező tagok visszavonulása esetleg veszélyeztethetett volna. A márciusi napok hangulata ezt a jelentős szervezeti változást most minden nagyobb megrázkódtatás nélkül lehetővé tette.

Az Akadémia szervezetének korszerű átalakítása egyéb-iránt a nagy nyilvánosságot is foglalkoztatta. A sajtót is érdekelte, mely a *Pesti Hírlaphoz*¹⁴ hasonlóan sürgette az Akadémia mielőbbi reformját.

Ennek szükségességét az Akadémia tagjai magok már régóta érezték¹⁵ s most a kínálókozó lehetőségeket felhasználva, iparkodtak továbbhaladni a megkezdett úton. *Henszlmann Imre* l. tag indítványára még a március 20-i kis-ülésen elhatározták az akadémiái ülések teljes nyilvánosságát. Eltörölték tehát mindazokat a korlátozó rendszabályokat, melyek nem-akadémikusok számára a kis-üléseken való megjelenést egy tiszteleti vagy rendes tag ajánlatától és azonfelül még az elnök engedélyétől, vagy pedig állandó belépésre jogosító, de különféle feltételekhez kötött igazolványok adásától tették függővé. Ezt a határozatot a hírlapok útján közzé is tették.

Mint-hogy a *Pesti Hírlap* néhány nappal előbb kifogást

¹⁴ Pesti Hírlap, 1848. március 22. sz.

¹⁵ *Balogh Pál* r. tag a Társalkodó 1845. évf. 84. számában pl. az akadémiái közgyűlések módosítását sürgeti.

emelt az ellen, hogy az Akadémia külsőleg semmiféle jelét nem adta együttérzésének, a kis-ülés kimondta, hogy „szállásának egyik ablakába háromszínű zászlót tüzet s arra a társaságnak már régen választott, de valósággá csak az újabb események folytán vált e jelszavát iratja: *Borúra derű*“.

„S mindez — mint a *Pesti Hírlap* megjegyezte — kisgyűlésen történt, melynek az académiá eddigi szerkezete minden legkisebb mozgalmat tilt“.¹⁶

A kiküldött reformbizottság azonban — bár várakozással tekintettek működése elé — lassan dolgozott. Az osztályok tagjait egyéb, bizonyára sürgösebbnek tartott ügyek is foglalkoztatták, a politikai helyzet izgalmi sem kedveztek az alapszabály- és ügyrendmódosítás türelmes és hosszadalmas munkájának s mindezekon felül az osztályok talán abban a meggyőződésben voltak, hogy a halasztást nem tűrő módosításokat a március 20-i kis-ülés már elintézte. Elég az hozzá, hogy a július 10-i ülésen a titkár kénytelen volt felszólítani a hat osztályt, hogy július végéig küldjék meg neki az osztályokat érdeklő javaslatokat és kívánságokat, „hogy az académiái reform tárgyában kiküldött bizottmány ezek nyomán járhasson el kiküldetésében“.¹⁷ További tárgyalásokra azonban hosszú ideig már nem került sor.¹⁸

Az Akadémia reformjáról szóló cikkek és tanulmányok közül kiemelkedik *Balogh Pálnak Egy pár szó a Magyar Tudós Társaság ügyében, Pesten, 1848* tavaszán megjelent röpirata.¹⁹ Balogh Pál rendes tagja volt az Akadémiának, latin nyelven írt dolgozatai révén külföldön is ismerték; nem sértett hiúságból vagy esetleges mellőztetése miatt írta tehát ezt a tanulmányt, hanem ügyszeretéből.

Balogh szerint Magyarországon ez idő szerint nincs tu-

* ¹⁶ A március 20-i kis-ülés jegyzőkönyve ki van adva az Akadémiai Értesítő 1898. 105—107. ll., továbbá a *Társalkodó* 1848. 13. (március 31.) számában. A jegyzőkönyv másolati példánya a főtitkári hivatal irattárában található. L. továbbá a *Pesti Hírlap* 1848. március 22-i számát. Igen érdekes Toldy Ferencnek 1848. március 21-i levele gr. Széchenyi Istvánhoz, mint académiái másodelnökhöz. (*B. Szabó László: Adatok gr. Széchenyi István és kora történetéhez. II. k. Budapest, 1943. 661. l.*)

¹⁷ A július 10-i kis-ülés jegyzőkönyve másolatban és fogalmazványban a főtitkári hivatalban.

¹⁸ Az Akadémia az 1852. nov. 26-i császári rendelet értelmében 1854 márciusában átdolgozta alapszabályait. Az új alapszabályokat azonban csak 1857. március 3-án erősítették meg. (*Vázlatok a M. Tud. Akadémia félszázados történetéből. 14—17. ll.*)

¹⁹ Először megjelent a *Társalkodó* 1848. 18. s 19. számában. (Május 5. és 19.)

dományos közvélemény. Ebben az aránylag népes országban nines tudományos folyóirat s hírlapjaink is elsősorban politikai hírekkel és bő országgyűlési tudósításokkal töltik meg hasábjait, ellenben tudományos cikkek vagy ismertetések számára alig adnak helyet. Nem lehet ennél fogva megütközni azon, hogy az Akadémia tudományos élete és törekvései iránt a magyar társadalomban sem érzék, sem érdeklődés nines. Nálunk egyáltalában ninesenek tudatában annak, hogy „a tudományokat képviselő jelesb férfiak egyesülete és folytonos munkálkodása nagy és jóltevő hatást gyakorol egy egész nemzetre“: Már pedig „olly nemzet, melly eszes és tudós férfiai nem becsüli, nem becsüli önmagát, nem érti önjavát s nem emelkedett még rendeltetése öntudatára“.

A szerző azonban, bár tagja az Akadémiának, kénytelen arról mégis megállapítani, hogy időszerű reformokra szorul. Ezt akadémiikus társai is elismerik s évekkal előbb ismételt üléseket is tartottak már ebben az ügyben „a nélkül, hogy a sok időt igényelt tárgynak eredménye lett volna. Ma is ott vagyunk, ahol voltunk“.

Balogh a magyar Akadémia elé a francia Akadémiát szeretné mintául állítani. Szerinte a magyar Akadémiának is ugyanazt a feladatot kellene magára vállalnia, melyet a francia Akadémia végez a tudomány és a nemzet hasznára. Ez az Akadémia „független és magát tulajdon törvényei által igazgató testület, melyet a francia kormány mint ilyet tekint és tisztel“. A kormány sokszor kér az Akadémiától fontos ügyekben tanácsot, ez viszont tudósítja azt minden olyan eseményről, melyek „a tudományokra vagy a közjóra nagy hatást ígérnek és pártolást igényelnek“. Tanácsokat és utasításokat ad ott, hol valami teendő van. Ebből természetesen következik, hogy ez az Akadémia lényeges befolyást gyakorol a francia nemzet tudományos műveltségére s anyagi jólétére, sőt „közvetítőleg politikai állására is, mivel kitűnő férfiainak sorából többen léptek a státustanácsba és minisztériumba“. A francia Akadémia „résztvesz minden fontos kérdésekben, mellyek a francia nép anyagi jólétét illetik s tudományos nézeteken és tapasztalatokon alapított szót emel. Innen a francia Académia nagy népszerűsége s nagy befolyása minden lehető viszonyokba“. „De illő is — jegyzi meg Balogh —, hogy a tudomány a kor kérdéseiben részt vegyen s biztos alapot nyujtson a nemzeti jóllétnek“.

A szerzőnek a francia akadémiáról szóló fejtegetései elfogadhatóbbá akarták tenni azt az alapgondolatot, hogy akadémiánkat a francia akadémia mintájára kellene átszervezni. „Ma ugyanis az a helyzet — írja —, hogy nálunk minden csak nyelv-

tudomány és régiségtan, ellenben a természettudományok, köztük kiváltképen a vegytan, fizika és orvostudományok, alig jutnak szóhoz s képviselve is alig vannak. Ez egy fontos oka annak, hogy académiánknak a közéletre nincsen úgyszólván semmi hatása és átaljában nincsen népszerűsége“.

De alapszabályai egyéb tekintetben is javításra szorulnak. A tagválasztásoknál sokszor nem a tudományos érdem a fontos, hanem a személyi kapcsolat. Így válik lehetségessé, hogy „évenként számos tagok választatnak, kiknek egy részét pártolóján kívül senki sem ismeri, nemcsak személyesen, de irodalmi munkásságáról sem“. „Vannak — folytatja tovább — különösen a tiszteleti és levelező tagok közt olyak, kikhez az académiának szerencséje soha sem volt, sok mások, kik két-három évben egyszer ... mutatják be magokat, tagadhatatlan bizonyosságául annak, hogy megválasztásukat szerencsének épen nem tartják.“ Ennek a visszásságnak egyetlen orvosszere, ha a választásnál csak a tudományos szempontok érvényesülnek.

Azt sem lehet tagadni szerinte, hogy az Akadémia működésére bénítólag hat az anyagi eszközöknek úgyszólván teljes hiánya. A mi hazánk „a politikai küzdelmek színtere, hol a politikai küzdelmek a tudományokat méltatlanul háttérbe szorítják“, az akadémiára viszont nem gondolnak. A szerző nem tartja helyesnek azt az újítást, mellyel két év óta „a hallgatók iránti kedvezésből“ költeményeket olvasnak fel a közgyűlésen. „Az académiának — írja — nem mulattatni kell a hallgatókat, hanem komoly élvezetet nyújtani azoknak, s értelmükre hatni. Száz oly hallgató, kit a tudományok ügye érdekel s azok haladása lelkesít, többet ér ezer tolongó s csevegő egyednél.“

Teljesen át van hatva attól a meggyőződéstől, hogy „académiánk fölvirágoztatása haladási lépéseinknek egyik főadata. Két föltétel szükséges multhatatlanul az académiának szerencsés jövődjének megalapítására s ezen két föltétel ezen három szóban foglaltatik: pénz és gyökeres reform!“

A politikai élet fordulatai, melyek nem egyszer országos izgalmat váltottak ki, az Akadémia működésére is hatással voltak. A március 27-i kis-ülés azért maradt el, mert a magyar minisztérium megalakulása körül támadt tárgyi és személyi elmentések²⁰ híre városszerte nagy nyugtalanságot keltvén, e miatt aznap délutánra nagy népgyűlés összehívása vált szükségessé.

²⁰ Pesti Hírlap 1848. március 28-i sz. Említi gróf Széchenyi István is március 25-i levelében. Levelei. III. k. 605. l. Továbbá *Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823—1848.* III. k. (Budapest, 1886.) (417. s köv. ll.) *Br. Podmaniczky Frigyes: Naplótöredékek. 1824—1886.* II. k. Budapest, 1887. 230. s köv. ll. *Szilágyi Sándor: i. m. 21—22.*

Mint hogy pedig a kis-ülésre érkező tagok szerint — mint a jegyzőkönyvben olvassuk — „illy fontos pillanatban, midőn a haza veszélyben forog“, nincs meg bennök a tudományos tárgyalásra szükséges lelki nyugalom, a kis-ülést nem tartották meg.²¹

A tagok által annyira kívánt lelki nyugalom azonban a következő napokban sem állott helyre. Az „általános aggodalom és nyugtalanság — állapította meg az április elsején egybegyűlt kis-ülés — minden tudományos munkálkodást erkölcsileg lehetetlenné teszen“. Úgy határoztak tehát, hogy az április hóra meghirdetett kis-üléseket nem tartják meg s csak május elsején gyűlnek újból össze, „hacsak a rendes elnökség addig másképp nem intézkednék“.²²

A bekövetkezett, viszonylag nyugodtabb idők lehetővé tették a *május elseji összes ülés* megtartását. A Vörösmarty Mihály elnöklete alatt egybegyűlt ülésnek legfontosabb tárgya *Horváth Mihály* rendes tagnak előadása volt arról, miképen lehetne „a cs. kir. titkos levéltárban létező s az utolsó három századbéli országos életünkről tanúságot tevő okiratokat a történettudomány részére felhasználhatóbbakká tenni“. Az előadó elképzelése szerint Eötvös József kultuszminiszter útján mindenekelőtt azt kellene a királytól kieszközölni, hogy a titkos levéltár magyar osztálya, „mely Ófelségét úgyis egyedül mint magyar királyt illeti“, Bécsből lehozattassék.

Az összes ülés mindenben magáévá tévén Horváth Mihály elgondolását, a maga részéről azt is szükségesnek tartotta, hogy a magyar nemzeti kormány igyekezzék megszerezni az udvari haditanács, az udvari kamara, az udvari kancellária levéltárainak anyagát is. Ezek a levéltárak ma már úgyis csak történeti értékűek, de egy, Budapesten felállítandó „*nemzeti közlevéltár*“ alapjául szolgálhatnának. Az összes ülés e kérdés tanulmányozására és javaslatételre egy hetes bizottságot küldött ki azzal az utasítással, hogy e bizottság „még e héten készítené tervet és kéremést“, azt haladéktalanul terjessze elő, hogy ez a fontos kérdés a legközelebb tartandó összes ülés programjába felvehető legyen.²³

A hetes bizottság a reábízott feladatot elvégezte, a mi-

²¹ A március 27-i kis-ülés jegyzőkönyvének fogalmazványa és másolata a főtitkári hivatalban. Ez a határozat megjelent a *Társalkodó* 1848. 14. (ápr. 7-i) számában is.

²² Az április 1-i kis-ülés jegyzőkönyvének fogalmazványa és másolata a főtitkári hivatalban.

²³ A május 1-i kis-ülés jegyzőkönyvének fogalmazványa és másolata a főtitkári hivatalban. Horváth Mihály indítványát a *Társalkodó* (1848. 21. sz.) is közölte.

niszterhez intézendő memorandumot megszővegezte s azt a *május 29-i összes ülés* a maga részéről elfogadta. Ez az ülés azonban jegyzőkönyvbe vétetni kívánta, hogy ha létrejön majd a nemzeti közlevéltár, akkor annak akkori vezetőjét figyelmeztetni kell olyan levéltári értékekre, melyek ma különféle levéltárakban őriztetnek ugyan, helyök azonban a nemzeti közlevéltárban volna. Ilyen pl. a garamszentbenedeki levéltár stíláriuma, az aranybullának Mária királyné által megerősített példánya a szepesi káptalan levéltárában, a nádori családok levéltáraiban maradt országos iratok, s az arbei levéltár állítólag Bécsbe szállított anyaga. Szükségesnek tartotta végül az ülés a velencei állami levéltár magyar anyagának másolatba vételét is.²⁴

Azok a politikai és hadi események, melyek 1848 nyaratól fogva teljesen lekötötték a magyar kormány idejét és erejét, nem kedveztek egy nemzeti közlevéltár felállítására inkább ötletszerűen felvetett eszméjének. Ehhez nyugodtabb időkön kívül sok egyéb feltétel is szükséges volt. Bár szinte két évtized mulva, 1867-ben *Horváth Mihály* újra szóba hozta az Akadémiában az országos levéltár felállításának eszméjét, és azt itt újból a legmelegebben felkarolták, mégis évek voltak szükségesek ahhoz, hogy Horváth Mihály indítványa 1875-ben végre testet öltön²⁵ és hét évtizednek kellett elteltie, hogy a bécsi levéltárak magyar anyagának kérdése rendeztessék. A kiindulás azonban az 1848. május elseji összes ülésen történt.

A kis-üléseken, bár az Akadémia tagjait mind nagyobb mértékben kötötte le a közéleti és hivatali tevékenység, kisebb zökkenőket nem tekintve, májustól kezdve szorgalmas munka folyt. Mint minden forradalmi időben, 1848 tavaszán és nyarán is a legkülönbélebb ötletek, tervek és indítványok hangzottak el az Akadémián belül is. Olyanok, mint pl. *Horváth Mihályé*, melyekkel érdemes volt foglalkozni, mert tőlük a tudományos élet megerősödését vagy fellendülését remélték, de olyanok is, melyeket elegendő volt épen csak tudomásul venni. A kis-üléseknek foglalkozniok kellett továbbá olyan kérdésekkel is, melyeket hivatalosan intéztek az Akadémiához azon korábbi nyilatkozata alapján, hogy kész „netáni megbízásokban érelyesen és híven eljárni“. Így került még a május 1-i ülés elé „a sajtótörvény s a sajtóvétségek felett ítélendő es-

²⁴ A május 29-i kis-ülés jegyzőkönyvének fogalmazványa és másolata u. o.

²⁵ A kérdés fejlődésére l. *Márki Sándor*: *Horváth Mihály 1809—1878*. Budapest, 1917. 357—58. ll. és *Pleidell Ambrus* cikkét. (*Lukinich*: Les éditions des sources de l'histoire Hongroise. Budapest, 1931. 113—114. ll.).

küttzékek alakításáról“ szóló ideiglenes törvény,²⁶ melyet az új igazságügyminiszter, *Deák Ferenc* tiszteleti tag küldött meg az Akadémiának azzal, hogy azt „tanácskozás alá venni... s a netán szükségesnek látszható módosítások iránt felterjesztést tenni“ szíveskedjék... Az összes ülés kilenc tagú bizottságra bízta e feladatot,²⁷ s amikor e bizottság betérjesztette véleményes jelentését, a május 29-i összes ülés akként intézkedett, hogy a bizottsági jelentést rendkívüli összes üléseken kell tárgyalás alá venni.

A június 6-i és 8-i rendkívüli összes ülésen valóban csak a sajtóügyi bizottság véleményes jelentését tárgyalták. *Toldy Ferenc* titkár ismertette a bizottsági jelentést, utána azonnal megindult a vita az ideiglenes sajtótörvény minden egyes §-a felett. Nem csupán stílus tekintetében tették meg észrevételeiket, hanem különösen abból a szempontból vették azokat kritika alá, megfelelnek-e az új idők demokrata és humánusabb felfogásának? A vita folyamán kiderült, hogy azok a büntető sanctiók, melyeket a tervezetben a sajtóvétségekre kiróttak, mégpedig nemcsak a vétséget elkövető írókra, hanem a szerkesztőkre, sőt szükség esetén magokra a kiadókra is, akár a pénzbüntetés, akár a szabadságvesztés nagysága tekintetében túlzottak. De feleslegeseknek tartották azokat a sanctiókat is, melyekkel a sajtótörvény azokat kívánta sújtani, akik az uralkodóház tagjai ellen követtek el sajtóvétséget. Kétségtelen, hogy az Akadémia által javaslatba hozott sanctiók kivétel nélkül enyhébbek és méltányosabbak az ideiglenes sajtó-törvény javaslatainál. Stíláriis javításai és kiegészítései is a világosságot és a megértés megkönnyítését célozták.²⁸ Arra azonban már nem került a sor, hogy az 1848: XVIII. tc. végleges formát nyerjen. Pedig valószínű, hogy az Akadémia által javaslatba hozott javítások és kiegészítések tekintetbe vétettek volna, mert a bizottsági munkában *Szalay László* és *Tóth Lőrinc* is résztvettek, akik az igazságügyi minisztériumban hivatalt viseltek, akik az akadémiai felfogásnak bizonyára érvényt szereztek volna. De így is vitán felül áll, hogy a június 6- és 8-i ülések érdemes munkát végeztek s az, aki a 48-i sajtótörvény történetének megírására vállalkozik, a jellemző adatokat tartalmazó ülési jegyzőkönyveket okulással fogja forgatni.

²⁶ Ez az 1848: XVIII. tc., mely április 11-én már szentesítést nyert. *Deák Ferenc*, mielőtt a törvénynek végleges formát adott volna, az Akadémia szakvéleményét is meg akarta hallgatni.

²⁷ A bizottsági tagok neveit a *Társalkodó* (1848. 21. sz.) is hozta.

²⁸ A június 6- és 8-i rk. ülés jegyzőkönyvei fogalmazványban és másolatban a főtitkári hivatalban. J. azonfelül *Horváth Mihály*: Huszonöt esztendő etc. III. k. 396. és 398. l.

1848 őszen csak osztály-munkálatok folytak. Az itt elhangzott előadások változatossága békés időkre emlékeztetett. Voltak előadások, melyek tárgyuk elvontsága miatt nagyobb érdeklődésre nem tarthattak számot, de voltak olyanok is, melyek időszerűsége törekedtek. Általában véve azonban megállapítható, hogy a tagokat kötötték az Akadémia rendszabásai, melyek szerint „a társak óvni fogják magokat a vallást, az ország polgári állapotját és polgári kormányát illető, vagy akár-mely más politikai tárgyak vitatásaitól“ (11. pont).²⁹ Ezzel a kötöttséggel azonban elszakadtak az élettől, mert hiszen kit érdekelhetett az az előadás 1848 októberének végén, mely a sanscrit és a perzsa nyelvek párhuzamáról szólt,³⁰ vagy az a másik előadás nem sokkal később, mely „Az ősvilági rokon böleseletről Keleten és Nyugaton“ címen tartatott meg,³¹ akkor, amikor az ország területe már hadműveletek színhelye volt. Nagyobb és tartósabb érdeklődésre csak azok az előadások tarthatnak számot, melyek valamiféle vonatkozásban állottak az adott politikai vagy katonai helyzettel.

Újabbban a hadműveletekkel kapcsolatos erősítési és általában földmunkák kötötték le a tagok figyelmét, mégpedig azért, mert különféle helyekről olyan hírek és jelentések érkeztek az Akadémiába, melyek szerint különösen a sáncmunkálatok közben számos régiség kerül felszínre, melyek azonban a tudomány nagy veszteségére nagyrészt elkallódnak. Erre a veszedelemre *Érdi János* r. t. nyomatékosan is figyelmeztette az Akadémiát november 27-i felolvasásában,³² mire határozattá lett, hogy az Akadémia közvetlenül a honvédelmi bizottmány elnökéhez, Kossuth Lajoshoz forduljon azzal a kérelemmel, hogy „hagyatnék meg a sáncépítés vezetőinek, hogy e részben szigorú vigyázatot gyakoroljanak“. S Toldy Ferenc titoknok már a december 11-i ülésen jelenthette, hogy a honvédelmi bizottmány az Akadémia megkeresése értelmében azonnal rendeletileg intézkedett s a rendeletet a Közlönyben közzé is tétette.³³ Toldy Ferenc azonban ezen az ülésen egyéb eredményekre is hivatkozhatott. Előadta, hogy bár a folyamatban lévő budapesti sáncmunkáknak „tudományos sikerük nem volt“, mert lele-

²⁹ M. Tudós Társasági Névkönyv, kalendáriommal, 1844-re. Budán. 1844. 32. l.

³⁰ Október 23-án. A felolvasó Repiczky János l. tag volt. Felolvasását l. a *Társalkodó* 1848. 20. számában.

³¹ Október 30-án. A felolvasó Kállay Ferenc r. tag volt.

³² A november 27-i ülés jegyzőkönyvének fogalmazványja és másolata a főtitkári hivatalban.

³³ L. a december 11-i ülés jegyzőkönyvét. Fogalmazványja és másolata u. o.

tek nem kerültek elő, mégis kétségtelen, hogy a kiadott rendelkezések köszönhető, hogy „Székesfehérvár városának figyelmét az ottani kútásás alkalmával talált királyi sirookra“ terelhették. Azt is megemlítette, hogy a honvédelmi bizottmány Erdi János r. tagot bízta meg az ottani ásátások irányításával és ellenőrzésével.³⁴ A „közhasználatú csatornának igazításakor“ december 5-én előtűnt vörös márványsírok feltárása december 16-ig tartott Erdi személyes felügyelete mellett, aki december 8 óta a helyszínen tartózkodott. Erdi az előkerült leleteket a márványkoporsókkal együtt azután Pestre szállíttatta³⁵ és december 27-én egy akadémiai rendkívüli ülésen be is mutatta azokat, abban a meggyőződésben, hogy megtalálta III. Béla magyar királynak és első feleségének, Anna királynénak maradványait. Feltévetését a további kutatások igazolták.

A december 27-i rendkívüli ülés³⁶ után — melyet a székesfehérvári sírleletekre való tekintettel, a Nemzeti Múzeumban tartottak meg, szokatlanul nagy érdeklődés mellett (42 tag jelent meg) gróf Teleki József elnöklete alatt, aki budapesti tartózkodása alkalmával személyesen szokta ellátni az elnöki teendőket — hosszú szünet állott be. Windischgrätz herceg tábornagy, mint ismeretes, 1849. január 5-én bevonult a fővárosba, azonnal kihirdette az ostromállapotot, mire gróf Teleki József elnök az üléseket további intézkedésig felfüggesztette.³⁷

Az akadémiai ülések 1849. április végéig szüneteltek. Mivel április 23-án a császáriak kivonultak a városból s csak a várban hagytak hátra védősereget Hentzi tábornok parancsnoksága alatt,³⁸ április 30-án már ismét együtt volt Kubinyi Ágoston t. tag elnöklete alatt az Akadémia. A megjelent tagok kölesönös üdvözlése után a titkár — mintha közben misem történt volna — a folyó ügyek ismertetésére tért át s miután elparentálta Szalay Imre t. tagot († 1848. szeptember 17.), azonnal szóba hozta a lejárt pályázatok meddők voltak, „egyetlen egy pályairat sem érkezvén“. A gyűlés ezt természetesnek találta, viszont azonban sem a pályázatok megújítását, sem pedig új pályatéte-

³⁴ Az 1848. nov. 27-i és dec. 11-i ülések jegyzőkönyveinek fogalmazványai és másolatai u. o.

³⁵ *Kubinyi Ferenc és János Imre: Magyarország és Erdély képekben.* Pest, 1853. I. k. 42. s köv. II. Erdi tanulmányát a székesfehérvári ásátásokról tartalmazza.

³⁶ A december 27-i rk. ülés jegyzőkönyve fogalmazványban és másolatban a főtitkári hivatalban.

³⁷ A decemberi ülés után a másolati könyvbe jegyezve.

³⁸ *Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története.* I. k. 457. és 593. l.

lek kitűzését nem kívánta, mégpedig részben anyagi okok miatt, mert az Akadémia jövedelmi forrásai alaposan megfogyatkoztak, részben pedig a tudományos munkához annyira szükséges lelki nyugalom hiánya miatt.³⁹

A programszerűen megállapított ülések megtartása a hadi eseményektől függött. Május 4-én megkezdődött a budai vár ostroma, e miatt a május 7-ére kitűzött kis-ülést csak részben lehetett megtartani, mert a három jelentkező felolvasó közül ketten „Buda várának azóta kezdődött s folyton álló ostroma s Pest ágyúztatása által okozott zavar miatt“ nem tudtak megjelenni.⁴⁰

Az ostromműveletek nagy gondot okoztak az Akadémiának a könyvtár, a levéltár és a kéziratár biztonságba helyezése miatt. Ez a kérdés hetek óta állandóan izgatta az elnökséget, de mivel azt találták, hogy a könyvtárt és a levéltárt hamarosan sehova sem tudnák elszállítani, végre úgy döntöttek, hogy a levéltárat meghagyják a Trattner-Károlyi-ház első emeletén, ahol eddig is őrizték, sőt ideszállítják a könyvtárból a kézirati gyűjteményt is, mert az első emelet biztonságosnak ígérkezett. Maga a könyvtár továbbra is megmaradt a ház II. és III. emeletén. A levéltár és kéziratár átszállítását május 4-én fejezték be, véletlenül épen azon a napon, amelyen az ostrom megkezdődött. A május 9-i nagy bombázás következtében kigyulladt a Trattner-Károlyi-ház teteje és teljesen le is égett. A harmadik emelet azonban nem szakadt be s így „az Akadémia minden vagyona sértetlen maradt“, azokat a ládákat kivéve, melyek a padláson voltak. Megmenekült a pusztulástól a Döbrentei Gábor budai lakásán őrzött régi magyar nyelvemlékgyűjtemény is, bár magát a házat egy bomba felgyújtotta. Ez az eset mindamellett annyira megijesztette Döbrenteit, hogy a június 4-i ülésen kijelentette, hogy a gyűjteményt „az académiái kéziratárba kívánja áttétetni“.⁴¹

A június 4-én egybegyűlt akadémikusokat a titkárnak az ostrom eseményeiről szóló jelentésein kívül még két kérdés foglalkoztatta. Az egyik: hogyan üdvözljék a fővárosba érkező kormányzót, Kossuth Lajost? A tanácskozás eredményeként abban állapodtak meg, hogy üdvözlő iratot fognak neki átnyújtani, melyet minden tag aláír. Az irat elkészült, a tagok

³⁹ Az 1848. április 30-i ülés jegyzőkönyve fogalmazványban és másolatban a főtitkári hivatalban.

⁴⁰ Az 1849. május 7-i kis-ülés jegyzőkönyve fogalmazványban és másolatban u. o.

⁴¹ Az 1849. június 4-i kis-ülés jegyzőkönyve fogalmazványban és másolatban a főtitkári hivatalban.

közt aláírás végett körözték is, de „olly dísztelen állapotban hozatott vissza, melly annak a kormányzó úrhoz elküldését lehetlenné tette“. A titkár ennek következtében a június 9-i ülésen azt javasolta — bemutatva a jelenlevőknek a kérdéses példányt — hogy azt újból másolják le, de csak a helyettes elnök és a titkár írják alá, Horváth Mihály kultuszminiszter pedig, úgyis mint akadémiai rendes tag, juttassa el majd a kormányzóhoz.⁴²

A június 4-i ülés második kérdése az volt, mily mértékben teljesítse az Akadémia Bayer József ezredesnek, a magyar vezérkar főnökének azt a rendeletét (Esztergom, 1849. június 8.), melyben az Akadémiát „magyar megyeabroszai közül többeknek hivatalos célokra megküldésére“ szólította fel. Az Akadémiát nem a megjelölt térképek átadása, mint inkább az az ellentmondást nem tűrő parancsoló hang érintette kellemetlenül, mely Bayer ezredes rendeletén végig vonult. Az Akadémia természetesen nem juthatott ellentétbe a vezérkar főnökével, de kikötötte, hogy a kívánt térképeket csak „kölesön adhatja ki, térítvény mellett“.⁴³

A július 2-i kis-üléssel megkezdődött az Akadémia szokásos nyári szünete. A kis-ülés szeptember 3-ig napolta el az üléseket, erre a napra összes ülést kívánván.⁴⁴ 1849 szeptembere azonban már más világot talált Magyarországon.

*

Mindaz, amit a fentiekben röviden és krónikásmodorban előadtunk, azt mutatja, hogy az Akadémia, mint tudományos testület, elvben a március 15-ével beköszöntött új kor támogatóinak táborába állott. Felelnünk kell azonban arra a kérdésre, hogy az Akadémia tagjai csupán passzív szemlélők maradtak-e mindvégig, vagy siettek szerepet vállalni az új Magyarország felépítésének munkájában? Az 1848-i minisztériumi és akadémiai Névkönyv hiteles adatokat tartalmaz e tekintetben. E szerint a *Batthyány-minisztérium* öt tagja volt akadémikus: *Szemere Bertalan* belügy-, *Deák Ferenc* igazságügy-, *br. Eötvös József* vallás- és közoktatásügy-, *gr. Széchenyi István* közmunka- és közlekedésügy, *Mészáros Lázár* hadügyminiszter. Államtitkárok voltak: *Szász Károly* a vallás- és közoktatásügyi, *Trefort Agoston* a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi-, *Pulszky Ferenc* a külügyminisztériumban. Kívülök a különböző minisztériumokban még 23 akadémikus viselt hivatalt.

⁴² Az 1849. június 9-i ülés jegyzőkönyve u. o.

⁴³ Az 1849. június 4-i ülés jegyzőkönyve u. o.

⁴⁴ Az 1849. július 2-i kis-ülés jegyzőkönyve fogalmazványban és másolatban a főtítkári hivatalban.

A Hétszemélyes tábla 7, a váltófeltörvényszék 2 bírótágya, továbbá a felsőháznak 4, a képviselőháznak 7, a főispáni karnak 2 tagja volt akadémiái tag. 1848 március után 7 tagja egyetemi tanárrá neveztetett ki, katonai szolgálatot hárman teljesítettek, egyéb téren tizenketten működtek. A 187 akadémikusból hetvenhatan, vagyis a *teljes létszám 40.6%-a vett részt* 1848 március után az ország újjáépítésének munkájában és azután az ország függetlenségéért folytatott politikai és katonai küzdelmekben.

A tagok közül vértanúhalált halt *br. Perényi Zsigmond* igazgató tag, börtönbüntetést szenvedett *Czuczor Gergely* rendes tag, 1851. szeptember 21-én in contumaciam elítéltettek és in effigie fel is akasztattak tagjai közül: *Gorove István, Horváth Mihály, br. Jósika Miklós, Mészáros Lázár, Szemere Bertalan* és *gr. Teleki László*.⁴⁵ Elmondhatjuk tehát, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és tagjai megtették kötelességüket.

Lukinich Imre

⁴⁵ *Horváth Mihály: A függetlenségi harc története. III. k. 595.*

**Rendkívüli ünnepélyes közülés
az 1848/49. szabadságévek emlékére,**

1848. március 21-én.

A Magyar Tudományos Akadémia 1948. március 21-én a szabadságévek, 1848—49. emlékére ünnepélyes közülést tartott. Az ülésen a gyengélkedő Kodály Zoltán elnök nem jelenhetett meg, az elnöki széket Szladits Károly r. tag foglalta el. Az ostrom óta most tartott az Akadémia először ülést a heti ülés-teremben. Az elnöklő r. tag köszönetét fejezte ki a kormánynak, az építésügyi és a vallás- és közokt. minisztériumnak az Akadémia palotájának folyamatban levő helyreállításáért s a jelen-volt Borbíró Virgil államtitkár úrnak a munkálatok lelkes ve-zetéséért.

Kodály Zoltán elnök megnyitó beszédét a főtítkár olvasta fel. A beszéd itt következik.

Tekintetes Akadémia!

1848 márciusáról emlékezve, nincsen szükségünk a törté-netíró nagyítóüvegére, hogy az Akadémia erre való jogcímét igazoljuk.

Elég néhány közismert tényre utalnunk. A 48-as eszmék lassú, évtizedes előkészítésében az Akadémia írói, költői, jog-tudósai jártak elől. Hogy csak a legnagyobbakat említsük: Vörösmarty, Eötvös József, Deák Ferenc, Szalay László úttörése nélkül 48 el sem képzelhető. Az Akadémia nem vonult az utcára március 15-én. De az ő lassú eszmei előkészítésük nélkül Petőfiék kivonulása aligha jár olyan sikerrel. Arról nem is szólva, hogy Vörösmarty hathatós segítsége nélkül Petőfi versei meg sem jelenhettek volna s hogy első mélyen járó méltatója Eötvös József volt.

Kétségtelen, ha az Akadémia díszei ennyire melléálltak, beválasztása is csak idő kérdése lett volna s előbb-utóbb a 48-as eszmék minden értékes képviselője találkozott volna az Aka-démian belül s felvirradt volna alig elképzelhető fénykora.

Fényesebb tehetségek azóta sem egyesültek az ország ügyeinek vezetésére, mint az első felelős minisztériumban. Őt

akadémikus volt köztük, de ezenkívül mintegy hetven akadémiai tag vett részt az országépítő munkában, a legkülönbözőbb munkahelyeken. Ez a nemzedék meg is tudta volna teremteni az óhajtott új Magyarországot.

Nem ez lett a sorsa. Odalett a gyönyörű vetés, s ami következett, csak egyik láncszeme volt a katasztrófák végtelen sorozatának, amit a nemzetnek ezer éven át el kellett viselni, mióta egy hatalmas szomszéd fenyegető zaklatásai elől mai hazájába költözött.

Megmaradása csoda, de egyben bizonyosság, hogy életerejét ezer év szenvedése sem tudta megtörni.

Hisszük, hogy minden nép megél addig, míg van mit mondania embertársainak. A magyarság pedig még nem mondta el mondanivalóját. Nem mondta el különösen a kultúra terén: hisz századokon át fegyverkezésre kényszerült pusztá élete védelmében. Már pedig a népek küldetése csak a béke műveiben jut maradandó kifejezésre. Azokra pedig mindmáig édeskevés időt engedett sorsa a magyarnak.

Hinnünk kell, hogy ezentúl másképp lesz. A múlt század ontja a példát, hogy hadiszerencésével szerzett előnyökért rettetes árat fizettek a népek, s gyakran még azt is elvesztették, amijük volt. Kell, hogy észretérjenek.

A magyar a béke munkáiban is kimutatta rátermettségét. Viharos századok közepett, hagyomány, előkészület nélkül: mindig fel-felbukkant egy-egy géniusza a művészetnek, tudomány-nak. De sok el is kallódott. Ha szervezetség, tápláló talaj fogadta volna tehetségeinket, mint a boldogabb, tartósabb békét élvező országokban, talán semmiben sem maradtunk volna el mögöttük. Így is elértük őket egyben-másban. El kell érniük őket szervezésben is.

Amit Petőfi felpanaszol, hogy nálunk sok szellemi kincs megy veszendőbe,

Vagy az ínség zivatarja
Öket messze elsodorja,
Messze tőlünk a világba,
Idegen nép kinstárába —

ma is igaz. Ma is számos magyar származású művész és tudós dolgozik külföldi munkahelyeken s az őt ért elismerés java a neki otthont adó országra háramlik. S még csak szemrehányással sem illethetjük a fészekhagyókat. Mert ha itt maradnak, képességeik elsorvadnak.

Ez a jövő nagy célja: talajt, otthont teremteni hazánkban

a tudománynak, művészetnek, hogy senki se legyen kénytelen kivándorolni csak azért, mert tehetségét itt nem tudja kifejleszteni s mert nincs, aki megérti.

Senki sem tagadhatja, hogy a M. Tud. Akadémia e téren sokat tett fennállása óta. Próbáljuk csak leszámítani azt a munkát, amit az Akadémia a tudomány szervezésében és népszerűsítésében 120 éve végzett: meglátjuk, mi marad.

Voltak lankadó, hanyatló korszakai. Egy ilyen még túlságosan közel esik hozzánk s könnyen fátyolt borít a régebbi fényes korszakra. Minden emberi intézményben apály követi az árt, mint a természetben. Ne azt nézzük, milyen gyenge volt időnként az Akadémia, hanem azt, milyen nagy volt és még inkább: mekkorára lehetne még fejleszteni.

Függeszük szemünket a régi nagyok korára, igyekezzünk hozzájuk méltók lenni, úgy indul az Akadémia új virágzásnak.

Három évvel az ostrom után még majdnem romok közt ülésezünk. Hálánk és elismerésünk illeti a kormányzatot, hogy mégis használhatóvá sikerült tennie e nagymúltú termet. De még sok van hátra, s az épület teljes megújítása, sőt modernizálása az alapfeltétele az Akadémia új szellemben meginduló munkájának is.

Ebben találhatjuk az Akadémia jövőjének vezérgondolatát.

Ne dísz legyen a tagság, hanem munkakötelezettség, az épület pedig munkahely, nemcsak ünnepélyek kerete.

Ilyennek szeretnők a demokratikus Magyarország Akadémiáját. Ilyenné kell alakulnia, ha az új országban új feladatait teljesíteni akarja. Tagjaiban megvan a készség és arravalóság.

A többi a nemzet vezetőinek, a kormányzatnak a dolga.

*

Az ünnepi ülés tárgyai:

A jobbágyfelszabadulás 1848-ban. — Írta és felolvasta Eckhart Ferenc r. tag.

Irodalom és forradalom. — Írta és felolvasta Zolnai Béla Béla l. tag.

IRODALOM ÉS FORRADALOM.

A negyvennyolcas centenárium a történettudományok és az irodalomtudomány számára szinte kötelességszerűen előír bizonyos föladatokat. Míg az 1939 tavaszán rendezett lyoni irodalomtörténeti kongresszus megengedte magának azt a luxust, hogy élettől és világfenyegető problémáktól elvonatkozva az irodalmi műfajok l'art pour l'art vizsgálatának szentelhesse magát, az ideai, kilenc évi szünet után elkésve rendezett nemzetközi irodalomtudományi összejövetelre a korszerű téma magától adódott: az *irodalom és a politikai, szociális mozgalmak kapcsolatai*. Az irodalomtudomány 1948-ban ezt a föladatot kapta kutatásra és elmélkedésre...

A kérdésnek vannak elvi, általános-irodalomtudományi mozzanatai, de a kutatások konklúziója és szintézise az egyes irodalomtörténetek adataiból szűrhető le. Erre a speciális anyaggyűjtésre pedig keresve sem lehetne jobb alkalmat találni, mint a magyar irodalom keretein belül. Egyrészt azért, mert irodalmunk szeizmográfja az európai kis irodalmak közül a legérzékenyebben reagált nemcsak a szellemi élet, minden föld-rengésére, hanem a politikai és szociális mozgalmakra is, tehát minden, ami a nyugati irodalmakról témánk szempontjából állítható, föltehetőleg és bizonyos mértékben a magyar irodalomra is érvényes; másrészt pedig azért, mert irodalmunk csak önfelelt, idilli pillanataiban volt l'art pour l'art művészet, érdeknélküli esztétikum és játék, ellenben mindig világnézeti terheket hordozott magán és sokszor egyértelmű volt az akcióval.

Irodalombölcseleink megállapították már, hogy a magyar irodalom sohasem elégedett meg az úgynevezett általános emberinek ábrázolásával, a semleges és elvont humánus megnyilatkoztatásával, az időtlen és örök Ember lelki szövevényeinek boncolásával, hanem mindig összeforrott a magyarság politikai sorsával. Igaz, hogy az „egész emberiség nyomorúságának“ — *der ganzen Menschheit Jammer* — átérzése sem hiányzott irodalmunkból. De ezeknek a műveknek is sokszor harcos világnézetük és magatartásuk volt. Bessenyei *Agis*-ában a fölvilágosodott abszolutizmus eszményét propagálja és a sanyargó szegénynépet az uzsorások karmaiból fölszabadítani akaró, lázadó főemberek szomorú elbukását, érzékenyen tragikus sorsát mutatja be (1772). P e t ő f i a világszabadságért akart meghalni a zsarnoksággal megütközve és az emberiség boldog jövőjéről álmodozott:

Eljő-e a kor,
Melyet gátolnak a roszak
S amelyre a jók törekednek,
Az általános boldogság kora?

(Világosságot, 1847.)

Vörösmarty írt az emberiségről azokat a kísérteties sorokat, hogy *az ember fáj a földnek és az ember sárkányfogvetemény*: történetfilozófiai megállapítások, melyeket az előzmények talán kevésbé igazoltak, mint a költő halála utáni század... Ebben az életérzésben is politikum nyilvánul meg: a humánus elleni bűnök fölött való kétségbeesés annak a költőnek részéről, aki így fogalmazta meg ember és világ viszonyát: *legszentebb vallás a haza s emberiség*. Itt már a napi politika fölötti örökemberi szférában, egy eszményi világ sztratoszférájában vagyunk és a költő világnézeti állásfoglalása mégis a legszentebb értelemben vett politikum, — a magasságokban, melyek felé a *Gutenberg-albumba* írt vers (1840) inspirációján emelkedik a szociális igazságot és belső békét áhító költő:

Majd ha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek
S a kitörő napfény nem terem áltudományt;
Majd ha kihull a kard az erőszak durva kezéből
S a szent béke korát nem cudarítja gyilok;
Majd ha baromból s ördögből a népszaroló dús
S a nyomorú pór nép *emberiségre* javul;

.
Az lesz csak méltó diadal számodra . . .

Még egy egyetemes jellegű költőnk van: *Az ember tragédiája* szerzője, aki egy nagyszabású műben magát az emberiséget, az emberiség nemzetek-fölötti, univerzális problémáit választja témául. M a d á c h irodalmi eszménye az emberiséggel kapcsolatban sem az öncélú emberábrázolás vagy pusztán gyönyörködtető miliórajz, hanem a világtörténelem értelmének, az emberiség sorsának magyarázata. Az Ember problémáinak centrumában a költő — a múlt század pozitívizmusának idején (1861) — a szociális kérdést látja. A pathetikus képek sorozata ugyan a mennyszágból és a Paradicsomból indul el és az Úr szavával nyer befejezést, tehát spirituális, égi keretbe van illesztve, de a folyton megújuló, Ahasvérként örökké bolygó és tévelygő, naívu idealista és örökifjan derülátó Ádámnak szimbolikus alakjában az emberiség itt e Földön keresi a boldogságot és ez a boldogság elsősorban a szociális-gazdasági-politikai állam-

berendezések függvénye. Madách nem rajongó forradalmár, hanem szkeptikus és pesszimista kritikusa mindenfajta boldogság-elméletnek. Hiába próbálták enyhítve magyarázni a műnek alapérzését: a lényeg benne mégis az a vígasztalan tanulság, hogy a világtörténelem nem époszi diadala, hanem szüntelen *tragédiája* az Embernek. Végletek H e g e l-i thézisei és antithézisei között, individualizmus és kollektívizmus változásaiban vergődik az emberiség, egyszer a *milliók egy miatt*, máskor *az enyészészen az egyén, ha él a köz* társadalmi struktúráját valósítva meg. Mottót V ö r ö s m a r t y-ból választhatott volna M a d á c h: *nincsen remény*. A tétel illusztrálására a költemény szerzője az emberiség forradalmi válságait vagy forradalmi energiákat akkumuláló korszakait mutatja be egy-egy történelmi képben: a keresztyénség betörését a pogány rabszolga-világba, a népfőlszabadító francia forradalmat, a kizsákmányoló angol kapitalizmust, az utopisztikus falanszter-államot. C o r m e n i n-Timon, F o u r i e r és a negyvennyolcas magyar szocialista irodalom inspirálták a Költőt...

Ez a két példa — V ö r ö s m a r t y és M a d á c h — irodalmunknak már azokat az alkotásait is az aktív, szociális világnézet jegyében mutatja be, amelyek kibontakoznak a nemzeti eszmekörből és egyetemesebb mondanivalóra törnek. Fokozottabb mértékben áll ez irodalmunknak általános jellegére, amely népnemzet és irodalom legszorosabb egységét tükrözi.

A magyar irodalom lényegénél fogva politikum, a nemzeti öntudat főntartó ereje, a nemzet lelkiismeretvizsgálata. Amint az ország ezeréves története örökös létért-való küzdelem, a Nyugatról (német), Kelet felől (tatárjárás), Délről (török) fenyegető veszedelem elleni szabadságharc, úgy irodalmunk vezéreszméje: a magyarság külpolitikai helyzete, a nemzetként *lenni vagy nem lenni* kérdése. A magyar nyelv régi emlékei között a dubneci krónika (1479) latin szövegében ez a barbár csatakiáltás szerepel: *ebadta német, ittátok vérünket, ma isszuk ti véretekét*... A gondolatot szelídebb formában a tizenhatodik századvégi kuruc népi versek visszhangozzák tovább és azt lehet mondani: az egész magyar líra, a huszadik század elejéig. A Bécs ellen busongó kuruc politikai költészetnek hangulata és gondolatvilága a millénium idején E n d r ő d i Sándort, az új század elején A d y Endrét inspirálja politikai helyzetdalokra, ami szintén magyar különlegesség...

Irodalmunk kiemelkedő művei nemzeti témájúak. Ugyanakkor, mikor a francia klasszicizmus — örök emberi problémákat keresve idegen multban és exotikus távolokban — örményőkori mártírokról, spanyol szerelmes hősök lelki konfliktusairól, római császárok nagylelkű cselekedeteiről, görög vérfertőzésről,

trójai heroinák sírontúli hűségéről szerkesztett tragédiákat, a magyar *Zrinyiász* — bármi volt is az alapeszméje, amit B e ö t h y Zsolt talán túlságos elmeélel és elvontan fogalmazott meg e lakonikus szavakban: „a bűnbe került nemzetet csak erényei válthatják meg“ — alapeszméstül és egészében épúgy mint részleteiben: nem öncélú esztétikum, hanem hatalmas akció és tette-serkentő példa, barokk apotheozisa a magyarság-keresztység erkölcsi fölényének a hódító, imperialista mohamedanizmussal szemben.

A „nemzeti éposz“ gondolata — ami a franciáknak a tizenhatodik században volt ambíciójuk (R o n s a r d), a széttöredező államokban élő újkori németeknél pedig föl sem merült — Magyarországon a tizenkilencedik század egész első felének költészetére rányomja bélyegét. A békés polgári reformkorszak elején költőink ősi dicsőségről ábrándoznak, nemzeti mithológiát teremteneek, a hősi mult képeivel akarják tette serkenteni a Szent Szövetség járma alatt nyögő, tespedő nemzetet. V ö r ö s m a r t y éposza, a *Zalán futása* (1825), ossziáni hangulatokkal, lírai intermezzókkal kelti életre a nemzeti történelem alapvető eseményét a honfoglalást; a pogányság világa nem zavarja, sőt inspirálja a keresztény-romantikus költő fantáziáját. A legnagyobb költők és a *poetae minorum gentium* egyaránt versengenek a nemzeti génusz témáinak földolgozásában. B e r z s e n y i a napoleoni háborúk idején a romlásnak indult hajdan erős magyarságot korholja görög mértékre írt ódáiban és elégiáiban. P e t ő f i minden sora a hazaszeretet jegyében fogant:

Tiéd vagyok, tiéd hazám,
E szív, e lélek...

A r a n y János legrégebb időkre nyúl vissza „magyar“ témáért: a *Buda halála* című époszban (1864) a hun-magyar rokonság alapjára helyezkedve Attila és Buda halálos testvérharcát tárja a nemzet elé. A költő legmélyebb élménye a szabadságharc volt, amelyet a kétségbeesett kacaj öngyötrő víziójában, a *Nagyidai cigányok*-ról írt humoros éposz donkihótei harcában él újra. (A szabadságharc egyébként — P e t ő f i közvetlen élménylírása mellett — J ó k a i Mórnak több elbeszélő művét inspirálta: ilyesmi a napoleoni háborúkkal kapcsolatban sem a francia, sem a német irodalomban nem mutatható ki.) Élete végén költeményt írt A r a n y János a kozmopolita költészet ellen. Egész poétika van ebben a költeményben (1877). A magyar író csak nemzetének írjon és magyaros nyelven, népnek szóló esztétikummal:

Nem szégyellem, nem is bánom,
 Hogy ha írnom kelle már,
 Magyaros lett írományom
 S hazám földén túl se jár;
 Hogy nem „két világ“ csodája —
 Lettem népemből csak *egy*:
 Övé (ha van) lantom bája,
 Övé rajtam minden jegy.

.....
 Költő *az* legyen, mi népe, —
 Mert kivágyni: kész halál.

Jókai azért írja az *Új földesur*-at (1862), hogy bemutassa a magyar föld asszimiláló erejét: az idegenből jött birtokos néhány év alatt magyarrá lesz. A magyar irodalom egyik eszménye — a történeti regény — egy elmúlt korszak nemzetképét adja, mint Tolsztoj *Háború és béke*-je, amely utóbbi egyébként arról is nevezetes, hogy a történelemben nem a hősök, a nagy egyének művét látja, hanem a közösség ösztönszerű megmozdulásainak és apró tényezőinek eredőjét. Ez a műfaj szintén ismeretlen a franciáknál.

Hazafias költő: ez a típus par excellence a magyar irodalomban létezik. A francia és német irodalom számára *quantité négligeable*. A világraszóló hatású *Marseillaise* szövege nem tartozik a magas irodalomba, szerzője nem számít a költők közé. Goethe méltóságán alulinak tartotta politikai dalt vagy pláne hazafias költeményt zengeni. Klopstock az események közvetlen hatása alatt 24 lelkes ódát írt a francia forradalomról,* de ezeknek nincs semmi jelentőségük a német irodalomban és Klopstock nevét nem ezek tartják fenn. A Napoleon ellen *lanttal és karddal* egyformán küzdő Körner, a páncélos szonettek író, tudós és biedermeier Rückert, vagy a magyarországi származású, negyvennyolcas politikai költő, Karl Beck: kivételes és harmadrangú jelenségek Németországban, hiába dicsérte meg olyan lelkesen Victor Hugo Rückert-et és Körner-t a *Shakespeare*-ről írt könyvében...

Nálunk viszont három elsővonalbeli lírikus — Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi — ír nemzeti himnuszt, nemzeti dalt és a három költemény valóban legértékesebb drágaköve a magyar irodalomnak. A líra a nemzeti életnek legfontosabb problémáival foglalkozik és a nemzet legfontosabb problémái sokszor csak a lírában tudnak nyilatkozni, mint az osztrák abszolutizmus

* V. ö. R. Vieux tanulmányát: *Mélanges H. Lichtenberger*, Paris 1934, 219.

idején Tompa Mihálynak rejtett értelmű, a cenzurát kijátszva lázító allegóriái. Ady Endre lírájának lényege: új magyarság-szemlélet, szakítás a régi Magyarországgal, világnézeti forradalom. Végső fokon tehát hazafias költészet, de nem a szónak sablonos, avult értelmében, mint ahogy Petőfi is új hazafiságot hirdetett. Az is jellemző irodalmunkra, hogy a polémiák, kritikai hadjáratok nem csupán az orthografia, a prozódia, a szavak, az ízlés, a morál körül folytak, hanem a *haza* értelmezése miatt, életre-halálra. Épen két legnagyobb „hazafias” költőnk, Petőfit és Adyt, vádolták hazaárulással. Politikai költészet a nyugati országokban is szerepelt, de ez szatirikus és napi jellegű volt és az államrendet nem lírai költemények döntötték meg és a politikai, társadalmi forradalmak más, prózaibb műfajokban készültek elő. André Chénier a terreur ellen írt szatirákat és vérpadon halt meg, de legnépszerűbb költeményét, talán egyetlen szellemi örökségét, a szájalomra méltó fogolynő halál előtti panaszdalában írta. Béranger, Victor Hugo apostolkodása nem jelenti a francia költészet tetőpontját. Politikai és szociális gondolatok többé-kevésbé minden francia költőnél találhatók,* de jelentőségüket nem ez adja. Petőfi csatakiáltása azonban több éven át a magyar irodalom vezérmotivuma és ma is a nemzeti ideológia Bibliája az ő naplószerű politikai költészete. Ady Endre magyar Messias akart lenni és „új dalai” egy egész nemzedék politikai hitvallását harsonázzák. A negyvennyolcas forradalom első vívmánya egy versnek, a *Talpra magyar*-nak ki nyomtatása volt. A szabadsajtó első könyve Berecz Károly ügyvédnek verskötete, amely *Szabadhangok* címmel a negyvennyolcas Pozsonyban jelent meg 36 lapon. Még a forradalmi évben föltűnik az alföldi Szarvason egy névtelen poétának *Edz-dalok, Rajta magyar* c. verseskönyvecskéje. Döbrentei Gábor pótlólag néhány új *Huszárdal*-t szerez „Magyarország önkényesei számára”. A szabadságharc *verseci győzelmének* örömeire egy önkéntes honvéd nyolcnapnyi alkalmi verset komponál és ad ki Szegeden, Grün János nyomdájában. Egy Horváth Pál nevű kolozsvári katona *Huszárújonc* címmel az őrseregnek ajánlja hazafias költeményét. Imreh Farkas *Ujonc vidító katonadalok*-at ad ki Marosvásárhelyen (1848). Jámbor Pál debreceni *Szabad dalok*-at költ a cári bevonulás ellen küzdő hadsereg számára. (Ugyanakkor egy Folnes nevű brassói szász versíró lelkes ódát ad ki az osztrák reakciót támogató cári hadsereg generálisának ajánlva), Lakner István Magyaróvárról verses *Szózat*-ot intéz a *serdülő magyar ifjúsághoz* a negyvennyolcas

* V. ö. pl. P. Flottes könyvét: *La pensée politique et sociale d'Alfred de Vigny*, Paris, 1927.

vészteljes napokban. P u m János *Ének*-et ír *szabadságharcunk emlékére* (1849). Reich Ignác *Honszerelmi dalok*-at publikál Budán (1848) ...

Irodalmunk legérzékenyebben reagáló, kiemelkedő műfaja a politikai líra. Nemzetünk nyelvében és verseiben él.

*

A magyar irodalomnak nemzetpolitikai jellegét az is magyarázza, hogy — a nyugati irodalmak fölépítményszerű, elit-jellegű, tudosságánál fogva arisztokratikus mivoltával szemben — nálunk nép és irodalom szorosabb egységben élnek. A horatiusi *Odi profanum vulgus et arceo*, a goethei *Werke des Geists sind für den Pöbel nicht da*, a *tour d'ivoire*, a *l'art pour l'art*, a *poésie pure*: nem magyar földön termett jelszavak. Ez már determinálja az írók attitűdjét. Népnyelv és irodalmi nyelv közt nálunk nem tántog úr és a századok folyamán még a *poeta doctus* is — például a humanista reneszánsz-költő Balassi — a nép nyelvéből merített stílus-inspirációkat. A nyelveszmény nálunk mindig a gazdagság volt és nem indítottak fölülről irtóhadjáratot — az akadémizmus nevében — a provincializmusok, vidéki szavak ellen. Ellenkezőleg, az Akadémia és más tudós-irodalmi társaságok jártak elől a népnyelv kultuszában és a népköltészet gyűjtésében. Akadémiánk költői „populisták” voltak... Az is jellemző nyelvi kultúránk demokratikus irányzatára, alulról való megtermékenyülésére, hogy az 1838-ban kiadott akadémiai *Tájszótár* szóanyaga — százéve még csupán elszigetelt népi életet élő szavak — ma már nagyrészt irodalmi közkinccsé váltak. Irodalmunk és nyelvi kultúránk e népiessége mély esztétikai és politikai következményekkel járt. Az irodalom Magyarországon valóban a nép egészéhez szól és nem civilizációs jellegű, mint a latin-római irodalom vagy az újkori francia. „A népiesség nálunk — írta Horváth János — magyar specialitás: nem mulékony demokrataság, hanem nagy nemzeti gondolat”. Ugyanezt mondja újabban Illy és Gyula: „Nálunk a népiesség mint jelző szinte pleonazmus. *Népiesség annyi, mint magyarság.* Az a magyarság, amelynek álmképe a legjobbaink képzeletében élt, akik közben a legjobb európaiak is voltak”. Ez a népies magyarság tehát nem jelent elzárkózást Európa felé, nem akar magyar glóbuszt kerekíteni a nemzeti önszemlélet köré. Petőfi Shakespeare-t fordít, Béranger-t imád, Arany Arisztofanesz szövegével birkózik, byroni humorral kacag és a ballada Shakespeare-je lesz...

De az európai Petőfi — a *l'art pour l'art*-költő Théophile Gautier-nek, az intellektuális-cizelláló Baudelaire-nak kortársa — kiadta a jelszót: *az az igazi költő, ki a nép ajkára hullatja keblének mennyei manóját* és hozzáfűzi: ha a nép ural-

codik az irodalomban, uralkodni fog a politikában is. Az irodalomnak tehát politikai céljai és eredményei is vannak, a nagy magyar lírikus fogalmazása szerint. Épen ellenkezője ez a legnagyobb német lírikus, Goethe fölfogásának, akit Petőfi mindennél jobban gyűlölt, megtagadva — legalább elméletben — a l'art pour l'art minden fajtáját:

Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S ezért a szent fát félre tedd.

(A XIX. század költői.)

A „népies“ iránynak évszázados hagyományai vannak Magyarországon. Ezek a hagyományok oly régiek, hogy abba az időbe nyúlnak vissza, amikor még nem is jelentenek irányt, hanem egyetlen lehetőségei, nyilatkozási formái az esztétikumnak. Nem véletlen, hogy irodalmunk jelentkezésének első nyoma nem valami tudós cantilena vagy államjogi szerződés, hanem a *Gellért-legenda* szolgálójának népdala. Vagy mint Riedl Frigyes szellemesen mondotta: a magyar irodalom kezdetén egy paraszt szolgáló áll, a delelőjén pedig egy parasztfiú: Petőfi Sándor. Nem képzelhető el a francia irodalomban egy olyan nagy lírikus — Ronsard-tól, sőt a preklasszikus Villon-tól Baudelaire-ig és Rimbaud-ig — aki elmondhatta volna magáról, amit Petőfi-hez intézett költői episztolájában Arany János írt (1847):

S mi vagyok én, kérded? Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa!
Sorsa az én sorsom, s ha dalra olvadék,
Otthon leli magát ajakimon dala.

Irodalmunk nem is fejlődött soha olyan messze a népi realizmustól, mint ahová az intellektuális költő útjain egy Stefan George, Rilke vagy Paul Valéry eljutottak, az irodalom tudósainak is fejtörést okozva.

A magyar irodalom abban is különbözik a francia és a német irodalomtól, hogy virágkora, betetőződése, „remek-író“-korszaka nem a tizenhetedik század antik-utánzó klasszikus-barokk francia ízlés jegyében következik be, sem a görög-német új-humanizmus pathetikus formáiban, hanem a népies-nemzeti témakör és stílus romantikus delelőjén, Petőfi-nek tündéresposzában, Arany-nak középkori tárgyú, daliás idők idilljeit és kalandjait nyelvtökéllyel rajzoló lovagi eposzaiban. A magyar klasszikusok romantikus írók...

Szociális és politikai gondolatok harcoss kifejezése a legnagyobb — a szó régi értelmében klasszikus, azaz „iskolában olvasott“ — szépírók privilégiuma Magyarországon. Ennek bizonyítására a mondottak után már csak néhány példára kell hatkoznunk.

Az irodalom nem esztétikum, hanem közjó, — írta T e l e k i Sámuel, az irodalmat nemzetünk „csinosodásáért“ művelő K a z i n e c z y-nak (Lev. II. 34.) Verseg h y Ferenc papköltő, aki a templomi szószékről voltairianizmust prédikált, magyarra dolgozta át a francia forradalmi dalt *Marsziliai ének* címmel:

Öld, bajnok e gaz despotákat,
Kik embervérben fürdenek,
S kik megtaposván jussainkat,
Lopott biborban fénylenek.

F a z e k a s Mihály *Ludas Matyi*-ja (1815), ez a klasszikus hexameterekben írt népies elbeszélés, a gögös földesúr által megbotozott parasztfiú hármass bosszúját mutatja be: a középkori francia fabliau témája ebben az új formában a magyar nép észbeli, furfangbeli fölényét dokumentálja... A lengyel szabadságharc (1831) leigázása után a testvérnemzet fájdalmas sorsát allegorizálja V ö r ö s m a r t y-nak *Élő szobor* című verse. K a t o n a József a legkitűnőbb magyar tragédiában, a *Bánk-bán*-ban (1821), egy magyar parasztot léptet föl, akinek alakjában az elnyomott magyar nemzet és a kiuzsorázott nép szimbolizálódik. Tibore olyan remekbe készült típus, mint a L a F o n t a i n e „paysan du Danube“-je.

Az arisztokratikus származású E ö t v ö s József, a magyar népoktatás első szervezője, irányregényeiben a feudális-nemesi társadalom bűneit tárja a reformokat áhító, márciusi nemzedék elé. Egyik regényhőse a lázadó parasztvezér, Dózsa György: cáfolata ez — Victor H u g o 1793 c. regényével együtt — annak a hiedelemnek, hogy a forradalmi események nem inspirálják a nagy írókat. E ö t v ö s az *1514-es Magyarországról* szóló regényében (1847) valóban irodalmunk szociális jellegét kiválóan ki-domborító hangokat hallat: „Sohasem szenvedett a magyar nép többet, mint a Jagellonidák gyöngé kormányja alatt. Ulászló uralkodásának utolsó éveiben a nép minden osztályai között csak keserű panaszokat lehet hallani. A jobbágy, polgár s kisebb birtokú nemes, a szerzetesek s az alsóbb papság egyaránt elnyomva érzék magokat s azon világi és egyházi főurak, kiknek zsarnoksága ellen a többi osztályok panaszt emeltek, szintén elégedetlenek voltak a jelennel... Dózsa sokszor érzé a sors igazságtalanságát; midőn a harcmezőn ő küzdött a legbátrab-

ban, más nagy úr fia jutalmaztatott meg; midőn ő kapott sebeket, a babér másoknak osztatott..." (I—II. fejt)

Petőfi *Apostol*-a, dithirambikus versekben, egy forradalmár életét mutatja be lírai tirádákkal. Szilveszter — akiben nyilván önmagát és saját élmény-vágyait testesíti meg a költő — talált gyermek, mint a francia romantika hősei, de előkelő származású... Nevelőszülei tolvajságra, koldulásra kényszerítik, de sorsa eltér a dickensi kalandoktól, mert mikor egy gazdag család veszi szerető gondozásba, otthagyja az aranykalitkát és a világba lépve a nép apostolává lesz. A földesúr és a falu papja menekülni kényszerítik. A gögös birtokos leánya megosztja vele a bujdosást. (A demokratikus költő egy grófnő szerelmével jutalmazza hősét...) Szilveszter forradalmi kéziratait azonban a cenzúra nem engedi kinyomatni. Gyermekei elhalnak. Az apostol titkosan megjelenteti könyvét, mire tízévi börtönre ítélik. Kiszabadulva szeretteinek már csak a sírját találja. Petőfi — az *Akasszátok fel a királyokat!* c. vers szerzője — itt átéli, költészeté spiritualizálva, a királygyilkosság tudatalatti vágyalmát: apostoli hőse rálő a diadalmenetben közeledő királyra, a „gyáva“ zsarnok azonban életben marad és a mérénlyöt kivégzik. A mese konklúziója — Petőfi szavaival: — a zsarnokság ellen harcoló „szentek és nagyok“ csontjai a bitófák alatt nyugosznak. Petőfi most végre összetalálkozik Goethe-vel, aki ugyanezt a gondolatot variálta a *Faust* ismeretes soraiban:

Die wenigen, die was davon erkannt,
Hat man von je gekreuzigt und verbannt.

A modern magyar irodalomból Ady Endrét említsük (1877—1920), akinek szinte minden verse politikum. Az 1914-es világháború idején volt bátorsága — Romain Rolland antiszovinizta hőséhez, Clerambault-hoz, Du Gard egyik Thibault-jához hasonlatosan — az Élet és Béke himnuszát zengeni és kiáltani a lázadó jelszót: „ember az embertelenségben“. A három legnagyobb magyar lírikus egyike, *Proletár fiú verse* c. költeményében egy olyan társadalmi osztály érzelmeit szólaltatja meg, amely osztálynak leghatalmasabb propagálója akkoriban, a huszadik század elején, maga ez a vers volt. De ez a vers csak egy az ezer Ady-vers közül.

Még egy olyan szelíd és konzervatív-vallásos költő is, mint Vargha Gyula, lázadóvá válik, ha a „szabadság“ szóra gondol:

Ki népjogokért kiabál váltig,
Washington abból sohse válik;

Ha egyszer hatalomra kap,
A muszka cárnál zsarnokabb.
(1925.) *

Nem kétséges, hogy J ó z s e f Attila proletárköltőnek számít, nemcsak származásánál fogva, hanem a szónak politikai értelmében is. Minden sorában azonosítja magát a munkásosztállyal. Egyetem, Páris, Sorbonne, bárói kastély ezen semmit nem változtattak. Az ő életesménye is irodalmon-túli. A *Munkások* c. versének ez a vallomása a konklúziója:

De — elvtársaim! — ez az a munkásság,
mely osztályharcban vasba öltözött.
Kiállunk érte, mint a kémény: lássák!
És búvunk érte, mint az üldözött.
A történelem futószalagára
szerelve ígyen készül a világ,
hol a munkásság majd a sötét gyárra
szegzi az Ember öntött csillagát.

Politikum minden szava egy M a d a r á s z Emil nevű Moszkvában élő magyar költőnek is, akinek — *Szovjethajók* c. kötetében (Moszkva, 1933) — van egy szép verse, amely arról szól, hogy egy Török nevű magyar emigrált munkás esti pihe-nőn családjának fölolvassa a lapokat, melyek hírt adnak többek közt a vengriai (magyarországi) osztályharcról. A vers — egy újfajta *Családi kör* — befejezése:

Csönd lett. Pár szótlan perceig
meredten ült apa s fia,
aztán a kis Török szólt halkan:
— Apám... hol az a Vengria?

Bárhová nyúlunk a magyar irodalomban, mindenütt politikát találunk. A francia irodalomban hasonló jelenség csak legújabbán keletkezett, a körülmények folytán, az 1940—44-es német megszállás alatt. Louis A r a g o n mondotta erről az elnyomatás-korabeli irodalomról egy Budapesten tett nyilatkozatában: „Tiszta irodalomról dudorászni vagy épen tiszta irodalmat művelni ebben az időben hazaárulásnak számított... Ma is éles harcban állunk egy öncélú irodalommal, az elefántesont-torony elmélettel“. (Népszava, 1947 júl. 3.)

* V. ö. még Benedek Marcell, *Magyar költők a szabadságért*, Három évszázad szabadság-verseiből. Századunk kiadása, 1939.

Néhány percet szentelhetünk a magyar írók életének is, amely nem választható el az írói aktivitástól. B a l a s s i Bálint, a tudós verseket népiesen író reneszánsz-platonista költő, akit a francia lyoni iskola mellé lehet állítani, vitézi katona-életet élt és a török ellen harcolva Esztergom ostrománál életét adta a hazáért, halálos ágyán annyi sztoikus lelkiérvvel, hogy szomorkodó környezetét V e r g i l i u s-idézetekkel vigasztalta... A három legnagyobb magyar eposzíró közül időben az első: Z r i n y i Miklós, a tizenhetedik század nagy hadvezére, a magyar Turenne. Életformája nem az íróé volt, hanem, amint versben kifejezte, a kardforgatóé:

Nem irom pennával,
Fekete téntával,
De szabylám élivel,
Ellenség vérivel,
Az én örök híremet.

A M a r t i n o v i c s-összeesküvésben (1794) — amelynek célja: köztársaság, jogegyenlőség, szekularizáció — nemzetünk hat költője vesz részt: K a z i n c z y, B a c s á n y i, V e r s e g h y, S z e n t j ó b i - S z a b ó, K á r m á n, D a y k a, szinte valamennyi akkori írónk. V e r s e g h y nyolc évig börtönben ült eszméiért.

B a c s á n y i, aki a jobbagyságnak jogokat követelt, *Franciaországi változásokra* c. versében: ezért és a magyarokhoz intézett, Ausztriától való elszakadásra buzdító napoleoni kiáltvány átnézéséért, kétszer várfogságot szenved, majd élete végéig Linzbe száműzetik. K a z i n c z y hat évig börtönben senyved a forradalmi káté lemásolása miatt. A negyvennyolcas forradalom néhány írónak, köztük a legnagyobbaknak műve volt. V ö r ö s - m a r t y, P e t ő f i, J ó k a i, V a j d a J á n o s, T á n c s i e s M i h á l y, V a s G e r e b e n, L i s z n y a i, D e g r é a márciusi napok hősei. (D e g r é egy francia emigránsnak volt a fia.) Szaválnak, szónokolnak, pontokat szövegeznek, iratokat szerkesztenek, ott vannak mindenütt a fórumon és a tömeg élén kikényszerítik a reformokat. A francia irodalomról L a m a r t i n e példáját lehetne idézni, aki gróf Apponyi Rudolf osztrák követ naplója szerint a februári napokban 60 óra hosszatt egyfolytában talpon volt, nem evett, nem ivott és nem aludt, mindenütt ott volt, mindent elintézt csodálatos szellemi és testi erővel...* P e t ő f i írta e *márciusi ifjakról*:

Mi valánk a legelsők, kik
Tenni mertünk a honért.

* Ernest Daudet kiadása, idézi Csézy Gáspár, Haladás 1948, febr. 17.
— V. ö. B. d'Harcourt, Lamartine en 1848, Paris, Calmann-Lévy, 1948.

Petőfi életrajzát nem a költői dicsőség *aere perennius* jelszavában fogalmazta meg, hanem az akcióban:**

Rómában Cassius valék,
Párisban Desmoulins Camill,
Itt is lesznek tán valami.

Irodalomfölfogására jellemző a *Csatadal* bevezető kommentárja, melyet a képviselőház 1848 december elsejei ülésén fölolvastak: „Képviselő polgárok! Milyen nagyfontosságú lehet egy kis költemény, bizonyítja egy francia tábornok levele, ki azt írja a conventnek, hogy vagy küldjenek egy tetemes segédsereget, vagy egy kiadást a *Marseillaise*-ből“. A tyrtaisi költő szinte a saját verseinek kötelező ereje hajszolta a segesvári harctérre: mintha a magyar költő apothéozisa a hősi halál lenne.

A világirodalomban kevés író jellemezhetné volna életét Jókai visszaemlékező szavaival: „Jártam a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalútjaikon s futottam futó betyárokkal együtt úttalan pusztákon, mocsarak, erdők sűrűjében. Ott voltam Bécs város és Budapest ostrománál, a bombatűz közepett s a földült Komárom romjai közt. S láttam a világot fejemre szakadni Világosnál... Volt nyakamon kötél-hurok és érdemrend-szalag... Hallottam magamat hívatni író-királynak és *Kossuth-kutyának*. Huszonhárom esztendő koromban egy év alatt csináltam forradalmat, háborúba mentem és megházasodtam“.

A békés Arany János, aki csak tollal szolgálta a forradalom ügyét a névlegesen szerkesztett *Nép Barátja* c. lapban, beáll fegyveres nemzetőrnek és Arad ostrománál teljesít szolgálatot. Tompa tábori lelkésznek vonul be. Madách Kossuth titkárát rejtegeti, amiért egy évig börtönben ül. Táncsics Mihályt a forradalmárok börtönből szabadítják ki, ahol a sajtószabadságról elmélkedett. Vajda János, Lisznyi Kálmán Kossuth seregében harcolnak. Degré Alajos huszárszázadost Világos után Aradon internálják. Vas Gereben bujdosik, börtönbe kerül, ügyvédi diplomájától megfosztják...

*

** Jellemző Petőfire a könyvtára, amelyben a következők szerepelnek: *Esprit de la Révolution*, par Saint-Juste; *Hist. des Montagnards*, par Alphonse Esquiros; *Choix des plus beaux discours du temps de la Rév. fr.*, par A. Lieber; *Les trois journées de février*, par X. de Montépin. A megrendelés számára szerkesztett jegyzékben még a következő címek olvashatók: Benner, *Commentaire sur la Rév. de France*; Nodier, *Souvenirs de la Rév. fr.*; Brissot, *Mémoires sur la Rév.*; *Hist. de la Rév.*; Condorcet, *Mém. sur la Rév.*; Camille Desmoulins, *Mémoires*; *Les Mémoires de Robespierre*.

Hátra volna még irodalom és forradalom viszonyának az a kevésbé konkrét mozzanatokon alapuló vizsgálata, amely egy nagyobb keretbe: két tényező — egyrészt a forma, stílus, téma, másrészt a világnézet — parallelizmusának ismert esztétikai problémájába illeszthető bele.

Világnézet, tehát politikum, forradalom, szociális megnyilvánulás-e a forma? Erre felelhetünk a tudomány nevében, de akkor mindig fönáll a lehetősége annak, hogy szubjektív megvilágításban vizsgáljuk a tényeket, bár a szellemi tudományokban egyéni konstrukció nélkül nincs szintétikus gondolat. Megkönnyíti azonban föladatunkat, hogy maguk az írók tettek erre vonatkozólag értékes nyilatkozatokat, amelyeket el kell fogadnunk, épen, mert szubjektívek, a kutatótól független, objektíve hiteles adatoknak. Csupán négy ilyen bizonyító erejű írói önvallomásra legyen szabad hivatkoznunk: Balzac, Ady Endre, Kaffka Margit és Szabó Dezső szavaira.

René Benjamin írja *Honoré Balzac csodálatos élete* c. munkájában (Bp. Ath., 116. l.), hogy Balzactól megkérdezte George Sand, hogy — politikára adva magát — ott akarja-e hagyni ilymódon az irodalmat. — Az irodalmat? — válaszolta Balzac — ... ilyen nincs! Élet van, amelynek a politika és a művészet egyformán részei.

Amiből az következnek, hogy nincs külön politika és külön irodalom: az élet egységében léteznek mindketten.

Ady Endre a *Hunn, új legenda* c. gögös-dacos versében királynak mondja magát, tevékenységének csak kis része a „kikerékített poéma“:

Én nem bűvésznek, de mindennek jöttem.

.....

Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál,
Hulltommal hullni: ez a szolgál dolga.

Ami prózában azt jelenti, hogy a forma, a vers, a stílus a szerint alakulnak, amilyen *ember* a költő.

Kaffka Margit regényeiben szinte tudományos, értekező megfogalmazását kapjuk a „forma egyenlő világnézet“ tételnek. Ismeretes, hogy az októberi forradalom után a Magyar Nemzeti Tanács testületileg üdvözölte Ady Endrét, elismerését és hódolatát fejezve ki a költő előtt, aki egész irodalmi működésével harcossá és előkészítője volt annak a politikai és társadalmi világnézetnek, mely az 1918 okt. 31-i forradalomban uralomra jutott.

Egy évvel előbb már, Kaffka Margit, aki testestül-lelkesül a modern irodalom világnézetének szolgálatában állott, az

Allomások (1917) c. korrajz-regényében állandóan úgy szerepelteti Kürthy Bálint név alatt A d y Endrét, mint forradalmi lírikust, akinek „tradíció-ellenes, túlzó iránya“ az eljövendő „nagy világhatasztrófának“ előhírnöke Magyarországon. A *Mária évei*-ben (1913) egy helyütt modern verseket olvas föl egy fiatal tanár. K a f f k a Margit így jellemezteti vele a modern irodalmat: „Nézze, itt egy vers... Ez semmi, úgy-e, ki gondolt itt komoly ügyre. De sohse olvastuk így mondva, ilyen furcsán! — Végre is elfogadjuk és a többit is... És egyszer, tíz év múlva tán, ezek a megdolgozott lelkek majd termőföldjei lesznek a politikai vagy társadalmi forradalomnak, — hozzászoktak a meglepetésekhez; tudnak új szépségeket látni valami nagy elmozdulásban például; — mondjuk egy elképzelhetetlen demokráciában vagy tradíciótlan szabadosságokban, ahogy mi még nem tudjuk.“

A forradalmi műforma tehát K a f f k a Margit megítélésében lelki előkészítője lehet egy politikai-szociális forradalomnak. Jóslata nem tíz, hanem már öt év múlva beteljesült.

S z a b ó Dezső nyilatkozata a *Forradalmas Ady* c. füzetében jelent meg (1919). Azt fejtegeti a maga robbanó stílusában, hogy Rousseau, Byron, Petőfi kollektív individuumok: roppant kinövésű óriási közösségeknek, kollektív romantikusok, előkészítői az eljövendő szociális kor pszichéjének. „Ezek az anarchikus romantikusok s művészetük az irodalom legvégső anarchikus forradalmát jelentik.“ Ez az anarchia „tárggyal, formákkal, szavakkal, új borzongásokkal gazdagítja az irodalmat s ad új anyagot a kollektív individuumok új építéséhez“. A nélkül, hogy e néhány mondat értelmét kritikailag boncolni akarnók, megállapíthatjuk, hogy S z a b ó Dezső is — miként K a f f k a Margit — a stílusromantikában, stílusforradalomban (sőt stílusanarchiában) társadalmi átalakulások előjeleit látja. A d y Endre leghatalmasabb és legnagyobb jelentőségű forradalmi verseinek éppen azokat tartja S z a b ó Dezső, amiken látszólag nincs semmi, vulgáris szavakban kifejezett, kézzelfogható politikum: a *Gare de l'Est-en, Páris, az én Bakonyom, A Hortobágy poétája, a Góg és Magóg fia vagyok én, Fekete zongora, a Tiszaparton*. Ez a pár vers volt „nekizűdulása annak az erőnek, mely azután szükségszerűen forradalmat jelentett politikai-szociális téren is“ — fejezi be megállapításait S z a b ó Dezső.

Irodalom és forradalom viszonyára mindenkor emlékezetes marad az a kritikai beharc, amely 1919. tavaszán a futurizmus apostolai és *pro foro interno* kritikálói között lezajlott. A félhivatalossá deklarált új művészet védelmezői azzal az érveléssel sujtottak le az esztétikai disszidensekre, hogy széptani csomagolásban politikai bombát hajítanak...

Annyi kétségtelen, hogy a stílus-forrongás mindenkor világnézeti és politikai forrongásnak a szimptomája. De nem jelent konkrét tartalmat, csupán forrongó attitűdöt, mert például az expresszionizmus-futurizmus, a szabadvers és a formai anarchia — az 1853-ban föltűnt amerikus-humanitárius Walt Whitman-tól a katolikus Péguy-ig, a patrióta Marinetti-ig, Kassák-ig, a *Ma*, a *Tett*, a német *Aktion* stílusáig, az orosz Majakovszki-ig — igen különböző politikai világnézetek megnyilatkozási formája lehetett. Ennek a tételnek igazoló ellenpróbája az a tény, hogy a sílusforradalomra következő politikai forradalom — a közelmúltban tapasztalhattuk több helyütt is — mihelyt konszolidálja a maga életformáját, államiságát, a nélkül, hogy politikai elveit megváltoztatná, lehiggad a művészi formákban, visszatér a hagyományos irodalmi keretekhez, néha egyenesen akadémizmusba merevedik, sőt üldözni kezdi és proskribálja azt a stílusforrongást, amelynek segítségével önmagát előkészítette. Louis Aragon nemrégén kinyilatkoztatta, hogy „a kommunista pártnak igenis van esztétikája és ez a *realizmus*“ (V. ö. Méliusz József, *Louis Aragon és a realizmus*. Utunk, Kolozsvár, 1947 júl. 19.) Petőfi és Ady stílusforradalmában a maradi kritika jól megérezte a politikai forradalom előszelét, de ennek az új népies stílusnak vagy mélyen magyar merészségnek szinte nem is kellett lehiggadnia, mert maga vált hagyománnyá és részben klasszikus stílussá.

*

A mondottak konklúzióit nagy általánosságban definiálhatjuk:

1. Irodalom és politika viszonya az *irodalom-eszmény* függvénye, nemzetenként, koronként változó.

2. A stílus-változás a *lelki alkat* változását jelzi, tehát egyúttal világnézeti változás is, amelynek tartalmát a politikai és szociális tényezők determinálják. De világnézet-változás nem okvetlen jelent stílusváltozást. Andrés Chénier, Berzsenyi Dániel antik formákra írták az akkor új idők új dalait... Petőfi modorában konzervatív költők próbálkoztak, akiknek semmi közük nem volt negyvennyolc forradalmiságához.

3. Az egyes irodalmak között abban is különbségek vannak, hogy az illető ország kultúrája mennyiben *elit*-kultúra és mennyiben *népi* kultúra. Ez a mérték pedig bizonyos fokig az irodalom szociális szerepét és akció-jellegét is meghatározza.

4. A magyar irodalom mindig harcoss irodalom volt és dinamizmusa igen szerencsésen vált klasszikus hagyomány-kincsévé a nemzetnek. A negyvennyolcas forradalmat klasszikus íróink kezdeményezték és harcolták végig. *Zolnai Béla.*

Jelentés a háborús károkról.

Jegyzőkönyv az Igazgató-tanács által kiküldött bizottságnak 1948. június 28-án tartott üléséről.

Az Igazgató-tanács 1948. június 25-én tartott ülése az osztályok titkáraiból bizottságot küldött ki, feladatául tűzve, hogy — mivel az épület helyreállítása annyira haladt, hogy további kártól tartani nem kell — az Akadémia saját megnyugtatóására és a közvélemény tájékoztatása céljából vizsgálja felül az ostrom alatt és azóta az Akadémiát ért károkat s azt is, milyen intézkedések történtek a károk megakadályozására és csökkentésére.

A bizottság június 28-án, d. e. tartotta összejövetelét. Az elébe terjesztett iratokból megállapította:

1. hogy a főtitkár már 1945. április 26-án összes ülésben számolt be az Akadémiát addig ért károkról. Ezek jegyzőkönyvbe foglaltattak s ez a többi jegyzőkönyvvel és mellékleteivel együtt a főtitkári iroda irattárában megvan.

2. Az ostrom után az Ig. tanácsnak a főtitkár állandóan jelentést tett a megállapított károkról, az 1946-ban tartott ünnepélyes ülés főtitkári beszámolója ezen háborús károkat röviden megemlítette.

3. Bemutatja a főtitkár másolatban a *vall.- és közokt. minisztériumhoz 1945. decemberétől 1947. szeptemberéig, összesen hét alkalommal*, mind részletesebben beterjesztett kárjelentéseket. Ezen iratokból megállapított, hogy az Akadémiát a háború által súlyos károk érték, és pedig:

I. vagyoni tekintetben.

A főtitkár 1945. április 26-i beszámolójában már bejelentette, hogy a házi kezelésben volt gazdaságok közül *Kötönypusztát* már 1944. okt. 15-én megszállták a németek, ezáltal elveszett az ottani állatállomány (kár: 90.000.— aranypengő). A *bátyai* gazdaságot kormányrendelet üritette ki okt. 17-én. Az elhajtott állatok elvesztek, a magtári készlettel együtt; a kár 165.000 a. p. Az *abonyi* Vigyázó- és Paládiapusztáról az elhajtás alatt levő jószágállományt a németek átvették, kár a magtári készlettel együtt 307.000.— a. p. — *Nagyberkiből* a törzskönyvezett tehenészet hasonló okból nem volt megmenthető (517.000.— a. p.) — *Somogybabodon* ilyen kár 75.000.— a.

p. — A bérbeadott birtokokon azáltal szenvedett az Akadémia jelentős kárt, hogy az utolsó negyedév haszonbéréi már nem kerültek befizetésre. Prémiumok elmaradásában és kinnlevőségekben a veszteség 328.000.— a. p., az államnak eladott tenyészállatok árából nem folyt be 89.000.— a. p.

Beszámolt a főtitkár az Ig. tanácsnak, hogy 1945. nyarán az ideiglenes elnökkel eljárta a pártok vezető férfiainál, átadva egy-egy memorandumot, melyek az Akadémia mintaszerű gazdálkodását ismertették szociális és gazdasági szempontból, hangsúlyozva, hogy az Akadémia tudományos munkásságát csak vagyoni függetlensége tudná biztosítani. Másik vonalon ismételt eljárás történt arra nézve, hogy az Akadémia birtokainak — ha állami tulajdonná nyilvánítatnak is — kezelése maradjon meg az Akadémia kezén. Eredmény nem volt. Az *erdőbirtokok* igen sok kárt szenvedtek már a megszállás alatt, a szabados erdőpusztítások által, utóbb pedig a kitermelt famennyiségek is elvesztek.

A földbirtokokat, összesen kb. 17.000 hold terjedelemben az állam teljes egészében kisajátította, csupán Szalkszentmártonban hagyott vissza 100 kat. holdat. Ezen veszteség értéke

	13.740.000.— a. p.,
amihez járult még a Horváth Mihály-hagyatéki birtok	484.000.— „ „
az állatállomány, gép- és gazdasági eszközök	1.273.000.— „ „
a nyugatra elvitt állatok értéket képviseltek	140.000.— „ „
az igazságügyminisztérium tartozásban maradt Harta-Mikla bérlete miatt	86.000.— „ „
a Vigyázó Sándor-alapítványban volt értékpapírok elveszett részének értéke	209.512.— „ „
a Vigyázó Sándorné-alapítvány értékpapírjainak értéke	1.107.000.— „ „
készpénzben elvesztette az Akadémia a bankokban folyószámlákon lefoglalt	1.065.000.— „ „
a bankoknál elhelyezett jutalom- és alapítványi tőkék elveszett összege	749.000.— „ „
szén- és cementbánya résztulajdonban (az utóbbi két tétel nagy kiadványok megindítására volt ideiglenesen elhelyezve.)	1.250.000.— „ „

összesen: 20.103.512.—

aranypengő

Ezek megmentésére nem volt lehetőség. Ezek a veszteségek magyarázzák, hogy az Akadémia könyvkiadását éveken át szüneteltetni volt kénytelen.

A *rákoskeresztúri múzeumból* a főtitkár jóelőre behozatta a zománc- és ötvös-műveket, az óragyűteményt, gobelineket és a legértékesebb képeket. Ezekből a zománcművek és óragyűtemény később a Nemzeti Bank által három ládában külföldre vittek, de sértetlenül visszakerültek. A gobelinek jelenleg az Iparművészeti Múzeumban vannak elhelyezve, a képek a főtitkári hivatalban őriztetnek; bútorokat, nagyobb számú és nagyobb kiterjedésű tárgyakat akkor már fuvar hiányában nem lehetett beszállítani, minthogy a lovak már hadicélnak voltak igénybevéve, a teherautók még inkább. A nagy Vigyázó-hagyatékából a vagyon gondos elosztása és elhelyezése folytán megmaradt a régi egy emeletes Vigyázó-ház helyén 1939–40-ben felépített nagy bérház (a Rákóczi- és Somogyi Béla-út sarkán), több birtok házi kezelésbe vétele által fölemelkedett jövedelem ideiglenes elhelyezésül vásárolt Lónyay-utcai kétemeletes bérház, az ugyanily időleges elhelyezésül szerzett egercsehi bányarész. Az előre vásárolt nagymennyiségű nyomdapapír a Franklin-Társulat tüzeiben állítólag megsemmisült.

II. Épületkárok.

A Somogyi Béla-út 1. sz. régi Vigyázó-házat ért háborús károkról (mintegy 400.000.— frt. kár) külön pontos leltár készült, melyet a főtitkár bemutatott. A Lónyay-utca 52. sz. bérházat jelentősebb kár nem érte, súlyosan sérült azonban az Arany János-utca 1. sz. bérház, dunaparti fekvése miatt. A légi aknák és budai gránátbelövések egész lakásokat romboltak szét, 26 lakásból közvetlenül az ostrom után csak 6 volt beköltözhető állapotban, jelentős részben a lakók maguk hozatták helyre, lakbérbe történő betudás alapján. E bérház kára 1938-i becslés szerint 800.000.— a. p. Állagának fenntartására eddig fordított kiadás több mint 130.000.— forint.

Legtöbb kár az Akadémia székházát érte, melyet a német-orsz. tűzérési harc 1944. dec. 24-től 1945. február 12-ig súlyosan megrongált, nem szólva az ablak- és egyéb hasonló károkról, melyek a korábbi légibombázástól eredtek.

Legsúlyosabb kárt a légi aknák okozták: a Széchenyi-múzeum anyaga nagyrészen megsemmisült és egyik szobája rászakadt az alatta levő Vigyázó-könyvtárra. A Lotz-képekkel ékes díszterem több belövést kapott, úgyhogy a terem egész nagyságában erős javításra szorult, ami már folyamatban van.

A kárt súlyosbította, hogy két télen és két nyáron át a fölötté levő III. emeleti helyiség üvegteteje vasállványának beszakadása folytán teljesen ki volt téve a hó és eső rongálásának. A dunaparti oldalon az I. és II. emeleten a fal jelentékeny része beomlott, ennek helyreállítása most is látszik a külső dunai oldalon. A heti ülésterem három Ligeti-képe nagyon súlyos károkat szenvedett; eddig kettő van helyreállítva, úgyszintén az ott elhelyezett szobrok egy része, melyeket súlyuk miatt az óvóhelyre levinni nem lehetett. Az elnöki és ú. n. képes teremben levő képek idején leszedettek s egytől-egyig meg is menekültek, csak kereteik szenvedtek kárt a hurcolás miatt. (A beépített Ligeti-képek nem voltak eltávolíthatók, minthogy a heti ülésterem kiürítésére, a leerősített bútorok felszedésére, négy óra időt hagytak s aztán géppuskák foglalták el az ablakokat.) A II. fölépcsője az épületnek teljesen leszakadt, egyetlen fok sem maradt épen. A Lánchíddal együtt az Akadémiát is fel akarták robbantani s a dunai oldalon 8×10 méteres mély gödröt ástak. Ezt a szörnyűséget sikerült a főtitkárnak elhárítania, többszöri személyes közbenjárás és egy részletes beadvány által.

Legsúlyosabb kár, hogy a dunai fronton az egész tetőzet leégett. Ennek helyrehozásáról az Akadémia már 1945. márciusában kezdett megmaradt tőkájéből gondoskodni, később kormányintézkedés a volt tulajdonosoknak juttatta volt erdjük bevételeit s így ezt a tetőzet farészeinek és ideiglenes befedésének költségeire fordíthatta. A főtitkári hivatal iratait, levéltárát, az Akadémia régi kiadványait a pincében az óriásméretű cementfalú, üvegbélésű hordókban helyezték el, ugyanott maradt hely a könyvtár könyvei egy részének is.

A hivatalok és gyűjtemények s a könyvtár bútoraiban szenvedett károk hozzávetőleg 1.200.000 forintra becsültettek.

Külön említendő a széphalmi Kazinczy-émlék és kert kára, ahol a kocsiszín tetőzete s némi részben a mauzoleum szenvedett kárt. Ezek már helyreállítottak. A magyar katonai parancsnokság számos emléktárgyat átvételi elismervény mellett „biztonságba helyezés céljából“ átvett a mauzoleum őrétől 1944. dec. 14-én. Az átvételi elismervényt a főtitkári hivatalban őrzik. Többször tettünk a honvédelmi minisztériumnál lépéseket az átvevő tiszt felkutatása dolgában, eddig sikertelenül.

A könyvtár káiról

a főkönyvtárnok a következőket adja elő:

1943 tavaszától kezdve állandó gond volt értékeink biztonságba helyezése.

1.) Először a legértékesebb kéziratok, régi magyar nyomtatványok, incunábulák stb. csomagoltattak el 10 horganybéléses faládában. (Előzőleg az unicumokról és legértékesebb kézíratainkról fényképmások készültek.) Ezek a ládák a M. N. Múzeum ládáival együtt — az Ig. tanács hozzájárulásával — a M. Nemzeti Bank veszprémi sziklaóvóhelyére vitettek. (Innen később a N. Bank aranyértékeivel együtt Spital am Phyrnbe szállították s onnan 1946. szept. 7-én a N. Bank „aranyvonatán” hazahozták. Kicsomagolva, minden hiánytalanul és teljesen sértetlen állapotban került elő.)

2.) Amint a légítámadások fokozódtak, tovább folyt az elrejtés. Második alkalommal 1944 nyarán 20, ugyancsak horganybéléses faládákban további kéziratok és nyomtatványok rejtettek el és ezek a ládák a M. N. Múzeum ládáival együtt a várbeli ú. n. „kistörzs” óvóhelyen voltak elhelyezve. 1944. okt. 15. után a német parancsnokság az egyik ládát feltörette, de meggyőződvén róla, hogy csak könyvek vannak benne, a többit sértetlenül hagyta. (Egy könyv szenvedett sérülést ez alkalommal: Jókai egyik elsőkiadású regénye.) Mindamellett a ládák átvitettek a M. N. Múzeum alagsorába, ahol elfalazva őriztettek. Hazaszállításuk 1946. febr. 6-án történt, tartalmuk hiánytalanul és sértetlen állapotban megvan.

3.) Közben már 1944. tavaszától megkezdődött további könyvtári anyagnak, mintegy 30.000 kötetnek az Akadémia pincéjében, két hatalmas betonhordóban való elhelyezése. Lehordattak az Akadémiák és Társaságok kiadványai, szak- és diplomatáriumok és hasonló sorozatos gyűjtemények teljes egészükben, a kézikönyvtár egész anyaga, azonfelül két nagy ládában további kéziratok, továbbá válogatva a legértékesebb, pótolhatatlannak v. nehezen pótolhatónak ítélt művek. Ugyancsak elrejtettek az összes inventáriumok és katalógusok. — Az elfalazott hordókat 1945. július 17-én nyitottuk meg, a felhordás fokozatosan, megfelelő hely biztosításával történt. A hordókat semmi háborús cselekményből folyó kár nem érte: minden sértetlen állapotban került elő.

Hogy mindent elrejtteni nem lehetett, az egy közel egymillió kötetes könyvtárnál (beleértve a kézírattár anyagát is) természetes. Az elrejtés minden fázisáról esetről-esetre jelentés tétetett az Ig. tanácsnak, illetőleg az összes ülésnek.

A háborús károkról az 1945. febr. 19-i állapotnak megfelelően a főkönyvtárnok részletes jelentést tett az Ig. tanácsnak. E szerint a Vigyázó-szobát és a dunaparti frontot belövések érték, de — tekintve, hogy a könyvtár az egy-két elsőemeleti helyiségen kívül a magas földszinten van elhelyezve — sem

tetőkárok nem érték, sem csőrepedés miatt beázás sehol sem történt, az esőzés veszélye tehát nem is fenyegette a könyveket. A könyvek számára a legnagyobb veszélyt a dunaparti falbeomlásokon kívül az ablakhiány jelentette. Mihelyt az Akadémia anyagi helyzete, ill. a VKM-től kapott segély megengedte, azonnal — már 1945 júliusától kezdve — megkezdődött az ablakok beüvegeztetése.

A ládák kicsomagolása és a pincében elrejtett anyag felhordása csak akkor kezdődött meg, amikor sértetlen elhelyezésüket biztosítani lehetett. Így először a pincéből hordtuk fel a könyveket, a ládák kiürítésére és tartalmuk rendezett felállítására — tekintve, hogy a Vigyázó-szoba berendezése, ahol legnagyobb részüket őriztük, teljesen tönkrement — csak később került sor.

A helyreállítás és újjárendezés munkáiról az Ig. tanácsnak minden alkalommal jelentés tétetett.

Különösen hangsúlyozza a főkönyvtárnok úr néhány fontos gyűjtemény épségét, melyek károsodása időnként szóbeszéd tárgya volt. Ilyen a Kőrösi Csoma-hagyaték, a Stein Aurél-, Goldziher-, Goethe-gyűjtemény.

A Kőrösi Csoma-hagyaték. Kőrösi Csoma-hagyaték nincs, ez valójában a Duka-gyűjtemény, amelyet Duka Tivadar adományozott az Akadémiának; ebben vannak a Kőrösi Csoma-kéziratok. A Kőrösi Csoma-kéziratokat jóval az ostrom előtt az Akadémia pincéjében, teljesen zárt betonhordókban rejtették el; minden épségben megmaradt; jelenleg egyik részük a kéziratárban van, másik részük még ládában, védett helyen. — Megrongálódni legfeljebb az üres szekrény rongálódott meg, mely az ostrom alatt a raktárhelyiségben megsérült. Stein Aurél-hagyatéka ma is Oxfordban van; amit Stein Aurél életében az Akadémiának ajándékozott: könyvek és kéziratok, teljes épségben és sértetlenül megvannak a könyvtár megfelelő helyén, ill. a kéziratárban. Hasonlóképp a *Goethe-szoba* anyagának legbecsesebb része gondosan el volt csomagolva s ebből minden hiánytalanul, sértetlen állapotban megmaradt. Maga a helyiség — ablakkárokat leszámítva — épségben maradt s az ott maradt könyvanyag szintén. A *Goldziher-könyvtár* tudvalevően a jeruzsálemi egyetemi könyvtár tulajdona. Nyireő István könyvtárigazgató közlése szerint az Alliance Israélite vásárolta meg a könyvtár számára a Bibliográfiai Központ közvetítésével. — Az Akadémiában csak a Goldziher-levelezés van s ezek a levelek — zárt tokokban — teljesen ép állapotban vannak. Ezt dr. Scheiber Sándor rabbiképzőintézeti tanár, mikor

megtekintette az anyagot, maga állapította meg nagy örömmel. — Hasonlóképpen teljesen sértetlenül megvan Arany János levelezése.

A bizottság a főtítkár és főkönyvtárnok részletes és igazolt jelentéseiből megállapítja, hogy az ostrom előtt, alatt és után az adott lehetőségekhez képest minden intézkedés megtörtént az Akadémia értékeinek megóvására. A bizottság megállapítja, hogy az Akadémia könyvtárának és gyűjteményeinek állagát lényeges kár nem érte, legnagyobb és különleges jelentőségű értékei sértetlenül megmaradtak. Megállapítja továbbá a bizottság, hogy az Akadémia könyvtárában és gyűjteményeiben előállott kisebb jelentőségű károk az Akadémia exponált fekvése következtében elháríthatók nem voltak. Megállapítja végezetül a bizottság, hogy az Akadémia illetékes tényezői a háborús károk megelőzésében és csökkentésében kellő gondossággal jártak el s a mégis bekövetkezett károkért őket felelőség nem terheli.

Budapest, 1948. június 28.

Németh Gyula s. k.
Erdey-Grúz Tibor s. k.

Lukinich Imre s. k.
Andreánszky Gábor s. k.

A jelentést az Igazgató-Tanács 1948. október 22-én tartott ülésében tudomásul vette.

Az Akadémia ülései

1947. december 22.—1948. június 28.

Az I. osztály:

Január 5. *Sik Sándor* l. t.: A magyar költők Isten-élménye. (Székfoglaló.) — Február 3. *Csefkó Gyula* l. t.: Magyar szólásfejtések. (Székfoglaló.) — Március 1. *Knieszsa István* r. t.: Moldova történelmi vízrajza. (Székfoglaló.) — Április 5. *Eckhardt Sándor* r. t.: Gondolatok a metaforáról. (Székfoglaló.) *Szemerényi Oszvald* l. t.: Egy ó-ind sajtáság és az indo-európai labiovelarisok elmélete. (Székfoglaló.) — Május 3. *Turóczi-Trostler József* r. t.: Petőfi belép a világirodalomba. (Székfoglaló.) — Június 7. *Fokos Dávid* l. t.: A közép- és felsőfok képzése a finnugor nyelvekben.

A II. osztály:

Január 12. *Hajnal István* r. t.: Kézművesség, írásbeliség és európai fejlődés. — Február 9. *Supka Géza* l. t.: 1848. márciuselő. — Március 8. *Lukinich Imre* r. t.: A Magyar Tudományos Akadémia 1848—49-ben. — Április 12. *Polner Ödön* t. t.: Az 1848. évi törvények. — Május 10. *Buza László* r. t.: Jogos és jogellenes kényszer a nemzetközi jogban. (Székfoglaló.) *Ujlaki Miklós* vendég: Fejezetek a nemzetközi jogegységesítés köréből. — Június 14. *Genthon István* l. t.: Magyar élet kezdetei Rómában. (Székfoglaló.) *Perényi József* vendég: Az orosz őstörténet a legújabb szovjet kutatások megvilágításában.

A III. osztály:

1947. december 22. *Vitális István* r. t.: Oligocén, eocén és paleocén fényes barnaszén felkutatása a Magyar Középhegység dunántúli részében. (Székfoglaló.) Bemutatja Schréter Zoltán l. t. *Buzágh Aladár* r. t. A lignin peptizálásáról és a ligninszokok szerkezetéről. U. az.: A Kolloidika I. kötetének ismertetése. *Gyulai Zoltán* l. t. Újabb adalékok a kristályok növekedésének ismeretéhez. *Papp György* vendég: Az elektronkiváltás valószínűsége és az egy aktusban kiváltott elektronok átlagszámának meghatározása Röntgensugarak fényelektromos jelenségénél. *Papp György* vendég: Az elektronsokszorozók lökésidőtartamának meghatározása. Mindkettőt előterjeszti: *Bay Zoltán* r. t.

— *Papp György*: 10^8 — 10^9 másodperc időbeli felbontó képességű koincidencia berendezés elektronsokszorozós korpuszkulazámlálókhöz.

1948. január 19. *Buzágh Aladár* r. t.: A cellulóz szerkezetére vonatkozó újabb kutatások. *Szarvas Pál* és *Fülöp László* vendégek: A borkősav molibdát- és volframát-komplexeinek forgatóképességi diszperziójáról. Bemutatja Gróh Gyula r. t. — Február 16. *Csűrös Zoltán* r. t., *Gergelyné Popper Edit* és *Sellő István* vendégek: Heterogén katalízis és adszorpció. Bemutatja Csűrös Zoltán r. t. *Schay Géza* l. t.: Relaxációs jelenségek vulkanizált kaucsuk nyújtásával kapcsolatban. — Március 22. *Schulek Elemér* r. t. és *Somogyi Zoltán* vendég: Néhány azo-festék szerkezete és indikátor-tulajdonságai. *Buzágh Aladár* r. t.: Az ozmotikus növényalakzatok növekedésének sebességéről. — Április 19. *Oltay Károly* l. t.: A síkbeli hátrametszés egy ismeretlen algoritmus. (Székfoglaló.) *Romvalter Alfréd* l. t.: A $Pb_3Ca_2 I_2 O_4 \cdot 7 H_2O$ vegyület. — Május 24. *Schréter Zoltán* l. t.: A Lápos hegység montmorillonitjának földtani viszonyai. *Schréter Zoltán* l. t.: Mai Magyarország első Tribolitái. *Imre Lajos* vendég: Heterogén anyagrendszerek reakciókinetikai tulajdonságai. Bemutatja Gróh Gyula r. t. *Boros János* vendég: Nátriumkloridkristályok zavaró termjeinek meghatározása. Bemutatja Gyulai Zoltán l. t. — Június 21. *Horváth János* és *Krámlí András* vendégek: Sterinek mikrobiológiai átalakítása. Bemutatja Doby Géza r. t.

A IV. osztály:

1947. december 29. *Mendöl Tibor* l. t.: Az alföldi város mint földrajzi probléma. (Székfoglaló.) *Soó Rezső* l. t.: A polyploidia jelentősége a magyar flóra és növénytakaró kutatásában. (Székfoglaló.)

1948. január 26. *Györffy István* l. t.: A lombos- és máj-mohák filogenetikai kapcsolatairól. (Székfoglaló.) Bemutatja Andreánszky Gábor l. t. *Ódorfer Magdolna* vendég: Az agyfűggelék évszakos változásai. Bemutatja Zimmermann Ágoston t. t. — Február 23. 1. *Manninger Rezső* r. t. és *Nógrádi Antal* vendég: A *Bacillus anthracis* mesterségesen kiváltott mutációja. Bemutatja Manninger Rezső r. t. 2. a) *Pálos László* vendég: Az oxidatio jelentősége a véralvadásban. b) *Mosonyi László* vendég: Újabb penicillin-kutatások. Mindkettőt bemutatja Haynal Imre r. t. — Március 22. *Dudich Endre* r. t.: A halak alakjának bionmómiája. (Székfoglaló.) *Entz Béla* l. t.: Pathológiai

elváltozások neolitikus, avar- és honfoglaláskori csontmaradványokon. (Székfoglaló.) — Április 26. *Beznák Aladár* r. t. (Rády Zoltánnéval együtt készült munka): Az acetylcholin mint ingeranyag béka harántesíkos izmában. (Székfoglaló.) *Beznák Aladár* r. t. (dr. Beznák Aladárné és dr. Hajdu István vendégek): Az étrend zsírtartalmának hatása nyugvó és dolgozó fehérpatkányok növekedésére, élelem- és vízfogyasztására. (Újabb kísérletek.) Bemutatja *Beznák Aladár* r. tag. *Mócsy János* r. t.: A lovak fertőző kevésvérűségének ragály-anyaga. (Székfoglaló.) — Május 31. *Kotlán Sándor* l. t.: Tanulmányok a parasitikus nematodák histotrop phasisáról. (Székfoglaló.) *Ábrahám Ambrus* l. t.: A nervus acusticus végződése a ponty labyrinthusában. *Bende Sándor* vendég: A *Cyprinus carpio* fejkéje. Bemutatja *Ábrahám Ambrus* l. t. *Beznák Aladár* r. t., dr. *Kovács Aristid* és dr. *Rády Zoltánné* vendégek: Tartós histamin előkezelés befolyása a testhőmérsékletre és a hatás élettani mechanizmusa. Bemutatja *Beznák Aladár* r. t. *Dr. Beznák Aladárné* és dr. *Hajdu István* vendégek: Különböző aethyl-aetherek hatása a vércukorra. Bemutatja *Beznák Aladár* r. t. Az *Archiva Biologica Hungarica* series II. Vol. 17. bemutatása. Bemutatja *Beznák Aladár* r. t. — Június 28. *Andreánszky Gábor* l. t.: Pálma maradványok Eger harmadkorából. *Halász Márta* vendég: Analtikái módszer alga-gyepek sociologiai vizsgálatához. Bemutatja *Andreánszky Gábor* l. t.

Összes ülések:

Január 30. *Husztai József* r. t.: A „*Populus Romanus*“ kialakulása. — Március 12. *Szemere Samu* l. t.: Giordano Bruno. (Születésének négyszázéves fordulója alkalmából.) — Április 16. *Nagy Miklós* l. t.: 1848. évi törvényeink jelentősége alkotmányunk történetében. — Május 21. *Brisits Frigyes* l. t.: Egy fejezet Vörösmarty életéből. — Június 21. Az elnök átadja a tanítói jutalmakat.

Rendkívüli ünnepélyes közlés:

Március 21. 1. Elnöki megnyitó. Tartja *Kodály Zoltán* elnök. 2. A jobbjágy-felzabádítás 1848-ban. Írta és felolvassa *Eckhart Ferenc* r. tag. 3. Irodalom és forradalom. Írta és felolvassa *Zolnai Béla* l. tag. 4. Elnöki zárszó.

Felelős kiadó: Voinovich Géza.
Sylvester Rt., Budapest. F. v.: Schlitt Henrik.

